

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ANTAKYA'DA TİCARET
(1700-1800)

Yüksek Lisans Tezi

Güler GÜLER

Danışman

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Nevşehir
Aralık 2016

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ANTAKYA'DA TİCARET
(1700-1800)

Yüksek Lisans Tezi

Güler GÜLER

Danışman

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Nevşehir
Aralık 2016

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Güler GÜLER

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Şer’iyye Sicillerine Göre Antakya’da Ticaret (1700-1800)” adlı yüksek lisans tezi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez
Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Güler GÜLER

Danışman

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE danışmanlığında Güler Güler tarafından hazırlanan “Şer‘iyye Sicillerine Göre Antakya’da Ticaret (1700-1800)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

30/12 /2016

JÜRİ

Danışman: Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Üye: Doç. Dr. Sadettin BAŞTÜRK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Haydar ÇORUH

İMZA

Metin Ziya Köse
Sadettin Baştürk
Haydar Çoruh

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 30 / 01 / 2017 tarih ve 2012.02.102 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

30/01/2017

Enstitü Müdürü
Dr. Nere YALÇIN
Enstitü Müdürü

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ANTAKYA'DA TİCARET (1700-1800)
Güler GÜLER
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Aralık 2016
Danışman: Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

ÖZET

Şer'iyeye Sicilleri, bir ticaret şehri olan Antakya için büyük önem arz etmektedir. Bu defterlerden elde edilen veriler, şehrin ticarî canlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Antakya Şer'iyeye Sicilleri, bölgede bulunan yerli ve yabancı tüccarlarla ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Bunun yanında bu defterler eski bir liman olan Süveydiye ve İskenderun iskelelerinin şehre ulaşımı kolaylaştırdığına dair veriler ihtiva etmektedir. Ayrıca tüccar kabilelerinin rahat ticaret yapmalarını sağladığını gösteren bilgiler içermektedir.

Bu defterler ticaretin konusu olan mal ve mülkler, gümrük, vergi ve diğer ticarî problemlerle ilgili kayıtlara da yer vermektedir. Bunların yanında Antakya ile ticarî münasebette bulunan şehirler ile bu şehirlerarasında cereyan eden ticarete konu olan ürünler hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Antakya, Şer'iyeye Sicilleri, Ticaret, Ekonomi.

**TRADE IN ANTIOCH ACCORDING TO SHARIA COURT REGISTERS
(1700-1800)**

Güler GÜLER

Hacı Bektas Veli Nevsehir University, Institute of Social Sciences

Department of History, Master, December 2016

Supervisor: Assoc. Dr. Metin Ziya KÖSE

ABSTRACT

Şer'iyye registers, is of great importance to Antioch, a city of commerce. The data obtained from these books, clearly demonstrates the commercial viability of the city.

Antioch Sharia Registers, in the area contains information about the domestic and foreign merchants. Besides being easier to transport to the city Süveydiye and İskenderun ports and piers, a former contains information indicating that enable traders to trade their comfortable procession

This property is the subject of trade goods and books, customs, it gives place to records related to tax and other business problems. Besides this long-distance commercial relations with cities as claimed in Antakya also gives information about the draft of the tradable products.

Keywords: Antioch, Court Records, Trade, Economy.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca ilminden faydalandığım, bilimsel meseleler söz konusu olduğunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, tezimin ortaya çıkmasında, olgunlaşmasında ve sonuçlanmasında her türlü desteğini sunan, sabır ve hoşgörüsünü esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE'ye minnet ve teşekkürlerimi sunmak isterim.

Bu süreçte çeşitli aşamalarda yardımlarını esirgemeyen hocalarım Sayın Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ ve Yrd. Doç. Dr. Haydar ÇORUH'a, tez sürecinde kaynak ve fikir teatisinde bulunduğum değerli arkadaşım Okutman Mehmet Yusuf ÇELİK'e, tezin mizanpajını yapan kıymetli arkadaşım Fatih SANSAR'a, tezi baştan sona kadar inceleyerek katkıda bulunan sevgili kardeşlerim Feride ve Hasan GÜLER'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim ve öğretim hayatım boyunca bana sundukları maddi ve manevi destekleri için aileme ve ayrıca çalışmalarım sırasında benden desteklerini esirgemeyen arkadaş ve dostlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Güler GÜLER

Aralık-2016

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA OSMANLI EKONOMİSİ

1.1. Osmanlı Ekonomik Yapısı.....	4
1.2. Defterhane-i Amire	5
1.3. Osmanlı Bütçelerinin Genel Özellikleri.....	6
1.4. Osmanlı Devleti'nde Toprağa Dayalı Ekonomi.....	8
1.4.1. Osmanlı Toprak Sisteminin Genel Özellikleri ve Timar Sistemi.....	8
1.4.2. Osmanlı Toprak Hukuku ve Tarım Sistemi Tartışmaları.....	10
1.5. İltizam-Malikâne Sistemi.....	13
1.6. Osmanlıda Ticaret.....	15
1.6.1 Dış Ticaret.....	18
1.6.2 İç Ticaret	21

İKİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XVIII. YÜZYILA KADAR ANTAKYA İLE ÇEVRESİNİN TARİHİ VE TİCARETİ

2.1. Kuruluşundan İslâmî Fetihlere Kadar Antakya Tarihi ve Ticareti	25
2.2. İslâmî Fetihlerden Osmanlı Dönemine Kadar Antakya Tarihi ve Ticareti.....	28
2.3. Antakya Çevresindeki Kentlerin Tarihi ve Ticareti.....	34
2.3.1. Halep'in Tarihi ve Ticarî Yapısı	34
2.3.2. Maraş'ın Tarihi ve Ticarî Yapısı.....	37
2.3.3. Antep'in Tarihi ve Ticarî Yapısı	39
2.3.4. Adana'nın Tarihi ve Ticarî Yapısı	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ANTAKYA'DA TİCARET (1700-1800)

3.1.	Şer'iyeye Sicilleri ve Şehir Tarihi Çalışmalarındaki Önemi	43
3.2.	XVIII. Yüzyıl Antakya Tarihi Kaynağı Olarak Antakya Şer'iyeye Sicilleri ...	46
3.3.	Ticaret ve İnsan	47
3.3.1.	Müslüman Tüccarlar	47
3.3.2.	Gayr-i Müslim Tüccarlar	49
3.3.2.1.	Yahudiler	49
3.3.2.2.	Zımmiler	50
3.3.3.	Yabancı Tüccarlar (Müste'menler)	51
3.3.3.1.	İngiliz Tüccarlar	51
3.3.3.2.	Fransız Tüccarlar	54
3.3.3.3.	Elçi ve Konsolosların Ticaret Üzerindeki Etkisi	55
3.4.	Ticareti Yapılan Mallar	58
3.4.1.	Cariyeler	58
3.4.2.	Yağ	61
3.4.3.	İpek	61
3.4.4.	Şam Alacası	62
3.4.5.	Yemeni	63
3.4.6.	Tütün	64
3.4.7.	Balık Ticareti ve Dalyancılık	65
3.5.	Antakya'nın Ticarî Münasebetlerde Bulunduğu Yerler	67
3.5.1.	Halep	68
3.5.2.	İdlib	69
3.5.3.	Şam	70
3.6.	Ticarî Problemler	71
3.6.1.	Hırsızlık	72
3.6.2.	Eşkıyalık	74
3.6.3.	Tüccarların Öldürülmesi	75
3.7.	Antakya ve Deniz Ticareti	76
3.7.1.	Ticaret Yapılan İskeleler	76
3.7.1.1.	İskenderun İskelesi	76
3.7.1.2.	Samandağ İskelesi	78
3.8.	Gümrük	79
3.8.1.	Osmanlı Devleti'nde Gümrüğün Yapısı ve İşleyişi	79
3.8.2.	Antakya'da Gümrük	80
3.9.	Osmanlı Esnaf Teşkilatı ile İlgili Genel Değerlendirme	82
3.9.1.	Antakya Esnaf Teşkilatı ve Ticaretle Olan İlgileri	84
3.10.	Batılı Seyyahların Gözünden Antakya ve Ticarî Önemi	85

SONUÇ	88
KAYNAKÇA	91
EKLER	99
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR

A.MKT: Sadaret Mektubî Kalemî

AÜHFD: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

A.Ş. S. : Antakya Şer'iyî Sicilî

BAL-TAM: Balkan Türklük Araştırmaları Merkezi

BİLİG: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

Bkz. : Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

çev. : Çeviren

D.E.Ü.İ.İ.B.F: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ed. : Editör

E.Ü. : Ege Üniversitesi

H. : Hicrî

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İFM: İstanbul Finans Merkezi

IRCICA: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

İSAM: İslâm Araştırmaları Merkezi

km. : Kilometre

M. : Miladî

M.S. : Milattan Sonra

M.Ö. : Milattan Önce

nr.: Numara

NZD: Sadaret Mektûbî Kalemî

ODTÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi

ORSAM: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi

OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi

SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi

GİRİŞ

Doğu Akdeniz havzasında yer alan Antakya, hem deniz hem de kara ticareti açısından önem arz etmiş ve şehir, Halep'ten İstanbul'a uzanan Anadolu ticaretinin bir bağlantı noktası olmuştur.

Günümüzde Şer'iyye sicillerine dayanarak Antakya ile alakalı birçok kitap, tez, makale gibi bilimsel eserler kaleme alınmış olmasına rağmen, bu çalışmaların hiçbiri doğrudan Antakya'nın XVIII. yüzyıldaki ticaretini ele almamaktadır. Bu nedenle, Antakya'nın tarihsel ekonomisini aydınlatmada bir merhale olan ticaretle ilgili çalışmaların ortaya konulması gerekmektedir. Bu eksik nedeniyle bu konunun çalışılmasına karar verilmiştir.

Araştırma, 1700-1800 yılları arasını kapsayan Antakya Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan ticareti ilgilendiren kayıtlara göre şekillendirilmiştir. Bu belgelerde yer alan bilgiler kullanılarak ticarî yollar, tüccarlar, menziller, ticarî emtia, ticari ilişkiler ve ticari problemler gibi bilgiler gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacaktır.

Tezin ana konusu, Antakya'nın, 1700-1800 yılları arasındaki ticarî yapısı ve bu yapının şehir ekonomisine etkisidir.

Tezin amacı; 1700-1800 yılları arasında Antakya ticaretini ve Antakya'nın iç ve dış ticaret açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktır.

Osmanlı döneminde Halep eyaletine bağlı olan Antakya, Halep'in ticarî yapısından etkilenmiş ve bu ticaretin mihenk taşlarından biri olmuştur.

Tez konusunu oluşturan verilerin dağıldığı yılları kapsayan Şer'iyye sicillerinin bazıları çevrilmiş olmakla beraber, bu çeviriler genellikle doğrudan bir araştırma ve inceleme konusu olmamıştır. Bu sicillerin çoğunun transkripsiyon maksadıyla çevrildikleri görülmüştür.

Ele alınacak çalışma, bölgenin ticarî hayatı hakkında önemli bilgileri ortaya koyacaktır.

Araştırma, bir Osmanlı kenti olan Antakya'nın XVIII. yüzyıldaki ticaretiyle ilgili olacaktır. Bu çalışma, 1700-1800 yılları arasındaki bilgileri ihtiva eden, ilk dokuz Şer'iyye sicilindeki bilgi ve belgelerin analiz edilmesi ve bunlardan elde edilecek verilerin araştırma ve inceleme eserlerle desteklenerek yorumlanmasıyla ortaya konulacaktır.

Çalışmanın ilk safhasında, konuyla ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Bu aşamada Antakya tarihiyle ilgili yazılmış olan tezler, kitaplar ve makaleler toplanarak, bunlardan ticaretle veya araştırmanın kapsadığı dönemle ilgili olanlar incelenmiştir. Bu incelemeden sonra 1700-1800 yılları arasında hazırlanmış dokuz Şer'iyye sicilli temin edilmiştir. Ayrıca, Ankara Milli Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi gibi merkezlerde bulunan konuyla ilgili kitap ve belgeler tespit ve temin edilmiştir. Şehir tarihleri için önemli olan seyahatnamelerden çalışılan dönem ve bölgeyle ilgili olanları incelenerek, bu eserlerde ticarî veri ihtiva eden bölümler tespit edilmiştir.

Kaynak tespiti ve temininden sonra, konuyla ilgili yapılan okumalar çerçevesinde elde edilen bilgiler, belirli bir metot doğrultusunda fişlenmiştir. Fişler, konuyla ilgili hazırlanmış olan taslak çerçevesinde bir tasnife tabi tutulup, hangi başlık altında hangi bilginin kullanılacağı belirlenmiştir. Bu verilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda yeni ve özgün başlıklar oluşturulup araştırmaya yön verilmiştir. Elde edilen bilgiler konuya bütüncül bir gözle bakma açısından yer yer tablolaştırılıp sunulmuştur. Şehirdeki XVIII. yüzyıla ait ticarî mekânlar tespit edilip, bu mekânların eski fotoğrafları temin edilerek teze görsel malzeme toplanmıştır. Tez üç bölümden oluşmuştur:

Birinci Bölüm: Genel hatlarıyla Osmanlı ekonomisinin bir değerlendirmesi niteliği arz etmektedir.

İkinci Bölüm: Antakya'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesine kadar ve Osmanlı Devleti'ne bağlandığı süreçten XVIII. yüzyıla kadarki tarihi ele alınmıştır. Akabinde, Antakya'nın XVIII. yüzyıldan önceki ticarî yapısına da değinilmiştir. Ayrıca Antakya çevresinde yer alan şehirlerin geçirdikleri tarihi süreç ve ticarî yapılarına kısaca vurgu yapılmıştır.

Üçüncü Bölüm: 1700-1800 yılları arasında Antakya'da ticaret ele alınacak olup, bu bölüm Şer'iyye sicillerinden elde edilen veriler doğrultusunda şekillenmiştir. Ayrıca Antakya'daki ticarî münasebeti belirleyen unsurlar ve bu unsurların Antakya ticaretine katkısının değerlendirilmesi de bu bölümde yer almaktadır.

Çalışmanın ekler bölümü, belge örnekleri, Antakya ile ilgili fotoğraflar, harita, kroki gibi verilerden oluşmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA OSMANLI EKONOMİSİ

1.1. Osmanlı Ekonomik Yapısı

Osmanlı ekonomik hayatına dair iktisat tarihçileri farklılık arz eden görüşler ileri sürmektedir. Bazı varsayımlar, Osmanlı Devleti'nde ekonomiyle gayri Müslimlerin ilgilendiğini bu nedenle de ticaret ve sermaye konularında bu grupların söz sahibi olduklarını ortaya koymaktadır. Gaza ve cihat anlayışını benimseyen Osmanlı Devleti'nin verimlilikten uzak bir iktisadi yapıya sahip olduğu ve kar-kazanç gibi olgularla pek ilgilenmediği yönünde düşünceler mevcuttur. Geniş Osmanlı coğrafyasında tarım ve hayvancılık gibi az karlı faaliyetlerin Müslümanlar tarafından yapıldığı, karlı işler olarak addedilen ve sermayenin yoğunlaştığı ticaret ve zanaat dallarında da Yahudi, Ermeni, Rum gibi unsurların söz sahibi olduğu ifade edilmektedir. Osmanlı coğrafyasının tarım, ticaret ve sanayi alanında kendi başına bir dünya ekonomisi oluşturduğuna dair görüşlerin de hâkim olduğu ancak bu görüşe karşı iç ticaretin ve iç dinamiklere dayalı ekonominin dışa dayalı ticaret ve ekonominin en az iki katı düzeyinde olduğu yönünde düşünceler de vardır¹.

Osmanlıların ekonomiye bakış açıları Batı'dan ve Batı'nın ürünü olan çağımızdaki yaygın anlayışlardan farklı olarak "ihtiyaçların karşılanması" yönünde idi. Öyle ki iktisadi faaliyetler devlet ve toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu sistemde mal ve hizmet üretenler öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamalı daha sonra da kademe kademe tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Osmanlı iktisadi görüşü temel olarak *eşitliği* öngören bir yapıya sahip idi.

¹ Mehmet Bulut, Osmanlı Ekonomi Politğine Yeniden Bir Bakış, **Bilig**, Sayı 62, 2012, 64.

Bu da rekabet ve çatışma yerine *işbirliği* ve *dayanışma* değerlerinin ön plana çıkmasını sağlamıştır².

Osmanlı Devleti, ihtiyaçların karşılanması yönündeki ilkesinin yanında hazineye ait gelirleri mümkün olduğu düzeyde yükseğe çıkarma ve gelenekçiliği koruma gibi ilkeleri de iktisadi kararları alırken kullanmıştı. Devlet değişimleri asgariye indirerek bunu sosyal ve ekonomik ilişkilerde oluşan dengeleri muhafaza etmek için kullanmıştır. Bahsedilen bu üç ilke sayesinde Osmanlı Devleti, toprak, emek ve sermayenin tasarrufu, dağılımı, mübadelesi ve fiyatlarını kontrole çalışan bir iktisat ve ticaret yapısı oluşturmuştur³.

1.2. Defterhane-i Amire

Defterhane-i Amire; Osmanlı Devleti'nin arazi kayıtlarının tutulduğu, has, zemet, tımar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini belirleyen defterlerin tutulduğu, saklandığı ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı kurumdur. Defterhane çeşitli isimlerle zikredilmiş ve bu isimler muhtelif kaynaklarda geçmiştir. Bu isimler: Defter-i Vilayet, Defterhane-i Hakani, Defterhane-i Hümayun ve Defterhane-i Dergâh-ı Ali şeklindedir. Mali düzen için önem ihtiva eden bu müessese, Osmanlı bürokrasisinin en önemli dairelerindedir⁴.

Defterhane'nin tam olarak hangi tarihte kurulduğu belli değildir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren tımar sisteminin mevcudiyeti ve arazi tahrirlerinin yapıldığına dair defterlerin bulunması, Defterhane adlı birimin o dönemlerde Divan-ı Hümayun bünyesinde bulunabileceğine işaret olarak gösterilebilir. Osmanlı devlet teşkilatının oluşmasında büyük etkileri bulunan İlhanlılar ve Anadolu Selçuklularında da Defterhane'ye benzer müesseselerinin bulunduğuna dair bilgiler bu müessesenin bahsi geçen devletlerden esinlenilerek

² Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, 68-72.

³Mehmet Genç, Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 42, 2014, 11.

⁴Erhan Afyoncu, Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Gelişmesi, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 9, 860.

oluşturulmuş olabileceği ihtimallerini kuvvetlendirmekte ve kurumun Osmanlı kuruluş sürecinde teşekkül edilmiş olabileceğine dair ipuçları vermektedir⁵.

Defterhane, mali konularla ilgili kayıtların mevcut olduğu kurum olarak ifade edilmekteyken aynı zamanda mali değerlendirmelerin yapıldığı ve araştırıldığı bir kurum olarak da göze çarpmaktadır. Bu durumu şu şekilde örneklendirme imkânı bulunmaktadır:

“Bir tımarın ve o tımara aday olan kimsenin arzının araştırılması esnasında arzı sunan kişinin mührü kontrol edildikten sonra arz (dilekçe) işleme sokulurdu. Daha sonra arzın sağ üst köşesine kalın uçlu kalemle mahalli görüle, ruznamçede mahalli görüle, defterhanede mahalli görüle nice alınmıştır vs. ifadeler yazılarak durumun araştırılması ve kaydın çıkarılması için defterhaneye gönderilir ve arz burada incelendikten sonra tımar ya da zeametın boş olup olmadığı, daha önce kimin üzerinde olduğu, yıllık geliri gibi bilgiler mahalli görüle ibaresinin altına işlenirdi”⁶.

Görüldüğü üzere, mali kayıtların tutulduğu bir kurum olarak defterhane mali araştırmaların da bel kemiği mahiyetindeydi ve bu da mali işleyişin düzen içinde olmasını sağlamaktaydı.

1.3. Osmanlı Bütçelerinin Genel Özellikleri

Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan bütçeler, merkezi devletin gelir ve giderlerini içeren belgeler olarak kabul edilmektedir. Bu belgelerde gelir ve giderler akçe cinsinden hesaplanmaktaydı. Fakat akçenin gümüş içeriği yıllara göre değişmekte ve bu durum hesaplamaları da etkilemekteydi. Öyle ki bütçe hazırlanırken akçenin yıllara göre değişen gümüş içeriği hesaba katılmakta idi. Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bütçede devletin gelirleri ton gümüş cinsinden ifade edilmekteydi⁷. Osmanlı maliyesinde bütçeler bir hesap hülasası niteliği taşıdığından “icmal-i

⁵ Erhan Afyoncu, Defterhane, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, 100.

⁶ Mehmet Doğan, Osmanlı Tımar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 7.

⁷ Kıvanç Karaman-Şevket Pamuk, Avrupa Devletleriyle Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi, **Toplumsal Tarih**, Sayı 191, 2009, 28.

muhasebe, muhasebe-i varidat ve mesarif-i hazine” olarak da zikredilmekteydi. Bu bütçeler, devletin yalnızca nakit gelir-giderlerini ihtiva etmekteydi⁸.

Modern bir bütçe dört temel üzerine kurulurdu. Bunlar “tahdit, tahmin, tevzin ve tasdik”tir. Tahdit; bir bütçenin zaman olarak sınırlanması, tahmin; geleceğe ait gelir-gider miktarlarıyla ilgili öngörü, tevzin; gelir ve giderlerin denkleştirilmiş bir cetvel oluşu, tasdik; bütçenin devlet tarafından onaylanmasıdır⁹.

Osmanlı bütçelerinin hesapları sırasında, her maliye gelir kalemi mukataalar satılsın satılmasın, vergiler toplansın toplanmasın hatta bağışlanmış olsun hepsini gelir olarak hesaba katmakta idi. Bu da gayri safi bütçe rakamlarını vermekteydi. Fakat bundan sonra satılmamış, toplanmamış, işgal altında kalmış gibi türlü nedenlerle toplanmamış gelirler, ayrı bir rakam oluşturularak gayr-i safi gelirlerden düşülerek safi gelir tutarı belirlenmekteydi¹⁰.

Osmanlı bütçelerinin düzenlenişinde zaman zaman farklılıklar görülmüştür. Yüzyıllara göre meydana gelen bu farklılıklar şöyledir: XV. ve XVI. yüzyıllar arasındaki bütçeler güneş yılı esas alınarak gelir bölümleri eyaletlere göre düzenlenmekteydi. XVII. ve XVIII. yüzyıl bütçeleri ise ay yılına göre ve maliye daireleri ve gelir türlerine göre düzenlenmişti. Ayrıca XVI. yüzyıl bütçeleri merkez ve taşra eyaletlerinin gelir ve giderlerini derleyen bir özellik taşıırken, XVII. ve XVIII. yüzyıl bütçeleri merkez gelir ve giderlerine eğilen ve taşrayı pek içermeyen bir özelliğe sahipti¹¹.

Sonuç olarak Osmanlı bütçelerinden, gelir ve giderlerin tutulduğu ve bu hususta tahminlerin yapıldığı belgeler olarak bahsedilebilir. Ayrıca bu bütçelerin zaman içinde farklılıklar gösterdiği ve devletin nakit gelir-giderlerini ortaya koyan birer yıllık cetvel özelliği taşıdığı da belirtilebilir.

⁸ Halil Sahillioğlu, 1524-1525 Osmanlı Bütçesi, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, **İFM.**, Cilt 41, Sayı 1-4, 1985, 416.

⁹ Erdoğan Keskinliç, Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış, **OTAM**, Sayı 14, 2003, 319.

¹⁰ Ahmet Tabakoğlu, XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, **İFM.**, Cilt 41, Sayı 1-4, 1985, 390.

¹¹ Recep Dünder, 18 Mart - 14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi, **Turkish Studies**, Cilt 5, Sayı 4, 2010, 1034.

1.4. Osmanlı Devleti’nde Toprağa Dayalı Ekonomi

1.4.1. Osmanlı Toprak Sisteminin Genel Özellikleri ve Timar Sistemi

Osmanlı'nın bir “uç beyliği” şeklinde teşekkül edilmeye başlandığı XIV. yüzyılın başlarında, İslâm hukukunun bir gereği olarak gayr-i müslimlerin yaşadığı topraklar fethediliyor ve fethedilen toprakların mülkiyeti devlete ait oluyordu. Bu fetihlerin yönü önceleri batı idi. Ancak Osmanlı uç beyliğinin genişleyip bir devlet halini almasıyla fetihler geniş alanlara yayıldı ve doğudaki topraklar da fethedilmeye başlandı. Doğu yönünde yapılan fetihler sonucu elde edilen toprakların çoğunun Müslümanlara ait olması arazinin hukukî yapısının olduğu gibi korunmasını beraberinde getirdi. Dolayısıyla buradaki toprakların mirî, özel mülkiyet ve vakıflara ait olan bütün hukuku Osmanlılar tarafından kabul edildi¹².

İslâm hukukunda topraklar iki kısma ayrılmaktaydı. Bunlar mülk topraklar ve mülk olmayan (miri topraklar) topraklardır. Mülk topraklar iki kısımda incelenmekteydi. Bunlardan öşürlü topraklar adını verdiğimiz mülk toprakların mülkiyeti Müslümanlara ait olup, mahsulünden senede 1/10 oranında devlete ödeniyordu. Malikinin bu topraklar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkı vardı. Haraçlı toprak adı verilen diğer kısım ise harplerde fethedilip mülkiyet hakkının belirli bir vergi karşılığı eski sahiplerine bırakıldığı taşınmazlardır. Mülk olmayan miri topraklar ise rekabesi devlete istifade hakkı şahıslara ait olan arazidir¹³.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde her alanda olduğu gibi toprak hukuku da İslâm hukukundan beslenmekteydi. Dolayısıyla araziler İslâm hukukunda olduğu gibi kısımlara ayrılıyordu. Bu arazilerin çoğu miri konumda değerlendiriliyordu. Miri kavramı, Osmanlı Devleti’ndeki tüm menkul ve gayr-i menkullerin hazineye ait ve devlet malı olduğunu göstermek için

¹² Muhittin Tuş, Osmanlılarda Özel Toprak Mülkiyeti ve Vakıf Münasebetleri, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 5, 1999, 289.

¹³ Halil Cin, Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu, **AUHFD**, Cilt 22, Sayı 1, 1966, 749; İslâm hukukunda yer alan bir başka husus ise toprak mülkiyetinin unsurlarıdır. Bu unsurlar rekabe, tasarruf ve zilyetlik olmak üzere üç grupta incelenebilmektedir. Rekabe; toprağın kuru mülkiyet hakkına sahip olmaktır. Tasarruf, topraktan faydalanma hakkına sahip olmaktır. Zilyetlik; toprak üzerindeki fiili hâkimiyettir. Bkz: Cemile Şahin, Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme, **International Journal of Social Science**, Cilt 5, Sayı 6, 437.

kullanılmakta idi. Buna göre miri arazi rekabesi (mülkiyeti) devlete ait olup, tasarruf şekli ise devlet tarafından düzenlenen topraklardı. Osmanlı Devleti'nde genel olarak tarıma elverişli arazilerin büyük çoğunluğu miri araziden sayılmakta; çayır, kuru, yaylak-kışlak, orman, kıyı gibi yerler de miri olarak telakki edilmekteydi. Miri araziler devlete ait olduğundan alınıp satılamamakta, hibe ve vakf edilememekteydi. Yani miri topraklar üzerindeki şahıslar sadece bölgenin kiracısı konumundaydı. Bu konu hakkındaki görüşlerinin bazıları şöyledir:

“Devlet, reaya çiftliğini yani aile emek ünitesini sürekli kontrol altında tutar. Bir çift öküzü olan aile, bir işletme birimi oluşturur. Bir çift öküzün işleyebileceği toprak birimi, iktisadi açıdan en verimli işletme olarak tanınmıştır. Bu raiyyet çiftliği, devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesidir. Bu yüzden parçalanması ve/veya yok olmasını engelleyecek birçok kanuni önlemler almayı da ihmal etmemiştir. Devlet belli bir ekonomik ve sosyal rejimin uygulanması için tarla arazisini kendi mutlak kontrolü altına almak gereğini duymuştur. Buna miri arazi rejimi diyoruz”.

Osmanlı Devleti'nde arazinin miri olması için bazı özellikler taşıması gerekiyordu, bu özellikler şunlardır:

- Fethedilen toprakların doğrudan devlete mal edilmesi,
- Fethedilen toprağın nevinin tespit edilememesi,
- Mülk toprakların irsen devlete intikal etmesi,
- Maliki bilinmeyen mülk toprakların zamanla devlete intikal etmesi,
- Ölü toprakların istifadesi ihya edene, rekabesi devlete ait olmak üzere ihya edilmesi¹⁴.

İmparatorluk dönemine gelindiğinde genel olarak topraklar, miri topraklar, mülk topraklar, vakıf topraklar, aşiret ya da beylik toprakları olmak üzere dört temel grupta toplanmıştı. *“Tarımsal toprakların tümü, timar statüsündeydi. Bu nedenle de, mülkiyeti devlete ait olan miri topraklar sipahi timarlar olarak; mülkiyeti kişi ya da ailelere ait olan topraklar mülk timarlar olarak; mülkiyeti dini hizmet için ayrılmış*

¹⁴ Cin, 754; Cenk Pala, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Örgütlenme, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 7, Sayı 21, 1996, 52; Şahin, 439- 440.

topraklar vakıf timarlar olarak; aşiret ve beyliklere ait topraklar yurthuk ve ocaklık timarlar olarak askeri sisteme bağlanmış ya da gelirleri, durumlarına göre askeri hizmete tahsis edilmişti". Bu mülkiyet biçimlerinde toprakların tasarrufu aynıydı, bir köylü aile bir çift öküzle işlenebilen toprağı daimi veya irsen kiralık olarak tasarruf ediyordu¹⁵.

Osmanlı padişahları arazinin mülkiyeti devlette olmak şartıyla, gelirlerini askeri hizmet karşılığı askerler arasında paylaştırmıştır. Gelirlerin merkezden toplanıp dağıtılması zor olduğundan Osmanlı Devleti kurduğu bu sistem sayesinde yüklerini hafifletmeyi amaçlamış ve uzun bir süre timar sistemi sayesinde bu amacına ulaşmıştır. Bu sistemde toprak sıkı bir kontrol altında tutulmuş ve *"toprağın devlete ait olması prensibi"* esas alınmıştır¹⁶. Nihayetinde Osmanlı Devleti'nde tarımsal örgütlenmenin belkemiğini oluşturan iki unsurun miri arazi sistemi ve bunun bir uzantısı olan timar sistemi olduğunu söyleyebiliriz¹⁷.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren timar sistemi askeri fonksiyonunu kaybetmeye başlamıştır. Merkezi idare, timar gelirlerini hazineye aktarmaya yönelik yeni tedbirler alınmaya başlanmıştır. Sistemi ıslah etme yolunda bazı teşebbüsler yapılmıştır. Sistemi ıslah çabalarının sonuçsuz kalması sistemin tasfiyesini de beraberinde getirmiştir¹⁸.

1.4.2. Osmanlı Toprak Hukuku ve Tarım Sistemi Tartışmaları

Osmanlı Devleti Toprak Hukuku ve Tarım Sistemi tartışmalı yaklaşımlar içermektedir. Bu yaklaşımlarda Osmanlı toplum yapısı; feodal, Asya tipi üretim tarzı veya kendine özgü bir üretim tarzı şeklinde sıralanmaktadır. Engels, *"Doğu'da fethettikleri ülkelere, bir çeşit feodal toprak mülkiyetini, ilk önce Türkler soktular"* şeklinde bir görüş ileri sürmektedir. Asya Tipi Üretim Tarzı'yla alakalı görüş ise Weber'in patrimonyalizm kuramı çerçevesinde açıklanmakta ve özellikle Osmanlı Devleti ile ilgili olarak biçimlendirilmekle birlikte, Osmanlı Devleti Dönemi

¹⁵ Muzaffer İlhan Erdost, Demokratikleşme Açısından Toprak Reformu, **Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri**, Ankara: Memleket Yayınları: 5, 2010, 20.

¹⁶ Şahin, 440.

¹⁷ Pala, 40–58.

¹⁸ Halil İnalçık, **Osmanlı İdari ve Ekonomi Tarihi**, İstanbul: İsam Yayınları, 2011, 131.

‘patrimonyal egemenlik’ ve ‘sultanizm’¹⁹ kavramlarının esas gelişmelerini sağladığı dönem olarak nitelendirilmektedir²⁰. Weber’in konuyla ilgili bir başka görüşü Osmanlı İmparatorluğu’nun patrimonyal yapısının sürekliliğinin *prebendalizm* kavramı ile bağlantılı olduğu yönündedir. Prebendalizm, Türk toplumlarında Büyük Selçuklulardan, Anadolu Selçuklularına ve Osmanlılara kadar, her imparatorluğun bünyesinde oluşan ve çözülenin yerine yeni bir tarihsel patrimonyal imparatorluğun doğmasına yol açan bir olgudur²¹.

Osmanlı Toprak Hukuku yaklaşımlarından biri olan toprak yapısının feodal bir yapıya sahip olduğu yönündeki görüş, Osmanlı padişahının toprağın mutlak hâkimi olması ile alakalı görülmektedir. Feodal toplumda üretim sisteminin temelini, feodal beyin üretim araçlarındaki özel mülkiyeti ve onun özgürce alıp satabildiği serfler üzerindeki yarı mülkiyeti oluşturur²². Oysa Osmanlı Devleti, toprak hukuku alanında İslâm hukukunu uygulamış, dolayısıyla İslâmiyet’teki mülk topraklar ve mülk olmayan topraklar ayrımı Osmanlı Devleti’nde de yer edinmiştir²³. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde tımar²⁴ sistemi çerçevesinde ele alınan düzen padişahın beratı ile gerçekleştiği için bu sistem yani tımar sistemi yerel güçlerin yani feodalitenin oluşmasına engel olmuştur²⁵.

Osmanlı Devleti’ndeki güçlü merkezi otorite bu devleti Ortaçağ Avrupa’sının küçük zayıf devletlerinden ayırır. Tımar sistemi de Osmanlı Devleti’nin güçlü merkezi

¹⁹ Max Weber “sultanizm”i, “keyfi buyurma yetkisi” olarak tanımlamakta ve bunun Osmanlı padişahlarıyla örtüşen bir kavram olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Betül Karagöz, Osmanlı Monokrasisi’nin Sultanizm’den Korunmasında Ahilik Kurumunun Rolü, **15-17 Ekim 2008 - Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Cilt 3, Kırşehir 2008, 610.

²⁰ Nuray Keskin, **Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye’de İllerin Yönetimi**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara 2007, 29-35.

²¹ Keskin, 29.

²² Ramazan Kılıç-Mine Demirçelik, Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ Ve Reform Hareketleri, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 30, 2011, 183.

²³ Ercan Koç, **19. Yy’da Osmanlı Devleti’nde Tarım**, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2005, 4.

²⁴ Tımar, Osmanlı İmparatorluğunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi namlarına tahsil salahatiyle tahsis edilmiş vergi kaynaklarına ve bu amaçla tahsis edilen gelir kaynaklarından senelik geliri yirmi bin akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir. Bkz. Mehmet Ali Şen- Mehmet Ali Türkmenoğlu, Avrupa Feodalitesi İle Osmanlı Tımar Sistemi Üzerine Bir Mukayese, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Cilt 5, Sayı 4, 2012, 195.

²⁵ Şahin, 440.

otoritesine hanel getirmeyecek bir düzene sahiptir. Bu düzende tımar sahibi yetkisini senyörden değil de doğrudan doğruya devletten almaktaydı. Bir başka fark da feodal ordunun irsi bir soyluluğa dayanmasıdır. Osmanlı devletinde ise bu duruma rastlanmamaktaydı. Feodaliteyle tımar arasındaki en büyük fark da Avrupa'daki köylünün köle, Osmanlı'daki köylünün hür olmasıdır²⁶.

ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı), esas olarak Doğu'nun coğrafya ve toplum yapısından kaynaklanan *durağanlığı* ile siyasal yapısının *despotikliği* varsayımına dayanmaktadır. Böyle bir despotizm düzeninde en üstün, en yüce otorite olarak toplumun en tepesinde oturan ve devlet iktidarını kendi şahsında toplamış bulunan despot hükümdar ise “tanrısal bir güç” olarak görünmektedir.

Sencer Divitçioğlu'nun Osmanlı toprak hukuku hakkındaki yaklaşımı Osmanlı Devleti'nde “*Asya Tipi Üretim Tarzı*” olduğu yönündedir. Kolektif devlet mülkiyetine dayanan ilk sınıflı toplumu simgeleyen Asya Tipi Üretim Tarzı bu yönüyle Marks'ın ilkel olarak nitelendirdiği toplumun ilk aşamasına tekabül etmektedir. Asya Tipi Üretim Tarzı ilkel kominal dönemin bir üst aşamasını teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu sistem kolektif bir mülkiyeti ifade ettiğinden ve bu tip bir mülkiyet de özel mülkiyeti kapsamadığından Asya Tipi Üretim Tarzı'nın da Osmanlı Devleti toprak sistemi için pek doğru bir yaklaşım olduğu söylenemez²⁷.

Türk tarihçilerinin Osmanlı toplum ve toprak yapısını ele alışlarına toplu bir şekilde bakacak olursak: Niyazi Berkes'in, Osmanlı Devleti'ni, “ne gerçek anlamı ile feodal ne de kapitalist olan, “kapitalizm öncesi ekonomi” olarak nitelendirilebilecek bir ekonomi temeline dayandırdığını ve var olan, “*militer-bürokratik bir despotluk rejimi*” benimsemiş bir toplum olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. Sina Akşin'in, klasik dönem Osmanlı toplum yapısını hem feodal hem de Asya Tipi üretim tarzlarının her ikisini de kapsamak üzere “köylü üretim tarzı” gibi genel bir türe dayandırdığını görmekteyiz. Akşin'e göre, Osmanlı toplum yapısı 17. yüzyıldan itibaren “feodalliğe benzemeye” başlamıştır. Tarihçilerin bir bölümü ise Osmanlı

²⁶ Şen, 198–199.

²⁷ Cumhuriyet Arslan, Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 28–29, 2002, 247–254–255; Keskin, 35.

Devleti'nin, feodal bazı özellikler sergilemekle birlikte, bütünüyle feodal bir devlet olmadığını savunmaktadır. Taner Timur'a göre, klasik dönemde feodalizmin ilkel çağını yaşayan Osmanlı toplumu iç dinamiği itibariyle feodalizme geçiş halinde “*protofeodal*” bir toplumdur, ancak yazar, sonraki dönemde bu toplumun tamamen feodalleştiğini yazmaktadır. Timur, Osmanlıda yaygın üretim biçimini “komünal-patriyarkal” olarak adlandırmakta ve geçirdiği evrime rağmen 20. yüzyıla kadar devam ettiğini ileri sürmektedir. Timur'a göre de Osmanlı, merkezi despotik bir devlettir²⁸.

Osmanlı toplum yapısına ilişkin üçüncü yaklaşım, bu yapının kendine has özellikler barındırdığının iddia edildiği görüştür ve bu görüşü desteklemek amacıyla Batı Avrupa'nın Ortaçağ feodal toplumları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun benzerlik göstermediği ifade edilmiştir. Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık gibi önemli tarihçilerin bazı çalışmalarında da “Osmanlı'nın salt kendine özgü olduğu” şeklindeki görüşler ifade edilme imkânı bulmuştur. Miri arazi rejimi çerçevesinde gerçekleştirilen iktisadi ve toplumsal örgütlenmeyi “çift-hane sistemi” olarak adlandıran Halil İnalçık, aile emeğine dayanan bu üretim örgütünün, bağımsız-kendine has bir üretim tarzı olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir²⁹.

Neticede Osmanlı toprak hukukunu, Ortaçağ Avrupa'sında önemli bir yer edinmiş feodaliteyle münhasır olarak değerlendirmek veya Asya Üretim Tarzı gibi ilkel toplumların kolektif mülkiyet anlayışına dayandırmak yanlış olur. Öyle ki Osmanlı toprak hukuku İslâm, Selçuklu ve Türk toplumlarına ait özellikleri barındıran kendine has bir düzeni ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda Halil İnalçık ile Ö. Lütfi Barkan'ın görüşlerinin Osmanlı Toprak Hukuku hakkındaki tartışmalarda doğru hükmün verilmesinde yardımcı olduğu yönünde bir kanaate varılabilmektedir.

1.5. İltizam-Malikâne Sistemi

İltizam sistemi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin büyük ve uzun süren savaşlara girmesi sonucu yeni finansman arayışının arttığı bir dönemde ortaya çıkmış bir sistemdir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti, bir gelir kaynağı olan

²⁸ Keskin, 38.

²⁹ Keskin, 38-39.

vergiyi yıllık geliri karşılığında belli bir süre için ve belirli şartlar karşılığı işletilmek üzere müzayedeye çıkarmıştır. Bu açık arttırma sonunda en yüksek ödemeyi yapmayı taahhüt eden mültezim bir süre için mukataanın işletmecisi olmuştur. Mukataanın işletme süresi bitince de mukataa tekrar iltizama verilmiştir³⁰.

İltizam Sistemi az masrafla azami vergilendirmeyi amaçlayan bir sistem olarak kabul edilmektedir. Sistemin devlet açısından en büyük avantajı devletin ekonomik dalgalanmalardan bağımsız bir geliri garantilemiş olmasıdır³¹.

Osmanlı Devleti miri toprak sisteminin çözülmesiyle beraber tımar sistemi bozulmuş, iltizam usulü adı verilen sistem yaygınlaşmış, bu sistem de tımar sistemiyle kurulmuş olan ve Osmanlı ekonomisini belirli bir seviyede tutan sürecin sonunu getirmiştir. İltizam usulüyle tefeci, tüccar, ayan denilen gruplar ortaya çıkmış bunlar güçlenerek Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu merkezi otoriteyi sarsmaya başlamışlardır. Nitekim güçlenen ayanlar çok sayıda özel mülk sahibi olup, devlet içinde söz sahibi olmuşlardır. Bunun en büyük kanıtı da ayanların padişahla imzalamış oldukları Sened-i İttifak adlı belgedir³².

Osmanlı klasik düzeninde meydana gelen bozulmalar, ayanların lehine sonuçlar doğurmuştur. Miri toprak rejiminin temelini oluşturan tımarların büyük paralar karşılığı zengin şahsiyetlere kiralanmaya başlanması birçok Osmanlı şehrinde ayanlara bu toprakları iltizam şeklinde tasarruf etme imkânı sağlamıştır. Miri mukataa adı verilen Hazine-i Amire'ye bağlı gelir kaynaklarının "malikâne" usulü ve kayd-ı hayat şartı ile "rical-i devlet" ve "ayan-ı memleket"e satılması 12 Ocak 1695'te bir hatt-ı hümayun ile kabul edilmiştir³³. Mültezim adıyla güç kazanan ve servet birikimine sahip olan iltizam sahiplerinin önünü açan gelişme ise mukataaların

³⁰ Rahmi Deniz Özbay, 17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, *Malikâne Uygulamasına (1656-1658)*, **Uluslar Arası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirimler Kitabı**, Yalova Üniversitesi- İstanbul Üniversitesi, Yalova, 30-31 Ekim, 1 Kasım 2009, 2110-2111.

³¹ Abdulkadir Buluş, Vergi Toplamının Özerkleştirilmesinin Vergi Toplamının Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi ile Bir Mukayese, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2010, 94-95.

³² Pala, 40-58.

³³ Vehbi Günay, Batı Anadolu'da Ayanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2, 2006, 94.

malikâne usulüyle ve kayd-ı hayat şartı ile iltizama verilmeye başlanması olmuştur³⁴. Miri mukataaların ayanlar tarafından idare edilmesi ayanların, has ve mukataat voyvodalıkları ile zenginleşmelerini sağladığı gibi kademeli olarak nüfus ve güçlerinin artmasını ve servetlerini oğullarına intikal ettirmelerini sağlamıştır. Bu durum güçlü hanedanlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur³⁵.

İltizam sistemi olarak bilinen ve özel teşebbüs mahiyeti taşıyan bu sistem, mukataaların yıllık gelirinin asgarî kıymetinin maliye tarafından hesaplanması sonucu kâr amacı taşıyan mültezimlere verilmesi şeklinde işlerdi. Mültezimler, müzayede konusu olan mukataa ile ilgili belirli hesaplar yaparak, devlete yıllık olarak ödemeyi kabul ettikleri miktara dair teklif sunarlardı. Hazine bunlar arasında en yüksek teklifi yapan mültezimi tayin eder ve mültezime *tahvil* adı verilen (1-3 yıl arası bir dönem için) o mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi³⁶.

Osmanlı taşra idaresinin ve yönetiminin geçirdiği değişim iltizam ve malikâne usulünün yaygınlaşması, ekonomik ve siyasal gücün kısmen taşraya kayışına neden oldu. Taşranın seçkin adamları olan ayanlar, klasik dönemdeki konumlarından çok daha güçlü bir yere sahip oldular. Siyasi, mali ve sosyal sahada taşranın yeni efendileri ayanlar olmaya başladı³⁷. Ayanların askeri güç beslemeleri, üretim ve yönetim araçları üzerinde denetimlerini arttırmaları yerel özerkliğin güçlenmesini beraberinde getirdi. Bu da Osmanlı Devleti'nin klasik yönetim biçimini değiştirmeye zorlamıştı³⁸.

1.6. Osmanlıda Ticaret

Osmanlı Devleti'nde, şehirler, kasabalar veya uluslararası çapta yapılan ticaret genellikle toptan ticaret şeklinde cereyan etmiş ve bu faaliyet esnasında gerek memleket içinde üretilen, gerekse memleket dışından gelen mahsul ve mamuller

³⁴ Özer Küpeli, Yenişehir (Bursa) Âyânı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefâtı, **History Studies**, Cilt 3, Sayı 3, 2011, 246.

³⁵ Günay, 94.

³⁶ Genç, 101.

³⁷ Nagehan Üstündağ, Osmanlı'da “Şehir” ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl), **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, 2005, 160-161.

³⁸ M. Yaşar Ertaş, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayanı: Tavashîzâde Osman Ağa, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, **History Studies**, 2012, 118.

tüccarlar vasıtası ile Osmanlı memleketlerine dağıtılmıştır. Osmanlıda ticarî mal, tüketiciye intikal edilirken birkaç yol izlenmiştir. Bu yollardan biri işlenmiş malın doğrudan tüccardan satın alınması ve satışa sunulması iken diğer bir yol ise ham olarak gelen ticarî emtianın Osmanlı esnafı tarafından işlenerek satışa sunulmasıydı³⁹.

Osmanlı Devleti'nin güçlü bir merkezi otoriteye dayalı yönetim anlayışı, ekonomik sistemini de etkisi altına almıştır. Osmanlıda sultanın ya da yöneticilerin temel görevi tüm teb'anın emniyeti ile birlikte toplumsal alanda ekonomik ve sosyal adaleti sağlamaktır. Devletin gelirinin sürekli olmasını ve devletin ekonomi üzerinde hâkim olarak teb'anın refahını sağlamasını uygun gören Osmanlı padişahları ticarî yapılarını da gelenekçilik üzerine kurmaya çalışmış ve Avrupa'da geçerli olan ticarî uygulamaları Osmanlı gelenekleri çerçevesinde ekonomik hayata geçirmiştir⁴⁰. Diğer birçok doğu ve İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar da piyasayı ve ticareti kontrolleri altına almışlardır. Niyazi Berkes'e göre İslâm hukukuna dayanan yönetim anlayışının bir neticesi olarak Osmanlı Devleti, tüccar sınıfının çok gelişmesini önlemek için elinden geleni yapmıştır. Bunun için de tüccarların kadılar tarafından denetlenmesini ve gözetim altında tutulmasını öngören bir anlayışa sahip olmuşlardı. Ayrıca, Çarşı ağası, İhtisap Ağası, Muhtesip gibi görevlilerin varlığı ticarete dayanan ekonomi üzerindeki denetlemelerin bir göstergesiydi. Bu kişilerin görevleri, satılan malları kontrol etmek, fiyatlara bakmak, ölçü ve tartıları teftiş etmektir. Zaman zaman çarşı ve pazarlar, yüksek devlet adamları tarafından denetlenir, ticarî kaideleri bozan tüccarlar yerlerinde cezalandırılırdı ki bu cezaların en genel ve hafif olanı dayaktı. Bu nedenle de maiyette bir de falaka taşınırdı⁴¹.

Niyazi Berkes'in, Osmanlı Devleti'nin tüccar sınıfının çok gelişmesini önlemek amacıyla tüccarları denetlediği ve Çarşı Ağası, İhtisap Ağası, Muhtesip gibi görevliler tarafından sıkıldığı yönündeki görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Öyle ki devlet, temel düşüncesi halkın beslenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması olan bu

³⁹Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Cilt I, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994, 567.

⁴⁰Mehmet Bulut, XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Sayı 39, 26-27.

⁴¹ Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: Yayın Kredi Yayınları, C. I, 2013, 79.

idareyi sıkmak yerine serbest bırakmıştır. Yukarıda zikr edilen devlet görevlileri de tüccarı baskı altında tutmaktan ziyade tüccarın refahını sağlamak ve ticarî işleyişi düzene sokmayı amaçlamıştır⁴².

XIII. yüzyılın sonlarından XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, iki yüz yılı aşkın bir süre içinde Osmanlı Devleti sürekli artan gücü sayesinde kontrol altında tuttuğu topraklarını Doğu Akdeniz'in kuzeyinden Rus steplerine, güneyde ise Sudan çöllerine kadar genişletmiştir. Böylece, eski ve ortaçağlarda doğu-batı arasında doğmuş ve işlemekte olan tüm büyük ticaret yollarını kesen ve hatta bu yollar üzerine hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, Doğu ticaretinde batılı devletlere karşı bir üstünlük sağlamıştır⁴³.

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda Avrupa ekonomik sistemi için önem arz etmekte idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Venedik ve Fransa gibi ülkelere pamuk ve tahıl ihracatının artmasıyla Osmanlı Devleti, önemli bir ticaret unsuru oldu. Osmanlı ticaretinin Avrupa engellemelerine karşı ayakta durmasını sağlayan başka gelişmeler de meydana gelmişti. Bu gelişmeler XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa tüccarının önüne çıkan Hindistan ve Çin'deki yeni olanaklar olmuştur. Bu olanaklar, Avrupalıların Akdeniz bölgesi ticaretini arka plana atmalarına ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin ticarî açıdan rahat bir nefes almasına vesile olmuştur⁴⁴.

Nihayetinde Osmanlı Devleti'nin, ticaret ahlakı ve İslâm hukukunu esas alarak bir ticaret sistemi geliştirmiş olduğu ve bu ticaret sisteminin teb'anın refah seviyesi ve ekonomik durumunu düşünerek hareket ettiği söylenebilir. Öyle ki, Osmanlı tarihinde meydana gelen ticarî gelişmeler göz önünde bulundurulursa, ticaretin belirli kaideler çerçevesinde yapıldığı ve bu kaidelerin hem merkez hem de taşranın nizamını bozmayacak inceliklerle hesaplandığı ifade edilebilir.

⁴² Bulut, 26-27.

⁴³ Albert Howe Lybyer, Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 3, 1987, 141-142.

⁴⁴ Suraiya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, -Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 62.

1.6.1 Dış Ticaret

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren topraklarını genişletmeye başlamış ve bu sayede büyük önem arz eden ticaret yolları üzerinde geniş bir hâkimiyet alanı tesis etmiştir. XIV. yüzyılda kullanılan ticaret yolları dikkate alındığında hem Osmanlı Devleti'nin dış ticareti hakkında bilgi edinilebilmekte hem de Osmanlı Devleti'nin ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti gözler önüne serilebilmektedir. Bu ticaret yolları: Tana üzerinden geçen ve Hazar Denizi'nin kuzeyini takip edip Don Nehri'nin ağzına ve oradan Çin'e giden kara yolu; Trabzon'dan Tebriz'e ve oradan Orta Asya'ya uzanan yol; İskenderun Körfezi'nin yukarısında yer alan Lajazzo (Payas)'dan başlayarak Tebriz'e giden ve aynı güzergahı takip edip Bağdat'a ve İran Körfezi'nden Hint Denizi'ne ve ötesine giden yollar; Nil, Kuseyir Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'ndan Güney ve Doğu Asya'ya giden yol⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerle ticarî teması imparatorluğun başlangıç yıllarından itibaren olmuştur. İlk olarak Venediklilerle başlayan bu ticarî münasebet, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Fransızlar ve sonraları İngilizler; yüzyılın sonlarına doğru da Hollandalıların yoğun olarak Osmanlı bölgelerine gelmeye başlamasıyla beraber artmıştır. XVI. yüzyılda Güney Avrupalılarla Osmanlılar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler daha sıkı iken yüzyılın sonlarından itibaren Kuzey Batı Avrupalılar (özellikle İngiliz ve Hollandalılar) dünya ticaretinde çok daha aktif bir konuma yükseldiler. Bunu müteakip İngiliz ve Hollandalı tüccarlar yoğun bir biçimde Osmanlı bölgelerine gelmeye başladılar. Bu gelişmelerden sonra, Osmanlı Devleti 1580'de İngilizlere ve 1612'de de Hollandalılara kapitülasyon verdi⁴⁶.

Osmanlı dış ticaret politikası geleneksel olarak ülke içinde mal bolluğunu arttırarak ekonomik kârlılığı amaçlamıştı. Bu sistem, özellikle fiyat kârlılığını amaçlayan ithalatı teşvik edici, ihracatı kısıtlayıcı bir uygulamaya dayanmaktaydı. Uygulanan

⁴⁵ Lybyer, 141-143.

⁴⁶ Bulut, 28.

bu politikaları desteklemek amacıyla ihracat yüksek oranlarda vergilendirilirken bazı mallara da ihracat yasağı konmaktaydı⁴⁷.

Doğu ile batı arasında önemli bir dağılım noktasına sahip Osmanlı Devleti üzerindeki girişimler sürekli artmıştır. Ermenistan, Kafkasya, İran ve Hindistan'dan Osmanlı ticaret limanlarına gelen mallar, batıdan gelen mallarla değişime uğruyorlardı. Bu ticaret Osmanlı Devleti için küçümsenemeyecek ve vazgeçilmez bir gelir kaynağı oluşturuyordu. Cebelitarık, Marsilya, Ceneviz, Livorno, Venedik üzerinden gelen deniz yolları Mora Yarımadası'ndan ve Girit'ten yönelerek Yunan adaları, İzmir, İstanbul ve İskenderiye'ye doğru dağılıyorlardı⁴⁸.

XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı-Avrupa ticareti daha çok lüks ürünleri kapsıyordu. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında Venedik ve Fransa gibi yerlere pamuk ve tahıl ihracatı artmıştır. Osmanlı Devleti bunun önüne geçmek adına ihracat yasakları koymuş ancak Avrupalı tüccarların verdiği yüksek fiyatlar, hammadde üretiminin önemli bir kısmının ülke dışına çıkarılmasına yol açmıştır. Bu da Osmanlı içindeki el üretimi malların satışını zorlaştırmıştır⁴⁹. Aynı yüzyılda Osmanlı Devleti batıdaki güçlü devletlerin faaliyetlerini kontrol altına aldıktan sonra Avrupa'nın en canlı merkezlerinden biri olan Venedik'te bir ticaret kolonisi oluşturmuş ve Batı Avrupa ticareti kadar, Venedik pazarını da ele geçirmeyi başarmıştır⁵⁰.

Avrupa'nın Osmanlı dış ticaretindeki ağırlığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda artmış ve buna paralel olarak iki bölge arasında mübadeleye konu olan ticaret maddeleri nitelik ve nicelik olarak da değişmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkelerine hammadde halinde yaptığı ihracat artış göstermiş ve Osmanlı Devleti Avrupa'nın gelişmekte olan yeni sanayi dalları için hammadde kaynağı haline gelmiştir. Bu dönemde Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nden en çok pamuk, yün, ipek gibi ticarî maddeleri ithal etmişlerdir. XVIII. yüzyılın başlarında ürünler,

⁴⁷ Burcu Kılınc Savrul-Hasan Alp Özel-Cüneyt Kılıç, Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2013, 57.

⁴⁸ Robert Mantran, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri, **Bellekten**, Cilt 53, Sayı 203, 1988, 686.

⁴⁹ Faroqhi, 62.

⁵⁰ Haydar Çoruh, **Osmanlı'da Değişim Rüzgârları (Azınlıkların Yükselişi)**, Hatay, 2013, 28.

kumaş, iplik ve hammadde olarak ihraç edilmekteydi. Fakat yüzyıl sonlarına doğru işlenmiş ürünlerden ziyade hammadde ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılda pamuk, ihracı en çok artan hammadde idi. Pamuk dışında tütün ve mısır gibi tarım ürünleri de ihracatında artış kaydedilen ürünlerdi⁵¹.

Osmanlı Devleti'nden ham madde alıp, yünlü kumaşlar ve madeni eşyalar gibi mamul maddeler satan *Levant Company* tüccarlarının büyük kârları, İngiltere'deki sermaye birikimine ve İngiliz merkantilizminin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Avrupa devletlerine tanınan kolaylıklar ticarî dengenin, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı aleyhine bozulmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemde Avrupa'da kol gücü yerine buhar gücünün geçmeye başlamasıyla üretimde büyük artış sağlanmıştı. Bunun doğal sonucu olarak, Osmanlı pazarını elde etmek için Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletler yarış içine girmişlerdi⁵².

Osmanlı dış ticaretinde hammadde ve mamul mal ticareti dışında para ticareti de önemli rol oynamakta idi. Osmanlı Devleti'nin genişliği ve birçok ülkeye olan ticari bağlantıları, piyasada farklı paraların kullanılmasına yol açmış, bu paraları değiştirme ve bozma ile uğraşan ve aynı zamanda borç para veren sarraflar, Osmanlı kentlerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki mali güçlükler ve savaşlar 1640 yılından itibaren Osmanlı darphanelerinin birbiri ardına kapanmasını beraberinde getirmiş ve bu dönemde Osmanlı piyasalarında ödeme aracı olarak kullanılan kuruluşların başını çektiği çeşitli Avrupa sikkeleri kullanılmış ve bu da para ticaretinde değişik para birimlerinin yer edinmesine sebebiyet vermiştir⁵³. Bu dönemde para arzının talebi karşılamaması, Avrupalı tüccarların yabancı mağşûş sikkeleri⁵⁴ Osmanlı piyasalarına taşımaları için uygun bir ortam oluşturmuştur. Bu iş, tüccarlar için çok kârlı olduğundan, bu paralar Osmanlı piyasalarını istila etmiştir⁵⁵.

⁵¹ Numan Elibol, XVII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2005, 63.

⁵² Cihan Üzgün, Osmanlı Dönem Politğine Kısa Bir Bakış (XVIII.-XIX Yüzyıllar), **Tarih Okulu**, Sayı 1, 2008, 7-8.

⁵³ Cengiz Kallek, "Ticaret", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 41, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, 143.

⁵⁴ Mağşûş Akçe: İçerisine bakır veya başka bir element karıştırılarak gümüş oranı düşürülmüş olan akçe bkz: Mehmet Ali Ünal, Mağşûş Akçe, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, 436.

⁵⁵ Ali Akyıldız, Para, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 34, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, 166.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde ticaretin dış en parlak olduğu dönemdir. Bu dönemde birçok Avrupalı tüccar, kendi hesaplarına Osmanlı ülkesinde çalışmıştır⁵⁶. Osmanlı Devleti'nde ticarete yön veren bu Müste'menlerin⁵⁷ uğraşlarının temelini, bankerlik oluşturmuştur. Bu bankerler para işleriyle uğraşmakta idiler. Bu para tacirleri ve bunların giriştikleri faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin Türk-İslâm halkının her tabakasının hayat şartlarını etkilemiştir. Bunlar mali konularda uzmanlaşmış kişiler olarak Avrupa'ya kadar uzanan dünya ticaretine, özellikle de Osmanlı ticaretine damgalarını vurmuşlardır⁵⁸.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren izlediği topraklarını genişletme politikasının bir uzantısı olarak ele geçirdiği ticaret yolları devletin, Doğu-Batı arasında bir köprü görevi üstlenmesini sağlamıştır. Bu durumun olumlu ve olumsuz birçok sonuç doğurduğu yukarıdaki bilgilerden de anlaşılmaktadır. Öyle ki, başlarda bu ticaret yolları sayesinde büyük kazançlar elde eden devlet, ilerleyen zamanlarda Avrupa ülkelerindeki gelişmelerin artmasıyla geride kalmış ve Avrupa ülkelerinin hammadde aldıkları bir pazar görünümü sergilemiştir. Avrupalı tüccarların Osmanlı Devleti'ndeki ticari faaliyetlerine bankerliğin eklenmesiyle de Osmanlı piyasasında yabancı paralar hüküm sürmeye başlamıştır.

1.6.2 İç Ticaret

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren hem iç hem de dış ticaret açısından önemli gelişmeler kat etmiş ve 1450 yılına kadar Bursa- Halep- Tebriz arasında geniş bir kervan ağı oluşturmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethini müteakip Osmanlı Devleti boğazları tam olarak kontrol etme imkânı bulmuş ve bu önemli bir ticarî gelişme olarak addedilmiştir. Bu durum devletin yeni bir ticaret politikası meydana getirmesini sağlamıştır ki bu politika kendi ülkelerinden geçen transit ticareti kontrol altına alma ve iç ticaret bölgelerinden yabancıları uzak

⁵⁶ Faroqhi, 273.

⁵⁷ Müste'men: Sözlükte "emin olmak, güvenmek" anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen ve "kendisine eman verilen kimse" mânasına gelen müste'men, terim olarak İslâm ülkesine eman alıp giren yabancı gayrimüslimi ifade eder. Bkz: Ahmet Özel, Müste'men, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, 140.

⁵⁸ Mehmet Oğlakçı, **Galata Bankerlerinin Osmanlı Devlet Maliyesi Sistemine Etkileri: Baltazzi (Baltacı) Ailesi Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2006, 53.

tutma şeklindedir. Böyle bir arzu, kendi tebaasının çıkarlarını ve ekonomik durumlarını korumaya yöneliktir⁵⁹.

Osmanlı Devleti, kendi şahsına münhasır bir ticarî yöntem geliştirme ve iç ticaretini kendi yönlendirme çabası içindeydi. Bunun için kendi dışındaki dünya devletlerinin özellikle para değeri ve fiyat yapılarından etkilenmemesi ve para akışının Osmanlı sistemine göre olması gerekmekte idi. Bir başka yol dünya ise ticaret ilişkilerini kesip kendine yeter bir ticaret ve maliye havzası içinde yaşamayı öğrenmesiydi. Ancak Osmanlılar dış çevre ile büyük ölçüde ilişki içine düşmüştür. Dış ülkelerle kurulan para münasebetleri ve bunun getirdiği para bolluğu Osmanlı'nın iç ticaretine müdahaleyi beraberinde getirmiş ve kapalı bir toplum görüntüsü arz eden Osmanlı Devleti ticarî açıdan dış ülkelere açılma gereksinimi duymuştur⁶⁰.

Osmanlılar, Şam-Halep-Bursa-İstanbul-Akkerman üzerinden Avrupa'ya doğru mal ihraç etmekteydiler. Bu ticaret merkezleri Osmanlı iç ticaret ağını gösterir niteliktedir. Bahsi geçen ticaret merkezleri arasında meydana gelen ticarî münasebetler Osmanlı iç ve dış ticaretini etkilemekteydi⁶¹.

Osmanlı şehirlerinin ticarî potansiyellerinin bir göstergesi olan mekânlara göz atıldığında genellikle kent merkezinin, merkez cami ve bedesten olduğu, çarşıların ve pazar yerlerinin ise bu iki yapının etrafında geliştiği görülür. Özellikle pazar yerleri, büyük şehirlerde faaliyetlerine göre tahıl pazarı, hayvan pazarı gibi adlandırmalara sahipti. Kentlerdeki ticarî etkinliğin bir diğer sabit göstergesi ise kent ekonomisinin üretim safhasında çalışan ve muhtelif alanlarda iş gören ustalar, kalfalar ve çıraklardı⁶².

Osmanlı iç ticaretinin çıkış noktası üretici ve tüketici kesimdir. Üreticiler için amaç kâr iken tüketiciler için ise faydadır. Başka bir deyişle üretici mal ve hizmeti mümkün olduğu kadar ucuz üretilip pahalı satma hedefi güderken, tüketici en az

⁵⁹ Lybyer, 147.

⁶⁰ Berkes, 35.

⁶¹ Halil İnalçık, Türkler ve Balkanlar, **Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, 2005, 37.

⁶² Emine Erdoğan Özünlü, XVI. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Ekonomik Nitelikleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1, 2010, 263.

kaynakla mümkün olduğu kadar ucuz, kaliteli ve bol mala ulaşmak amacındadır. Osmanlı Devleti'nin temel politikası, piyasada mümkün olduğu kadar bol, ucuz ve kaliteli mal bulundurmaktır. Bunun sağlanması için hükümet istediği an piyasaya müdahale edebilirdi. Diğer bir deyişle bu ilkenin hayata geçirilmesi zorunluluğundan dolayı devlet gerektiğinde ekonomiyi kontrol etmelidir⁶³.

Osmanlı iç ticareti başlarda dokuma üzerine bina edilmişti. Anadolu kentleri dokuma açısından ileri bir seviyede sayılmaktaydılar. Ankara sof, Bursa ipek, Kastamonu, Manisa, Isparta ve çevresi pamuklu dokumada, Trabzon ve çevresi de keten bezi üretiminde iyi bir dokuma sanayisine sahipti. Bu kentlere ait damga ve boyahane vergileri de bu durumu ispat etmektedir. İç ekonomi ve ticarete önemli bir yere sahip olan boyahaneler, kumaş ve ipliklere renk ve desen kazandırmak için kullanılmaktaydı. Bu boyahanelerde boyanan kumaşlar iç ve dış pazarlarda satışa sunulmaktaydı⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren Osmanlı iç pazarının büyük bölümü dış ülkelerden gelen tüccarlara kapalıydı. Çünkü yabancı tüccarlar, Osmanlı iç ticaretine müdahale etme, Osmanlı'nın dağıtım sistemini parçalama ve amaçları doğrultusunda yönlendirme gibi bir çaba içindeydiler. Osmanlı Devleti'nin kapalı bir sisteme sahip olması yabancı devletlerin bu çabalarının başarısız olmasını sağlamıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde örneğin Filibe'de, yeni ve çok başarılı bir üretim alanı olarak abacılık ortaya çıktığında bu bezin Hindistan'a kadar alıcı bulması Avrupalı devletlerin Osmanlı rakiplerinin dağıtım sistemlerini parçalayamadığına ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmeyi başaramadıklarına bir örnektir⁶⁵.

Osmanlı Devleti iç ticareti koruma yönünde sürekli adımlar atmış ve dış ticaretin iç ticaretin önüne geçmesine neden olacak durumları engellemeye çalışmıştır. İç ticaret, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. XIX. yüzyılda Müste'menlerin iç ticarete de söz sahibi olmaya başlamaları üzerine yeni beratlar

⁶³ Bulut, 27.

⁶⁴ Özünlü, 260.

⁶⁵ Faroqhi, 67.

verilmeye başlanmış ve “hayriye tüccarı” denilen ayrıcalıklı bir Müslüman tüccar grubu ortaya çıkmıştır⁶⁶.

Osmanlı şehirlerinin ticarî potansiyellerinin bir göstergesi olan mekânlara göz atıldığında genellikle kent merkezinin, merkez cami ve bedesten olduğu, çarşıların ve pazar yerlerinin ise bu iki yapının etrafında geliştiği görülür. Özellikle pazar yerleri, büyük şehirlerde faaliyetlerine göre tahıl pazarı, hayvan pazarı gibi adlandırmalara sahipti. Kentlerdeki ticarî etkinliğin bir diğer sabit göstergesi ise kent ekonomisinin üretim safhasında çalışan ve muhtelif alanlarda iş gören ustalar, kalfalar ve çıraklardı.

⁶⁶ Elibol, 72.

İKİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XVIII. YÜZYILA KADAR ANTAKYA İLE ÇEVRESİNİN TARİHİ VE TİCARETİ

2.1. Kuruluşundan İslâmî Fetihlere Kadar Antakya Tarihi ve Ticareti

Antakya; birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıkların bıraktığı kültür yapıları yüzyıllar boyunca başka bir diyara nasip olmayan bir hoşgörüyü Antakya'ya ve dolayısıyla günümüz Hatay'ına miras bırakmıştır. Hatay şehrinin merkezi olan Antakya, Doğu Akdeniz havzasında yer almakta olup, 36 derece 10 dakika kuzey enlemi ve 36 derece 6 dakika doğu boylamı arasındadır. Antakya kuzeyde Amanos Dağları ile güneyde Kel Dağ arasında kalan Aşağı Asi Vadisi'nin başlangıcındadır⁶⁷.

Tarihi süreç içerisinde birçok milletin yaşadığı bir yer olan Hatay'ın geçmişi Cilalı Taş Devrine kadar uzanır. Bu kent, Prehistorik çağlardan itibaren kesintisiz olarak iskân edilmiştir. Bu çağlarda Antakya, Anadolu ile Ortadoğu dolayısıyla Mezopotamya arasında bir köprü görevi üstlenmiştir⁶⁸. Konumu itibariyle dikkat çekmiş olan Antakya, Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticaret için de kilit noktası olmuştur. Tunç Çağı'nda Akadların elinde olan Antakya, M.Ö. 1800-1600 yılları arasında merkezi Halep olan Babil yönetimindeki Yamhad Krallığı'na bağlanmıştır. Bölge daha sonraki süreçlerde Hitit ve Mısırlıların eline geçmiştir. Antakya yöresine Asurlular, Hititler, Urartular ve Oğuz Türkleri de yerleşmiştir. M.Ö. VI. yüzyıl ortalarında Pers sınırları içinde olan Antakya, Büyük İskender'in bölgeyi fethiyle İskender İmparatorluğu'na dâhil olmuştur⁶⁹.

⁶⁷ Ataman Demir, **Çağlar İçinde Antakya**, İstanbul: Akbank Yayınları, 1996, 13.

⁶⁸ Şafak Kaypak, Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 381.

⁶⁹ Ali Ekber Türkoğlu, **Geçmişte ve Günümüzde Antakya'da Hıristiyanlık**, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Adana, 2006, 4.

Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılındaki ölümünden sonra İskender İmparatorluğu'nun yönetimi ve toprakları, generallerinden Antigonos ve Selevkos I. Nikator'a kalmıştır. Bu iki komutan arasında imparatorluk topraklarını paylaşma hususunda anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Bu anlaşmazlıklar sonucunda İpsus Savaşı (M.Ö. 301) olmuştur. Bu savaşta Selevkos I. Nikator, Antigonos'u yenmiştir. Böylece Selevkos I. Nikator, İskender'den kalan bütün toprakları ele geçirerek Ege bölgesinden başlayıp, Fırat'a kadar uzanan topraklara hâkim olmuş ve bu bölgede Selevkos Krallığı'nı kurmuştur. M.Ö. 300 yılında stratejik öneme sahip Seleucia Pierre (bugünkü Samandağ), Nikator tarafından imparatorluk başkenti yapılmıştır. Fakat başkent için bu bölgenin uygun olmadığını kısa sürede anlamış ve Antigonos'un mağlubiyetinden önceki başkenti olan Antigona (Antakya)'yı başkent yapmaya karar vermiştir. Nihayetinde Antigona şehri yıkılarak bu şehrin kalıntıları üzerine Antioch şehri kurulmuştur⁷⁰.

Antioch şehrinin kuruluşu ile ilgili iki farklı görüş mevcuttur. Bir görüşe göre Antioch, Selevkos I. Nikator'un babasının adıdır. Diğer bir görüşe göre ise bu isimlendirme I. Nikator'un oğlu Antiochus I. Soter'e ithafen yapılmıştır. Bu konudaki yaygın görüş Antioch adlandırmasının Selevkos I. Nikator'un babasının adından geldiği yönündedir. Selevkos Krallığında, Antioch adı ile 16 şehir kurulmuş olduğundan merkez olan şehir, Habib-i Neccar Dağı eteklerindeki Antioch veya Defne (Harbiye) yakınlarındaki Antioch adıyla diğer şehirlerden ayrılmıştır⁷¹.

Antakya şehri için tarihi süreç içinde çeşitli isimler kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu şehir için; Medinetü'l-Mülk (Dünyanın Şehri), Ümmü'l-Müdüdun (Şehirlerin Anası), Teopoli (Tanrının Şehri) gibi unvanlar kullanılmıştır⁷². Kur'an-ı Kerim'de ise şehir, "Karye" ve "Medine" kelimeleriyle anılmıştır⁷³.

⁷⁰ Gürhan Bahadır, Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, 350-351; Gürhan Bahadır, Kuruluşundan Memlûklere Kadar Antakya Tarihi, **Hatay Tarihi**, Ahmet Gündüz(ed.), Hatay: Hatay Valiliği Basımı, 2013, 25.

⁷¹ Bahadır, Kuruluşundan Memlûklere Kadar..., 26.

⁷² Ahmet Gündüz, **XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)**, Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2009, 5.

⁷³ Halil Sahillioğlu, Antakya, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, 228.

Antakya, müstahkem surlarla kaplı bir yer olarak tarif edilmektedir. Bu surların kalıntlarına günümüzde şehir çevresinde rastlanmaktadır. Bölgedeki kalenin inşa tarihinin, şehrin kuruluş tarihiyle aynı dönemde olduğu tahmin edilmektedir. Büyük olasılıkla şehri kuran Selevkos I. Nikator, şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla müstahkem surlar yapma ihtiyacı duymuştur. Romalılar da kaleye yeni ilaveler yapmış ve bazı yerleri genişletmişlerdir⁷⁴.

Antakya surları ile ilgili bilgiler şöyledir:

“Şehrin kalın surları beş tepe üzerine oturtulmuştu. Kalenin yarısı aşağı düzde, batı yakasında Asi Nehri'nin kenarına kadar olan alçak yerde yapılmış, yarısı ise yüksek tepelerdedir. Duvarlar doğu yönünde, sanki göğe doğru yükselen dağlardan ibarettir. Mil hesabıyla 12 mildir ki, çepeçevre 48 bin adım tutar. (İstanbul kalesi 47 bin adımdır). Duvarlarının yüzü 87 bina arşını tutar. Salına salına yürüyüşle 12 saatte dolaşılabilir. Uzunlukta İstanbul kalesinden ve Bağdat kalesinden sonra, Kahire, Şam, Halep kalelerinden önce gelir”⁷⁵.

Selevkoslar Dönemi'nde kent, iki mahalleden oluşmaktaydı. Şehir mahalleleri, Halep yolu üzerindeki kısım ve Güneybatı yönündeki kısım olarak birbirinden ayırt edilmekteydi. Halep yolu üzerindeki kısımda Makedonyalılar ile Yunanlılar iskân edilmişlerdi. Şehrin güneybatı tarafında ise yerli halk ile Yahudi cemaat yaşamaktaydı⁷⁶.

Seleucius Krallığı'na M.Ö. 300 - M.Ö. 64 yılları arasında başkentlik yapmış olan Antakya (Antiochia), antik çağın en büyük kültür ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Roma İmparatoru Pompei, Selevkos Kralı XIII. Antiochus'u M.Ö. 64 yılında yapılan bir savaşta yenerek Antakya'yı işgal etmiş bu gelişmeden sonra Antakya'da Roma İmparatorluğu Dönemi başlamıştır. M.Ö. 64 - M.S. 636 yılları arasında Roma ve Bizans hâkimiyetinde olan şehir, coğrafi konumu, doğal güzellikleri, iklimi, ticari ve askeri önemi sayesinde bu dönemde, imparatorların

⁷⁴ Adem Kara, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2004, 9.

⁷⁵ Kara, XIX. Yüzyılın İlk ..., 9.

⁷⁶ Cengiz Eroğlu- Murat Babuçoğlu- Mehmet Köçer, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**, Ankara: ORSAM Kitapları, 2012, 25.

gözdesi olmuş; mabedler, hamamlar, anıtlar, kolonadlı geniş caddeler, tiyatrolar ile bezenmiştir. Bu kent, Roma ve İskenderiye'den sonra imparatorluğun üçüncü büyük metropolü, o çağlarda “Doğu'nun Kraliçesi” olarak anılmıştır. Özellikle şehrin ticari önemi ve ekonomik koşulları “Doğu'nun Kraliçesi” ismiyle onurlandırılmasını sağlamıştır⁷⁷.

Roma ve Bizans İmparatorlukları döneminde Akdeniz havzasının önemli şehirlerinden biri olan Antakya, olimpiyat oyunlarının düzenlendiği, kalabalık nüfuslu, 12 km. uzunluğa sahip surları bulunan bir ticaret ve kültür merkezi olarak dikkatleri her zaman üzerine çeken bir şehir olmuştur⁷⁸.

2.2. İslâmî Fetihlerden Osmanlı Dönemine Kadar Antakya Tarihi ve Ticareti

İslâmî fetihler neticesinde yenilgiye uğrayan Bizans İmparatoru Herakleios, Müslümanları yenmek amacı ile büyük bir ordu hazırlamış ve ordusunu Ürdün'ün Yermük vadisine sevk etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun hazırlıklarından haberdar olan Suriye orduları başkumandanı Ebû Ubeyde bin Cerrah, kuvvetlerini Yermük vadisine yönlendirmiştir⁷⁹.

634 yılında Bizans ordusuyla İslâm ordusu arasında meydana gelen Yermük Savaşı'nda, Bizans orduları hezimete uğratılmıştır. Şam'ın kuzeyine ilerleyen Müslümanlar, Suriye'yi fethettikten sonra Antakya'yı ele geçirmiş ve böylece Müslümanlar Anadolu'ya girmiştir. Şam'ın ve akabinde Antakya'nın Bizans'ın elinden alınmasıyla X. yüzyıla kadar sürecek olan Bizans-İslâm mücadelesi başlamış oldu⁸⁰.

Bizans varlığının Antakya'da sona erdiği bu savaştan sonra Bizans İmparatoru Herakleios, Antakya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Dağılan ordusunu Urfa ve Samsat

⁷⁷ Ataman Demir, Antakya ve Antakya Tarihinde Bir Dönem (1098-1268), **Mimarlık Dergisi**, Sayı 281, Ankara, 24; Gündüz, **XVI. Yüzyılda Antakya...**, 7.

⁷⁸ Sahillioğlu, 228.

⁷⁹ Mustafa Fayda, Yermük Savaşı, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, 485.

⁸⁰ Gürhan Bahadır, Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100), **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, 2011, 114-115.

dolaylarında toparlamaya çalıştı ancak başarı elde edemedi. Herakleios, İyaz bin Ganm'ın cizye karşılığı almış olduğu Malatya'yı yaktırdıktan sonra İstanbul'a gitti⁸¹. İslâm orduları Antakya'dan Erzurum'a kadar uzanan bölgeyi fethetmişlerdir. Böylece Bizans ile İslâm bölgesi arasında Toros dağlarından Erzurum'a kadar uzanan bir hudut oluşmuştur. Tarsus, Antakya, Maraş, Malatya ve Erzurum; Sugur ve Avasım adı altında Bizans hududundaki İslâm Devleti'nin koruyucu bölgeleri olmuştur. İslâmi fetihlerin Antakya üzerinden Anadolu'ya doğru yayılması ile ticarî ağ da genişlemiştir ve Arap Yarımadasından gelen Müslüman tüccarlar Antakya üzerinden Anadolu'ya doğru yol alarak bölgede ticari faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır⁸².

967 yılında Kudüs ve Antakya'ya yönelen Nikephoros Phokas, bu yılın kışında Antakya'yı kuşatmıştır. Phokas, kuşatma uzun sürünce, kuvvetlerine kuşatmaya devam etmelerini emrederek İstanbul'a dönmüştür. Bizans Komutanı Mikhael, Antakya çevresindeki Hıristiyanlar ile anlaşarak şehri içerden fethetmeye çalışmıştır. Mikhael'e yardım sözü veren Hıristiyanlar, Bab el Bahr adı verilen şehrin deniz kapısını açarak, Bizans askerlerini bu kapıdan şehre aldılar. Böylece üç asırdan fazla bir süre İslâm hâkimiyetinde kalmış olan Antakya, 968 yılında tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Sugur ve Avasım şehirleri de Bizans lehine değişikliğe uğramıştır⁸³. Antakyalı Yahya bin Sait, Nikephoros Phokas'ın Antakya bölgesindeki fetihlerinden şöyle bahsetmektedir:

“Nikephoros'un akınları askerleri için bir nevi zevk oldu. Çünkü hiç kimse bunlara taarruz etmiyor ve bunlara karşı koymuyordu. Phokas, bir tek Müslüman'a yahut kendini istediği gibi hareket etmekten vazgeçirecek ve menedecek bir tek şahsa rastlamaksızın camı nasıl isterse öyle ilerliyor ve istediği şehirleri tahrip ediyordu”⁸⁴.

Bizans'ın Antakya havalisindeki ikinci hâkimiyeti, 1084 yılına kadar sürmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah, 1080 yılından itibaren bağımsız hareket etmeye başlamış, 1082'de Tarsus'u fethetmiş ve sonraki yıllarda

⁸¹ Fayda, 485.

⁸² Bahadır, Ortaçağ Anadolu'sunda..., 115.

⁸³ Bahadır, Kuruluşundan Memlûklere Kadar..., 72-73; Sahillioğlu, 230.

⁸⁴ A. A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Arif Müfid Mansel (çev.), Ankara: Maarif Matbaası, 1943, 391-392.

Çukurova yöresindeki diğer şehirler olan Adana, Misis ve Aynzarba'yı ele geçirmiştir. Süleyman Şah, bu şehirlere vali ve komutanlar tayin ederek, İznik'e dönmüştür⁸⁵.

Antakya şahnesi İsmail, bölge hâkimi Philaretos Brachamios'un Urfa'ya gittiği bir süreçte Süleyman Şah'ı şehre davet etmiş ve şehri teslim etme yönünde Süleyman Şah ile anlaşma yapmıştır. Rivayete göre, Süleyman Şah, oğlu Kılıçarslan, Davut ve üç yüz atlı ile yola çıkmış ve düşmanlarının haber almaması için geceleri yol alıp gündüzleri konaklamak suretiyle hareket etmiştir. Bu yöntemle şehre yaklaşmayı başaran Süleyman Şah ve kuvvetleri, 12 Aralık 1084'te şehri, 10 Ocak 1085'te ise iç kaleyi fethetmeye muvaffak olmuştur. Antakya'daki Kawasyana Kilisesi camiye çevrilerek, 110 müezzin tarafından okunan ezan sonrasında bu camide Cuma namazı kılınmıştır⁸⁶. Süleyman Şah, Antakya'nın fethinden sonra şehrin yağmalanmasına izin vermemiş, hatta camiye çevrilen Kawasyana Kilisesi yerine yeni kiliseler inşa edilmesine müsaade etmiştir. Şehir ahalisine eman verilerek, Hıristiyanlara dokunulmamış ve Hıristiyan kızlarla evlilik yasaklanmıştır⁸⁷. Antakya'nın fethinden sonra Payas, Derbisâk, Ayntâb, Artah, Raban, Hârim, İskenderun, Süveydiye, Dülük, Tell Bâşir gibi kent ve kaleler de Süleyman Şah'a teslim edilmiştir⁸⁸.

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Sultan Melikşah, Antakya'ya Yağsıyan'ı tayin etmiştir. 1097 yılında Haçlı orduları şehir kapısına dayanmıştır. 1098 yılına kadar direnen şehir, Yağsıyan'ın kumandanlarından Firuz'un ihaneti sonucu Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir. Bölge halkı ise kılıçtan geçirilmiştir. Kuşatmaya yardımcı olan Cenovalılara Antakya'da bir çeşme, bir çarşı, otuz kadar ev, bir kilise verilmiştir⁸⁹.

Birinci Haçlı Seferi'nin başarıyla neticelenmesi, Urfa Haçlı Kontluğu (1098), Antakya Haçlı Prinkepliği (1098) ve Kudüs Krallığı (1099) kurulmuştur. Antakya

⁸⁵ İbrahim Gök, Türklerin Suriye'ye Girişi ve Süleymanşâh, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 36, Konya 2014, 237.

⁸⁶ Ali Sevim, Süleyman Şah I, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 105.

⁸⁷ Gök, 238.

⁸⁸ Gök, 239.

⁸⁹ Sahillioğlu, 230.

Haçlı Prinkepliği'nin kurucusu Bohemund olmuştur. Haçlıların bu başarıları Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırmış ve Lombardlar, Fransızlar ve Almanların katılımıyla yeni bir Haçlı seferi düzenlenmiştir (1101). Bu süreçte Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund, Danişmend Gazi tarafından muhasara altına alınmıştır. Bu kuşatma sırasında Bohemund Malatya'nın yardımına giderken Maraş ovasının Gafına adı verilen bir köyünde pusuya düşürülmüştür. Lombardlar Bohemund'un esir edildiğini öğrendiklerinde onu esaretten kurtarmak için harekete geçmişler ve fidye karşılığı Bohemund'u Danişmendlilerin elinden kurtarmışlardır⁹⁰.

Haçlıların Antakya'yı istilaları şehirde iktisadi, ticari ve kültürel ilerlemenin bir süre durmasına sebep olmuş ancak sonraki süreçlerde bölgede yeniden canlanma olmuştur. Haçlıların hâkimiyeti sürecinde Antakya'ya birçok Hıristiyan gelmiştir. Şehir, Avrupa'dan Kudüs'e giden yol güzergâhında bir menzil işlevi gördüğünden Kudüs'e giden hacıların uğrak yeri olmuştur. Selçuklular, Zengiler, Eyyubiler gibi Türk Devletleri Haçlı hâkimiyetindeki bölgeye zaman zaman seferler düzenlemiş olmalarına rağmen Antakya'yı almayı başaramamışlardır⁹¹.

Haçlı Seferleri, Doğu ile Batı ilişkilerine yeni bir yön vermiştir. Haçlıların Suriye ve Antakya çevresini ele geçirmeleri, Batılı tâcirlerin doğu pazarlarından aracısız alışveriş yapmalarını kolaylaştırmıştır. Böylece Doğu Akdeniz ticaret bölgelerine yerleşen Haçlılar, İpek Yolu ticareti için de önemli olan Suriye ve Antakya limanlarını tamamen ele geçirme çabası içine girmişlerdir⁹².

Antakya'da 1268 yılına kadar süren Haçlı egemenliğine Sultan Baybars son vermiştir. Antakya Haçlıları Müslümanların aleyhine olan faaliyetlerin çoğuna katılmışlardı. Bölgede Haçlılar ve Ermeniler ittifak halinde hareket etmişlerdi. Sultan Baybars, Antakya'yı fethetme amacıyla Kahire'den Gazze'ye doğru yola çıkmıştır. Baybars, Antakya yolu üzerindeki şehirleri de ele geçirip imar faaliyetlerine girişmiş ve Akdeniz sahilindeki bölgelere Türkmen aşiretlerini yerleştirmiştir. Sultan

⁹⁰ İlyas Gökhan, **Selçuklular Zamanında Maraş**, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013, 33; Abdülkerim Özaydın, Danişmendliler, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 470.

⁹¹ İlyas Gökhan, Hatay Bölgesinde Memlûkler Dönemi, **Hatay Tarihi**, Ahmet Gündüz (ed.), Hatay: Hatay Valiliği Basımı, 2013, 140.

⁹² Güray Kırpık, Haçlılar ve İpek Yolu, **BİLİG**, Sayı 61, 2012, 183.

Baybars, ordusunu kısa sürede Antakya yakınındaki bir mevkie getirerek savaş hazırlıklarına başlamıştır⁹³.

Antakya surları, Antakya'nın ele geçirilmesinde büyük bir engel olarak görülmekte idi. Bu surlar Sultan Baybars için Antakya'yı Haçlıların elinden alırken engel olarak ortaya çıkmış, Baybars şehri fethetme amacıyla surları tahrip etme zorunluluğu hissetmiştir. Antakya surları gibi, Asi nehri de şehrin muhafazasında önemli bir yere sahiptir. Öyle ki nehir, o dönemde 38 metreyi bulan genişliği ile Antakya'nın kuşatılmasını imkânsız kılan büyük bir engel görünümündeydi. Antakya'yı fethetmeye gelen Memlûk Sultanı Baybars, bu engel ile de karşılaşmıştır⁹⁴.

15 Mayıs 1268 yılında Baybars, dört bir taraftan Antakya'yı kuşatma altına almıştır. Sultan Baybars, şehir halkına teslim olmalarını söylemiştir. Şehrin ileri gelenleriyle üç gün süren görüşmeler yapılmasına rağmen bir anlaşma sağlanamamıştır. Bunun üzerine Memlûk kuvvetleri taarruza geçmiştir. Baybars ve askerleri surların zayıf olduğu Silpius Dağı'na doğru hareket etmiştir. Sultan, bu dağda elliye yakın mancınık kurarak surlara taş yağdırtmıştır. 18 Mayıs 1268'de yapılan genel hücum neticesinde ise surlardan içeri girilebilmiştir. Şehir, büyük bir mücadele sonucu alındığı için yağmalanmıştır. Halkın çoğu kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı ise esir alınmıştır. Sultan Baybars'ın şehri ele geçirmek için oluşturmuş olduğu kaos ortamı bölgenin ticari önemini bir süreliğine kaybetmesine neden olmuştur⁹⁵.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında meydana gelen Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine geçen Antakya (1516), Halep Sancaklarından birini teşkil etmiş ve bu sancağın merkezi olmuştur. Antakya'ya atanan ilk Osmanlı yöneticisi, Bıyıklı Mehmet Paşa, ilk kadı ise İskefserizade Rami Ali Efendi olmuştur. Bölgede nüfuz ve toprak sahibi Türkmen ve Arap beylerine ise dokunulmamıştır. 1522 yılına kadar müstakil bir sancak olarak idare edilen şehir, bu tarihten sonra Şam Beylerbeyi'ne, 1523'ten sonra ise Halep Sancağı'na bağlı bir kaza olmuştur⁹⁶.

⁹³ Gökhan, "Hatay Bölgesinde Memlûkler...", 146.

⁹⁴ İlyas Gökhan, Memlûkler Döneminde Antakya (1268–1516), **Hatay Araştırmaları I**, Ahmet Gündüz-Selim Kaya (ed.), Hatay: Antakya Belediyesi Yayınları, 2010, 1–8.

⁹⁵ Gökhan, Hatay Bölgesinde Memlûkler..., 148; Sahillioğlu, 230-231.

⁹⁶ Ahmet Gündüz, Osmanlı Döneminde Hatay Bölgesi, **Hatay Tarihi**, Ahmet Gündüz (ed.), Hatay: Hatay Valiliği Basımı, 2013, 191; Sahillioğlu, 231; Ahmet Gündüz-Erdinç Gülcü, XVI. Yüzyılda

1516-1522 yılları arasında müstakil bir sancak olarak yönetilen Antakya'nın 1523'te Halep'e bağlanmasıyla Halep doğrudan Akdeniz'e açılan bir bölge haline gelmiştir. Bu dönemde, Avrupalılar için İran ipeği, pamuklu kumaş ve baharat ticareti açısından münbit bir yer olan Halep ve Halep'in Akdeniz'e açılan kapısı durumunda olan Antakya kıymetli kentler olmuştur⁹⁷. Halep pazarının ilgi çekici ürünü olan ipek de Antakya'nın yerel üretimi idi. Avrupalılar bu ipeğe çok değer atfetmekteydi⁹⁸.

Antakya'nın Osmanlı tarafından fethedildiği süreçte, Avrupalılar gizli olarak gemilerini demirlemek için İskenderun (Alexandretta) körfezini kullanmaya başlamışlardı. Bu körfezden Halep'e yolculuğun katırlarla üç-dört gün sürmesi gibi avantajlar şehrin kıymetini arttırmıştı. İskenderun Körfezi ile Halep arasındaki Antakya şehri de hem konaklama için uygundu hem de yağmacılara ve çetelere karşı korunaklıydı. Bu olumlu özellikleri sayesinde Avrupalılar, Halep ile yaptıkları ticarete genellikle İskenderun Körfezi'ni kullanmakta ve Antakya üzerinden geçmekte idiler⁹⁹.

Mısır'ın fethiyle beraber Antakya daha canlı bir kent olmuştur. Nitekim Mısır'a giden her kabile, her donanma muhakkak Antakya'ya uğramakta ve bu şehirde konaklamakta idi. Ayrıca Hac yolu üzerindeki menzillerden biri olan Antakya, hacılar için de bir uğrak yeri niteliğindedir. Kanunî Sultan Süleyman, Antakya'ya uğrayan ilk Osmanlı padişahı idi. Kanunî, 1535 yılında Tebriz Seferi dönüşünde Halep'ten Adana'ya geçerken Antakya'ya uğramıştır¹⁰⁰. Sultan Süleyman'ın İran'a yapmış olduğu İrakeyn seferinden sonra şehir, Sokullu Mehmet Paşa tarafından ilgi

Antakya Nahiyesi (1526-1584), **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, 2009, 290; Nuray Bayraktar, **20 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1245-1246/ M. 1829-1831)**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay, 2008, 33.

⁹⁷ Kemal Hakan Tekin, Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Halep Şehrindeki Ticari Yapılanma, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Cilt 6, Sayı 8, 2013, 684.

⁹⁸ Edhem Eldem- Daniel Goffman- Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir, İstanbul**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, 29.

⁹⁹ Eldem, 32-33.

¹⁰⁰ İzzettin Karamanoğlu, **23 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1247-1249/ M. 1831-1834)**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay 2003, 17.

görmüş ve şehirde birçok hayır kurumu inşa edilmiştir¹⁰¹. Bu kurumlardan biri günümüzde hâlâ ayakta duran ve Hatay'a bağlı Payas İlçesinde yer alan Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi'dir.

Doğu ile Batı arasındaki ticaretin bağlantı noktasında bulunan Antakya konumu sayesinde canlı bir şehir olmuş, bunun sonucu olarak, Antakya'da birçok ticarî mekân tesis edilmiştir¹⁰². Antakya, Osmanlı sanayisinin önemli emtialarından pamuğun yetişmesi için elverişli bir iklime sahipti. Bu sayede, XVII. yüzyıl Türk pamuklu ihracatında Antakya göze çarpmıştır. Antakya bezleri, bogasi ve kutnî kumaşlar Antakya sanayisinin ürünleri olarak anılmışlardır¹⁰³.

Binlerce yıllık tarihe sahip Hatay (Antakya), coğrafi konumunun etkisiyle birçok millet ve devletin dikkatini çekmiş ve bu coğrafya birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Anadolu ile Ortadoğu arasında bir kilit noktası olan şehir, Anadolu ile Ortadoğu arasındaki ticarî etkileşimin merkezi olmuştur.

2.3. Antakya Çevresindeki Kentlerin Tarihi ve Ticareti

Antakya'nın ticarî önemini anlamak için onun irtibatla olduğu şehirlerin vaziyetine bakmak faydalı olacaktır. Zira şehir konumu itibarıyla dikkat çekici bir mevkideydi. Bilhassa etrafındaki kentlerle kurduğu iktisadî bağlar gerek Antakya'nın öneminden gerekse aşağıda bahsedilecek olan şehirlerin potansiyelinden kaynaklanmaktaydı.

2.3.1. Halep'in Tarihi ve Ticarî Yapısı

Kuzey Suriye'nin en önemli şehri olan Halep, Anadolu-Mezopotamya ve Akdeniz-İran arasındaki ana yolların kavşak noktasında kurulmuş, bu sayede gerek ticaret, gerekse hac kervanlarının uğrak yeri olan bir şehir olarak ün kazanmıştır. Bu konumu

¹⁰¹ Nazan Erişen, **H. 1168-1169, M. 1754-1756 Tarihli 6 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Antakya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2002, 15-16.

¹⁰² A. Gündüz, XVI. Yüzyılda Antakya..., 296.

¹⁰³ Halil İnalçık, Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, **ODTÜ Gelişim Dergisi**, Özel Sayı, 1980, 13.

sayesinde ticaretle zenginleşen ve medeniyetle yoğrulan kent aynı zamanda bölgeden geçen orduların tahribatına da duçar olmuştur¹⁰⁴.

Halep kentinin kuruluşu, Hitit ve Mari Krallıkları dönemine dayandırılmaktadır. Bu krallıkların arşivlerinde adı Halab ya da Halappa olarak kaydedilen Halep, M.Ö. 2000'li yılların başlarında da önemli bir pazar olarak görülmekteydi. M.Ö. IX. yüzyılın ortalarında Asur İmparatorluğu topraklarına dâhil olan şehir, o dönemde yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamış ve Pers hâkimiyetine geçtiği süreçte küçük bir yerleşim merkezi haline gelmiştir. Selevkoslar zamanında eski ihtişamına kavuşmaya başlayan kent, Roma ve Bizans döneminde büyümesine devam ederek Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olmuştur¹⁰⁵.

Halife Ebubekir zamanından itibaren Suriye üzerine düzenlenen seferler neticesinde 637 yılında Hz. Ömer döneminde İslâm hâkimiyetine giren Halep, sırasıyla Emevi ve Abbasilerin hâkimiyetinde kalmıştır. Daha sonra Tolunoğulları, Hamdaniler, İhşidler ve Fatımilerin hüküm sürdüğü kent, 1086 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır¹⁰⁶. 1092 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünü müteakip, kendisini büyük sultan olarak tanıtan Tutuş, Büyük Selçuklu Sultanlığı'na hâkim olma arzusu çerçevesinde fetihlere başlamış ve Kuzey Suriye'nin iki önemli şehri olan Halep ve Antakya'yı kendisine bağlamıştır. 1095 yılında Berkjaruk ile yaptığı savaşı kaybeden Tutuş'un öldürülmesi üzerine Suriye ve Filistin Selçuklu Melikliği adı altındaki oluşum, Halep ve Dımaşk Melikliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Halep, 1183 yılında Selahattin Eyyubî tarafından ele geçirilmiştir. Halep Eyyubiler döneminde çok parlak bir çağ yaşamıştır. Bölgede birçok ilmi müessese bu dönemde inşa edilmiştir. Salahattin Eyyubi şehri, kendisinden sonra el-Melikü'z-Zahir (Sultan Baybars)'e bırakmıştır¹⁰⁷.

Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in, 1516-1517 yılları arasında çıktığı seferler sonucu topraklarına kattığı yerlerden biri de dönemin ünlü ticaret merkezlerinden biri

¹⁰⁴ Talib Yazıcı, Halep, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 239; **397 Numaralı Halep Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (943 / 1536) I**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, No: 109, 2010, 1.

¹⁰⁵ Yazıcı, 239-240; Eldem, 21.

¹⁰⁶ Eroğlu, 21-22.

¹⁰⁷ **397 Numaralı Halep ...**, 6; Yazıcı, 242.

olan Halep olmuştur. Suriye'nin metropolü olan Halep, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Osmanlı idaresindeki üçüncü büyük kent olmuştur. Yavuz Sultan Selim, Suriye'yi de ele geçirdikten sonra tüm bölgeyi "Arap Vilayeti" adı altında birleştirmiş ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru Halep bu vilayetten ayrılarak müstakil bir eyalet şeklinde yönetilmeye başlanmıştır¹⁰⁸.

Halep yöresinin geniş coğrafyası, bir ticaret merkezi olmasına hizmet etmiştir. Fırat nehri ve Akdeniz'e olan yakınlığı kentin su taşımacılığı için de önemli bir bölge olmasını sağlamıştır. Bölge istikametinde mühim bir yer edinen Halep, çoğu milletin dikkatini çekmiş olacak ki erken Bronz Çağı'ndan Osmanlılara kadar, Asya ile Avrupa arasındaki yol boyunca (İpek Yolu) ticaret amaçlı seyahatlerin en çok yapıldığı güzergâh olmuştur. Verimli topraklara sahip şehir, gerek Arap coğrafyasından sürülerini otlatmak için gelen kabilelere gerekse ticarî potansiyelinden faydalanmak isteyen ziyaretçilere ev sahipliği yapmıştır. Bunun ötesinde bölgede ün kazanmış sabun ve ipekli kumaş üretimi bölgenin ticaretini ve ününü korumasına vesile olmuştur¹⁰⁹.

Halep'in ticarî önemini kavrayan sadece bölgeye hâkim topluluklar değildi. XVI. yüzyılda kentin ticari önemini Osmanlılarla Venedikliler de kavramıştı. Avrupalılar için İran ipeği, pamuklu kumaş, baharat ticareti açısından Halep pazarı önemli bir yere sahipti. Batılı tüccarlar Gilan bölgesinden gelen ipeğe rağbet etmekteydi. Halep'in bir ticaret kenti olarak ün salmasıyla diğer ülkeler bölgede konsolosluklar açmaya başlamışlardı. Kervanlarla yolculuk eden tüccarlara hem hamamlar hem de bakımlı kervansaraylar sunulması Halep'in uluslararası ticaret merkezi olmasında büyük etkiye sahip olmuştu¹¹⁰.

XVI. yüzyılda Portekizliler ile Osmanlılar arasında meydana gelen ticarî çekişmeler döneminde, Osmanlı Devleti denizde uğradığı başarısızlıklar neticesinde Hürmüz Boğazı'nda Portekiz hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Hürmüz'ün gelişimi Hindistan ile Basra-Halep arasındaki ticaretin canlanmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla Hürmüz Boğazı, Basra-Bağdat-Halep ve İran ticaretinin bir deposu halini

¹⁰⁸Tekin, 683.

¹⁰⁹Eldem, 22.

¹¹⁰Tekin, 684-685.

almış ve Halep ticaretinin XVI. yüzyılın sonlarına doğru gelişimi İran ipeğinin yanında Hürmüz ve Basra yoluyla gelen Hint malları ve pamuklu ithalatının bir uzantısı olmuştur¹¹¹.

Osmanlılar, Şam-Halep-Bursa-İstanbul-Akkerman üzerinden Avrupa'ya doğru mal ihraç etmekteydiler¹¹². Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Halep, Avrupa'ya açılan Osmanlı ticaret merkezleri arasında bir uğrak yeri görevi üstlenmiştir.

2.3.2. Maraş'ın Tarihi ve Ticarî Yapısı

Akdeniz bölgesinde yer alan Kahramanmaraş, önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunmakta ve adı Asur kaynaklarında geçen Markasi'ye dayandırılmaktadır. Roma ve Bizans hâkimiyeti döneminde de Markasi adını taşıyan şehir, İslâm egemenliğine geçince "Mar'aş" adını almıştır. Mar'aş'ın, "titreme yeri" (bölgede sıtma hastalığının fazla olması dolayısıyla) anlamına geldiği ifade edilmektedir. Şehir, İslâm hâkimiyetinden sonra kısa bir süre daha Bizans'ın eline geçmiştir. Bu süreçte şehre, Marassion denilmiştir. Bu dönemden sonra Osmanlı'nın fethettiği kent, Maraş adıyla anılmıştır¹¹³.

Maraş, Orta Tunç Çağı'ndan (M.Ö. 200-1500) beri Suriye ve Mezopotamya bölgesini Kapadokya ve Anadolu'nun diğer kentlerine bağlayan önemli bir güzergâh üzerinde yer almaktadır. Hititler zamanında da önemli bir ticaret kenti olan Maraş, Samsat'tan gelen bir yolu Kayseri'nin güneyinden Boğazköy (Hattuşuş)'e bağlamaktaydı. Kent, bu ticari yapısını ve önemini Asurlular, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de korumuştur. Osmanlı hâkimiyetinde iken Adana, Halep, Antakya ve Antep'ten gelen ve Maraş üzerinden geçerek Malatya'ya kadar uzanan yol kullanılmıştır¹¹⁴.

Maraş'ın konumu ekonomik faaliyetlerini yönlendiren önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca çok büyük bir ova üzerinde kurulu olması, geniş ormanlara sahip olması, su

¹¹¹ İncalcık, Osmanlı Pamuklu..., 9.

¹¹² Halil İncalcık, Türkler ve Balkanlar, **Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, 2005, 37.

¹¹³ Tufan Gündüz, Kahramanmaraş, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, 192.

¹¹⁴ Harun Şahin, Osmanlı Döneminde Maraş'ta Ticaret (XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında), **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 29, 2012, 3.

kaynaklarının bolluğu, topraklarının verimli olması, büyük ve küçükbaş hayvancılık için olanaklı bir yapıya sahip olması ve el sanatlarının gelişmiş olması şehrin dikkat çekmesine neden olan diğer hususlardır¹¹⁵. Vakıflar şehirde ticareti canlı tutan unsurlar olmuştur. Bu vakıflar, bedesten, dükkân ve han gibi ticarî faaliyetlerin yapıldığı eserlerdir. Nitekim Maraş'taki bedestenlerde çalışan ayakkabıcı, bıçakçı, dokumacı, debbağ gibi esnaf ekonomik gelişmeye ve ticarete katkı sağlamaktadır¹¹⁶. Maraş'ta XVI. yüzyılda ticarî faaliyetlerin göstergesi olarak bir bedesten ile bir kervansaray bulunmaktaydı. Adana, Antep, Halep gibi şehirlerde üretilen tarım ürünleri Maraş'ta pazarlanmakta idi. Maraş özellikle pamuklu üretim için önemli bir yerdi. Şehirde dokumacılık da gelişme göstermiş, işlenmiş aba, alaca ve bez üretimi ile dericilik önemli iş kolları arasında yer almıştı¹¹⁷. Maraş'ta dokunan yünlü ve ipekli kumaşların çok sayıda alıcısı bulunmaktaydı. Ayrıca bu kumaşların kenarları altın ve gümüşle işlenerek giysilere dönüştürülüp satılmaktaydı. Maraş'ta halı dokumacılığı da önemli bir yere sahipti ve burada dokunan halılar, Maraş, Antep ve Halep'te satılmakta idi¹¹⁸.

XVII. yüzyılda İç Anadolu şehirlerinin ticarî mal ihtiyacını karşılayan kentlerden biri Halep olmuş ve Maraş, Halep'ten Anadolu'ya giden yol üzerinde bir kavşak görevi görmüştür. Maraş'tan da geçen bir ticaret yolu, Sivas ve Malatya'yı Divriği üzerinden birbirine bağlamış ve Ceyhan Nehri'ni müteakip güneye doğru ilerlemiştir. Tarihi süreç içerisinde Şam, Halep, Antakya ve Urfa'dan geçerek Maraş'a ulaşan ve Göksun'dan geçerek Kayseri'ye veya Elbistan üzerinden Malatya'ya geçen önemli bir yol mevcut olmuştur¹¹⁹.

Maraş, coğrafi konumu itibariyle geçmişten günümüze kadar bulunduğu bölgede önemli bir merkez rolü üstlenmiştir. Bunu sağlayan özelliği ise şehrin ticarî açıdan dikkate değer bir ulaşım güzergâhı üzerinde bulunmasıdır.

¹¹⁵ Nejla Günay, XIX. Yüzyıldan Günümüze Maraş'taki Ekonomik ve Sosyal Değişikliklerin Şehirdeki Bazı Geleneksel Meslekler Üzerindeki Olumsuz Etkileri, **Millî Folklor Dergisi**, Sayı 86, 2010, 163.

¹¹⁶ Adnan Gürbüz, 16-17. Yüzyıllarda Maraş Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 9, 2009, 168.

¹¹⁷ T. Gündüz, 195.

¹¹⁸ Günay, 164.

¹¹⁹ Şahin, 4.

2.3.3. Antep'in Tarihî ve Ticarî Yapısı

Günümüzde Güneydoğu Anadolu'nun en büyük il merkezlerinden biri olan Gaziantep, Fırat nehrine karışan Sacur çayının kollarından biri olan Allaben deresinin üzerinde, Antep yaylasının merkezi mevkiinde kurulmuş bir şehirdir. Antep'in iklimi ve konumu bölgenin en eski devirlerden itibaren iskân edilmesine neden olmuştur. Yörenin Eski Taş döneminden beri iskân edildiği arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkmıştır. Bölge geçmişten günümüze Hitit, Asur, Roma ve Bizans hâkimiyetine girmiş, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında ise İslâm kuvvetleri tarafından feth olunmuştur. Bölge 1077'de Süleymanşah'ın komutanları tarafından fethedilerek Türk hâkimiyetine girmiştir. Bunu müteakip sırasıyla, Urfa Haçlı Kontluğu, Anadolu Selçuklu Devleti, Mısır Memlûkluları ve Dülkadiroğulları Beyliği egemenliğinde bir süreç geçirmiştir. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bölgeye yapmış olduğu bir sefer neticesinde Antep, Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir¹²⁰.

Önemli bir merkez olan Antep, konumunun avantajları sayesinde her zaman dikkat çekmiş ve ticaret açısından önem arz etmiştir. Osmanlı döneminde de Antep'te ticaretin hızla geliştiği ileri sürülmektedir. Osmanlı Devleti'nde vakıflar yoluyla birçok müessese tesis edilmiş, bu müesseselerden bir kısmı da Antep'te bina edilmiştir. Bu kurumlar, kentte sanayi ve ticaretin hızla gelişmesini sağlamıştır. XVI, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda transit ticaret açısından Antep önem kazanmıştır. Esnaf kuruluşlarının faaliyetleri hem yerli hem de yabancı uyruklu tüccarın şehirde faal olmasına ve yabancı tüccarların etkileriyle burada konsolosluklar açılmasına neden olmuştur¹²¹.

Şehir, XVIII. yüzyılda oldukça canlı bir ticaret merkezi haline gelmiş, Halep'te üretilen çeşit çeşit kumaşlar Antep pazarlarında satılmaya başlanmıştır. Antep pazarları başka ülkelerden gelen emtiaların da bolca bulunduğu bir merkez halini almıştır. Mesela İngiliz, Fransız ve Londra çukası Antep'te ilgi gören ürünler

¹²⁰ Hüseyin Özdeğer, Gaziantep, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 466; İbrahim Yılmazçelik, XVIII. Yüzyılda Gaziantep'in İdari, Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Durumu, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 28, İstanbul, 1998, 105-106.

¹²¹ Hale Şıvgın, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap, **OTAM**, Sayı 11, 2000, 517.

olmuştur. Ayrıca şehrin, Doğu ile Batı ticaret yollarını birbirine bağlayan bir kavşak görevi üstlenmesi önemini arttırmıştır¹²².

Antep'in iktisadî mahiyet taşımasıyla ilgili husus, sadece kenti ele alarak açıklanabilecek bir durum değildir. Nitekim Antep'le ilgili sağlıklı bir değerlendirme bölge ile ilgili bilgilerin değerlendirilmesiyle mümkündür. Mesela Antep'e yakın yerlerden biri olan Maraş, kentin sosyo-ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkileyen bir yer olmuştur. Öte yandan Halep-Antakya-Ayıntap (Antep) ve Kilis kazaları her zaman etkileşim içinde olmuştur. Bundan da anlaşılacağı üzere, Antep'in iktisadî, sosyal, siyasal olayları etrafındaki merkezlerin durumlarıyla iç içe geçmiştir¹²³.

2.3.4. Adana'nın Tarihî ve Ticarî Yapısı

Adana, Seyhan nehrinin Toroslar'dan Çukurova'ya indiği yerde deniz seviyesinden 23 metre yüksekte kurulmuş bir şehirdir. Bu şehir coğrafi açıdan yerleşmeye uygun bir yerde bulunmakla beraber, Anadolu'nun güney kapısı sayılan Gülek Boğazı'na yakın bir mesafede kurulmuş olması sayesinde tarihin en eski çağlarından itibaren insanların yerleşimine sahne olmuştur. Çivi yazılı Hitit tabletlerinden bölgede, M.Ö. 2000'li yıllarda Adaniya veya Ataniya adlı bir şehrin mevcut olduğu öğrenilmektedir¹²⁴.

Anadoluda Hititlerin yıkılmasından sonra Adana, Asur Krallığının eline geçti. Daha sonra, İran Sadraplıkları, Büyük İskender İmparatorluğu, Selevkoslar, Himyer Hükümdarlığı, Roma Devleti, Bizans İmparatorluğu gibi devletler bölgede hâkimiyet sürmüştür¹²⁵. Adana'ya ilk İslâm akınları Hz. Ömer döneminde başlamış ise de kentin fethi Emeviler zamanında olmuştur. Abbasilerin bölgeye hâkimiyeti sürecinde şehirde Türk-İslâm iskânı başlamıştır. Adana Rumların, Selçukluların, Haçlıların, Bizans ve Kilikya Ermenilerinin ve Memlukluların da nüfuz alanına girmiştir. Bir süre Memluklular ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet mücadelesine sahne olan şehir,

¹²² Yılmazçelik, 121.

¹²³ Ruhi Özcan, XVII. Yüzyılın Ortalarında Ayıntap (Gaziantep), **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 9, 2004, 35.

¹²⁴ Sargon Erdem, Adana (İslâmî Devir Öncesi), **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, 348-349.

¹²⁵ Halil İbrahim Kaplan, **Salnâmelere Göre Adana (1880 – 1900)**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta, 2001, 11-12.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılmıştır¹²⁶. Osmanlı hâkimiyetindeki Adana zaman zaman Halep eyaletine bağlı bir sancak olarak, zaman zamansa müstakil bir eyalet olarak Osmanlı idarî teşkilatında yer almıştır¹²⁷.

Bölgenin, jeopolitik konumunun arz ettiği önem her zaman dikkat çekmesine neden olmuştur. Adana bölgesi kapalı bir havza görüntüsü çizmesine rağmen Orta Anadoluyu Doğu Akdeniz, Suriye ve Mezopotamya'ya; Mezopotamya'yı Orta Anadolu, Batı Anadolu ve Ege'ye bağlayan yollar üzerinde bulunmaktadır. Bu ulaşım karadan sağlanırken, şehrin denizle olan bağlantısının da mevcudiyeti bölgenin uluslararası ticarete rol oynamasını sağlamıştır¹²⁸.

Adana'da, zeytinyağı, pamuk ve susam yağı çıkarmaya mahsus işletmeler ile sabun, mum imalathaneleri çırçır ve iplik atölyeleri bulunmaktaydı. Pamuk, bölgede işlendiği gibi aynı zamanda Ayas İskelesi'nden yerli ve yabancı tüccar aracılığı ile yurt dışına da gönderilmekteydi¹²⁹. Şehirde çok sayıda han bulunması Adana'nın ticaret açısından işlek bir merkez olduğunun göstergelerinden biridir. Ayrıca Adana'daki Osmanlı dönemi hanlarının yıllık vergi gelirlerinin fazlalığı şehirdeki ticaretin önemini kanıtlar niteliktedir¹³⁰.

Adana, Yahudi tüccarlara ev sahipliği yapmış bir bölge niteliği taşımaktadır¹³¹. Osmanlının son dönemlerinde ticaret, bankerlik ve sarraflıkla uğraşan Ermeni zenginlerinin de Adana'da faal olduğu göze çarpmaktadır¹³².

Ticarî münasebetler açısından Adana çevresinin önem arz ettiği de dile getirilebilir. Öyle ki Halep – Antep – Antakya – Maraş gibi şehirler Adana dağ ciheti ahalisinin

¹²⁶ Kenan Ziya Taş, 18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri, **OTAM**, Sayı 9, 1998, 369-370.

¹²⁷ Yusuf Halaçoğlu, Adana (İslâmî Devir), **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, 350.

¹²⁸ Mehmet İsmail Başoğlu, **Antik Çağda Kilikya Bölgesinde Zeytinyağı Üretimi**, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Adana 2009, 5.

¹²⁹ Taş, 374.

¹³⁰ Taş, 379-380.

¹³¹ Rıfat N. Bali, Adana Yahudileri, **Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı**, Erman Artun ve M. Sabri Koz (haz.), Yapı Kredi Yayınları, 2000, 344.

¹³² Kaplan, 110.

ürünlerini gönderdiği şehirlerdir¹³³. Dolayısıyla Adana, çevresindeki şehirlerin de büyük öneme sahip olmasının verdiği avantaj sayesinde büyük bir ticaret merkezi haline gelmiş ve çevresinde yer alan Halep, Antakya, Antep, Maraş gibi şehirlerle etkileşim içinde olmuştur.

Anadolu ile Antakya arasındaki ticari etkileşimde Antakya'ya olan yakınlığı ve ticaret güzergâh üzerinde olması sayesinde büyük bir öneme sahip olan Adana, çevre şehirlerle (Halep, Antep, Antakya, Maraş) kurduğu ticarî münasebet sayesinde tarihi süreç içinde ekonomik alanda önemli merhaleler kat etmiştir.

Sonuç olarak Antakya ile etrafındaki kentler arasında mühim bir ticarî köprü kurulmuştur. Böylece şehir gerek iç gerekse dış ticaret açısından dikkate değer bir gelişim içerisinde olmuştur. Bahsi geçen şehirler ile kurulan iktisadî ağlar Antakya şehrinin ticarî vaziyetini peyderpey sağlamlaştırmıştır. Bundan sonraki bölümde Antakya'nın bu gelişmeyi nasıl sağladığına değinilecektir.

¹³³ Kaplan, 108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ANTAKYA'DA TİCARET (1700-1800)

3.1.Şer'iyye Sicilleri ve Şehir Tarihi Çalışmalarındaki Önemi

Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren “İslâmî Devlet” niteliği taşımıştır. Osman Bey'in devlet teşkilatının temellerini atarken ilk iş olarak kadı tayin ettiği rivayet edilmektedir. İlk kadı da Tursun Fakih idi. Mahkemeler, şer'i hukuk alanına giren (medenî, ticarî ve cinaî) davaları hükme bağlayıp, bugün noterlerin gördüğü birçok işi de yaparlardı¹³⁴.

Sözlük anlamı, “ okumak, kaydetmek, not etmek, hükmetmek, karar vermek, zabta geçirmek vb.” olan sicil kelimesi, Osmanlı tarihi terimi olarak, insanlarla ilgili bütün hukukî olayların kayıt altına alındığı ve ihtiva edildiği defterler anlamında kullanılmıştır. Kadı Sicili, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillat-ı Şer'iyye de denilen ve Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların kadı veya kadı naibi tarafından tutulduğu defterler olarak bilinen “Şer'iyye sicilleri”, çeşitli türden belgeler içermektedir. Bu eserler özellikle sosyal ve yerel tarih çalışmalarında ana kaynak niteliği taşımaktadır¹³⁵.

Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her tabakadan insan arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren Şer'iyye sicilleri, Osmanlı hayatının aile, toplum,

¹³⁴ Sevim Erdem, 1786-1789 (H. 1200-1203) Tarihli 65 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili Tanıtımı ve Fihristi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 20, Sayı 1, 2010, 492.

¹³⁵ Yunus Uğur, Şer'iyye Sicilleri, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 5.

ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardan biridir¹³⁶. Aynı zamanda ticaret hakkındaki önemli bilgiler, bu kayıtlar arasındaki verilerden gün yüzüne çıkarılabilmektedir. 1970'lerde yapılan çalışmalar, sicillerin Osmanlı tarihinin hangi alanlarında kullanılabileceğini ortaya koyma amacı gütmektedir. Siciller; evlilik, mehir, boşanma, miras, kadınların mülkiyet hakları, vakıflar, zimmîler, diplomatik elçiler, nüfus bilgileri ve şehrin diğer sosyal yönleriyle ilgili bilgiler vermektedir¹³⁷.

Osmanlı tarihi açısından büyük önem arz eden “Şer’iyye Sicilleri”nin önemini şöyle sıralayabiliriz:

- Şer’iyye Sicilleri, sosyal, iktisadî, ticarî, ziraî, askerî ve siyasî bilgiler ihtiva eden belgeler içermektedir.
- Şer’iyye Sicilleri, Osmanlı mimarisi hakkında bilgiler içermektedir.
- Eski yerleşim birimlerinin (köy, kasaba, mahalle, semt vb.) adları bu sicillerde geçmektedir.
- Siciller, askeri ve siyasi vakalar (seferler vb.) hakkında bilgiler içermektedir.
- Bu defterler, narh kayıtları ve esnaf teşkilatları ile ilgili belge içermektedir.
- Osmanlı Dönemi davalarını içeren Şer’iyye Sicilleri, hukuk tarihimiz açısından önem arz etmekte ve günümüz hukuk sistemine de örnek teşkil edecek davalar içermektedir¹³⁸.

Yukarıda ifade edildiği üzere Şer’iyye Sicilleri tarihimizi aydınlatmada büyük bir boşluğu dolduran kaynaklardır. Nitekim bir bölgenin sosyal ve iktisadi özelliklerini kayıt altına almak için kaleme alınan bu eserler, geçmişi yaşatan malzemelerdir. Osmanlı Devleti’nde meydana gelen ve mahkemelere aksettirilen her hadise Şer’iyye

¹³⁶Uğur, 8.

¹³⁷ Uğur, 11.

¹³⁸ Münir Atalar, Şer’iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, 1980, 312-313.

sicillerinin muhteviyatına girdiğinden, bu eserlerden elde edilen malzemeler tahlil edilmeden meydana gelen çalışmalar eksik kalmaya mahkûmdur¹³⁹.

Her Şer'iyye sicili bulunduğu bölgenin ekonomik hayatı dolayısıyla ticareti hakkında da orijinal vesikalar içerir. Anadolu'ya dışarıdan gelen ve Anadolu'dan dışarı çıkan yani ithalat ve ihracat konusu olan eşyalar doğru olarak ve yerli yerinde Şer'iyye sicillerinden öğrenilebilmektedir¹⁴⁰.

Şer'iyye Sicillerindeki belgeleri üç ana gruba ayırmak mümkündür. Bu gruplar arasında devlet merkezinden gelen ferman, emir ve tebliğler; kadı tarafından verilen hükümler; vakıf, hibe, şahadet, vekâlet, verese gibi konulara ait belgeler bulunmaktadır¹⁴¹.

Şer'iyye Sicillerinde; rika ve çeşitleri, talik, talik kırması, hurda talik, nestâ'lik ve çeşitleri, sülüs, sülüs kırması, divanî çeşitleri ve siyakat gibi yazı türleri kullanılmaktadır. Bu siciller, XVI. yüzyılın son yıllarından itibaren XIX. yüzyılın sonlarına kadar yazılmış ve en az dört asırlık tarihe ışık tutma vasfına sahip olmuştur¹⁴².

Sicil defterleri genelde dar ve uzun defterler şeklinde düzenlenmiş olup (15 × 45 cm. gibi) sayfa sayıları 10-20'den 200-300'e kadar çıkabilmektedir. Defterler ortalama 100 sayfa civarındadır ve 400-500 kaydı içermektedir. XV. ve XVI. yüzyıllar arasındaki Şer'iyye sicillerinin önemli bir kısmının Arapça kaleme olarak kaleme alındığı göze çarpmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren Arap coğrafyası dışındaki defterlerin çoğu Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır¹⁴³.

¹³⁹ Adem Kara, **Antakya'nın III Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1156-1157/M.1743-1745)**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya 2000, 3.

¹⁴⁰ Ahmet Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri**, Cilt I, İstanbul, 1988, 15; Ömer Önal, **21 Nolu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1243-1245-M.1827-1830)**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay 2004, 5.

¹⁴¹ Özcan Tatar, **8 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicili H. 1178-1179/M. 1764-1765**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 1998, 25-26.

¹⁴² Kürşat Çelik, **565 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi 1839-1840 (H. 1255-1256)**, **Turkish Studies**, Cilt 4, Sayı 3, 2009, 553.

¹⁴³ Uğur, 9.

3.2.XVIII. Yüzyıl Antakya Tarihi Kaynağı Olarak Antakya Şer'iyeye Sicilleri

Antakya Şer'iyeye Sicilleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi kütüphanesinin “Anadolu-Trakya Sicilleri” serisi arasında birer kopyası yer almaktadır. Ayrıca defterlerin orijinalleri Ankara'da Milli Kütüphane'de muhafaza edilmektedir. Antakya'ya ait toplam sicil sayısı elli dört olup, 13 Numaralı defter 13 ve 13/1 şeklinde tasnif edilmiştir. Bunların en eski tarihli olanı 1 numaralı Hicrî 1121-1122; Miladî 1709-1711 yıllarına ait 183 sayfalık defterdir. Son Şer'iyeye sicili ise 53 numaralı Hicrî 1326-1329; Miladî 1908-1911 tarihli 398 sayfalık defterdir.¹⁴⁴

Bu tezin kaynağını oluşturan ve XVIII. yüzyılı kapsayan “Antakya Şer'iyeye Sicilleri” 1 ve 9. Şer'iyeye sicilleri arasında yer almakta olup, bu defterler hakkındaki kısa bilgi aşağıdaki gibidir.

I Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili:Hicrî 1121-1122, Miladî 1709-1711 yıllarını kapsamaktadır ve 183 sayfadan oluşmaktadır.

II Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1148-1149, Miladî 1735-1737 yıllarını kapsamaktadır ve 212 sayfadan oluşmaktadır.

III Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1156-1157, Miladî 1743-1745 yıllarını kapsamaktadır ve 175 sayfadan oluşmaktadır.

IV Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1154-1163, Miladî 1741-1750 yıllarını kapsamaktadır ve 184 sayfadan oluşmaktadır.

V Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1166-1168, Miladî 1752-1755 yıllarını kapsamaktadır ve 170 sayfadan oluşmaktadır.

VI Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1168-1169, Miladî 1754-1756 yıllarını kapsamaktadır ve 44 sayfadan oluşmaktadır.

VII Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1175-1177, Miladî 1761-1764 yıllarını kapsamaktadır ve 178 sayfadan oluşmaktadır.

VIII Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1178-1179, Miladî 1764-1766 yıllarını kapsamaktadır ve 114 sayfadan oluşmaktadır.

IX Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili: Hicrî 1188-1191, Miladî 1774-1777 yıllarını kapsamaktadır ve 124 sayfadan oluşmaktadır.

¹⁴⁴Antakya Şer'iyeye Sicilleri'nin toplu katalogu,<http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/> , 01.04.2015.

Bu defterlerden on tanesi (1, 3, 6, 8, 10, 17, 18, 20, 21, 50 numaralı Şer'iyeye Sicilleri) transkribe edilerek gerek yüksek lisans tezi gerekse doktora tezi olarak çalışılmıştır.

3.3.Ticaret ve İnsan

“Ticaret ve İnsan” konusu on sekiz hükmün değerlendirmesi sonucu teşkil edilmiştir.

Bu hükümlerin defter ve numaraları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Ticaret ve İnsan Konusuna Kaynak Teşkil Eden Hükümler		
Konu	Defter Numarası	Sayfa Numarası
Müslüman Tüccarlar	2	157
Müslüman Tüccarlar	6	5
Müslüman Tüccarlar	7	83
Müslüman Tüccarlar	9	49/68
Gayr-i Müslim Tüccarlar (Yahudiler)	2	3
Gayr-i Müslim Tüccarlar (Yahudiler)	8	48
Gayr-i Müslim Tüccarlar (Zimmiler)	8	48
Gayr-i Müslim Tüccarlar (Zimmiler)	6	11
Yabancı Tüccarlar (İngilizler)	2	6/68/102
Yabancı Tüccarlar (Fransızlar)	4	22/23
Yabancı Tüccarlar (Fransızlar)	7	34
Yabancı Tüccarlar (Elçi ve Konsoloslar)	2	6/68
Yabancı Tüccarlar (Elçi ve Konsoloslar)	7	34

3.3.1. Müslüman Tüccarlar

Antakya, ticarî ürünlerinin çeşitliliği sayesinde hem yerli hem de yabancı tüccarların dikkatini çekmiş ve tüccarlar için bir merkez ve uğrak yeri niteliği arz etmiştir. Bu tüccarlar arasında Müslüman tüccarlar dikkat çekicidir. Müslüman tüccarlar gerek emtia alımı gerekse emtia satışı için Antakya'ya gelmiş ve Antakya'da başlarına gelen bazı hadiseler sayesinde Şer'iyeye sicillerindeki davalara konu olmuştur. Bu davalardan elde edilen bilgiler sayesinde Antakya'ya hangi bölgelerden Müslüman tüccarların geldiği ve bu tüccarların hangi emtianın ticaretini yaptıkları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki arzuhal örneği tütün ticareti yapan Müslümanların Antakya'daki faaliyetlerini içerir niteliktedir.

20 Ocak 1736'de Diyarbakır sakinlerinden iken duhân (tütün) ticaretiyle uğraşan Hacı Osman ile arkadaşı es-Seyyid İbrahim, Antakya Kazâsı'nın Ordu adlı köyüne

gitmek için yola çıkarlar. Bu kişiler, karyeye tütün almaya giderlerken karyeye tabi Uskiyat, Cidalıye ve Karsabol adlı köylere yakın bir mevkide on beşe yakın tüfekli eşkıya tarafından saldırıya uğrarlar ve yanlarında bulunan 1000 kuruş kadar nakit akçeleri ve eşyaları alınır. Ayrıca, tüccâr es-Seyyid İbrahim öldürülür. Hacı Osman kaçarak kurtulur. Hacı Osman vuku bulan bu olayı bir arzuhalle bildirir. Arzuhalde hakkının geri alınması yönündeki talebini dile getirir¹⁴⁵.

17 Kasım 1754'ten bir sene önce, Antakya Kazâsı'nın Kuseyr nahiyesinde, Karsu adlı köyde, Diyarbakırlı Mustafa adlı bir kişinin ticaret amacıyla Antakya'ya gelmiş olan kardeşi hastalanıp vefat etmiştir. Bu vefatı müteakip köy şeyhi ve ihtiyarları tüccarın 500 kuruşluk mal ve eşyasına el koymuşlardır. Bu para ve mal geri istenildiğinde itham altında olan şeyh ve ihtiyarlar durumu inkâr ederler. Dava sonunda köy şeyhi ve ihtiyarlarının divana getirilmesi istenir¹⁴⁶.

Bereket adlı bir tüccar 18 Mart 1763 tarihinde, ticaret yapma maksadıyla Halep'ten Antakya'nın Kuseyr Nahiyesi'nin Baverde köyüne gelir. Bu kişi köy halkıyla tartışmaya girer ve katledilir. Bu cinayet köy şeyhi Beledi Şeyh Mustafa ve köyün eski şeyhi Halil tarafından azmettirilir. Maktul tüccarın kardeşi Ahmet, bu konu ile ilgili dava açmıştır. Ancak dava bir sonuca bağlanamamıştır¹⁴⁷.

Antakya'da Müslüman erkekler yanında Müslüman kadınların da ticaretle uğraştıkları göze çarpmaktadır. Faroqhi, bazı Osmanlı Müslüman kadınlarının paralarını bir ortağa verip işlettiklerini belirtmektedir. Bu durumda taraflar arasında "*Mudaraba*" adlı ticarî anlaşma yapılmış ve gezici bir tüccarın ortağı olunmuştur¹⁴⁸.

Antakya mahkeme kayıtlarında ticaretle ilgilenen ve ticarî gelir elde eden kadınlara rastlanmaktadır. Antakya'nın Saha Mahallesi'nde ikamet eden Şerife Fatma'nın 23 Ağustos 1776 tarihinde, Meydan Mahallesinde ve Meydan arsası yakınlarında bulunan bir taraftan Demirciler Çarşısı, Saraçhane ve bir taraftan da Meydan'da olan dükkânlar ile sınırlı ve kaliteli, bir bab mülk hanın yarı hissesini 700 kuruşa satın

¹⁴⁵Antakya Şer'iyye Sicili (A. Ş. S.), nr. 2, 157.

¹⁴⁶A. Ş. S., nr. 6, 5.

¹⁴⁷A. Ş. S., nr. 7, 83.

¹⁴⁸Faroqhi, 126.

alması hadisesi Müslüman kadınların dolaylı olarak ticarî faaliyetlerde bulunmaya çalıştıklarının ve ekonomiye müdahil olduklarının bir göstergesidir ¹⁴⁹.

Antakya kadınları, han işletmiş, vakıf mutasarrıfı olmuşlardır. 27 Mayıs 1776 tarihinde, Antakya'nın Zahriye Medresesi vakfına ait üç bab mesken, bir bab menzil ve 50 zeytin ağacının mutasarrıfı Hatice Hatun olmuştur¹⁵⁰.

Hacca gitmiş Antakyalı bazı tüccar kadınlar, hac görevlerini eda ederken, maddi olarak zorda olan bazı kişilere borç altın vermişlerdir. 6 Aralık 1749 tarihinde, Antakya'nın Uncular Mahallesi sakinelerinden Hâce Emine, Antakya'nın Debbus Mahallesi sakinlerinden el-Hac Ahmet Beşe'ye Mekke-i Mükerrreme'de iken her biri beşer kuruş rayici üzerinden, 63 adet yıldız altın borç verir. Hac dönüşü Ahmet Beşe, 63 yıldız altını Antakya'da rayiç olan dörder kuruştan ödeme maksadında olduğunu dile getirir. Fakat Hâce Emine beşer kuruş hesabından kuruş almak istediğini söyler. Hâce Emine, hakkının tahsili için bütün işlerinin vekili olan damadı Hazinedar Mehmet bin Abdullah'ı, bu işin halledilmesi amacıyla da mahkemede vekil olarak tayin eder. Hâce Emine'nin damadı bu olayın takipçisi olur. Mahkemenin verdiği kararla; borcun kuruş olarak değil de kadının ilk verdiği şekilde, aynı altın olarak geri ödenmesi gerektiği vurgulanır¹⁵¹.

3.3.2. Gayr-i Müslim Tüccarlar

3.3.2.1. Yahudiler

Osmanlı dönemi Antakya'sı yerli nüfusu içinde Müslümanlar dışında Rumları, Yahudileri ve Ermenileri de barındırmakta idi¹⁵². Antakya'da ikamet etmekte veya Antakya'ya ticarî sebeplerden dolayı sık sık uğramakta olan Yahudiler, bu ziyaretleri esnasında ellerindeki malları cezbedici bulan bölge halkı tarafından taciz ve hatta katledilebilmekteydiler.

¹⁴⁹8 Recep 1190, **A. Ş. S., nr. 9**, 68.

¹⁵⁰**A. Ş. S., nr. 9**, 49.

¹⁵¹ Doğan Gün, **XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2006, 119.

¹⁵² Adem Kara, XIX Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Ermeni Toplum Yaşantısı: Çorum ve Antakya Karşılaştırmalı Örnekleri, **International Journal of Social Science**, Cilt 5, Sayı 6, 307.

1736 yılında meydana gelen bir hadisenin kaydı, Osmanlı Antakya'sında seyahat amacının ticaret olduğu yönünde izlenimler bırakan bir Yahudi'nin katli hakkında bilgiler sunmaktadır. Söz konusu Yahudi'nin, Antakya'dan Ordu istikametine ilerlerken yolu kesilmiş, katl edilmiş ve üç kese akçesi ile malına el konulmuştur. Bu belgenin varlığı o dönemin Antakya'sında Müslüman olmayan yerli halkın/tüccarın gerek mal gerekse can güvenliğinin korunmasının devlete ait olduğunu gözler önüne sermekte, halkın yol ve can güvenliğinin sağlanması hususuna titizlikle yaklaşıldığına işaret edilmektedir¹⁵³.

Antakya Voyvodası Mustafa Ağa'ya nakl olunan bir başka hadisede de yine Yahudilere yapılmış saldırılardan söz edilmektedir. Cebel-i Akra' nahiyesinde iki Yahudi neferin katl edilip yanlarındaki akçe ve eşyaların çalınmasıyla sonuçlanan olay, Antakya Şer'i mahkemesine intikal edilmişti. Maktûllerin katillerinin yakalanıp cezalandırılması talep edilmiştir. Bu iki Yahudi neferin ticarî bir maksatla yola çıkıp çıkmadığı hususu açık olmasa da yanlarında eşya ile yola çıkmış olmaları onların ticarî bir maksat gütmüş olabileceklerini ve bu süreçte katle düşar olmuş olabileceklerini akıllara getirmektedir¹⁵⁴.

3.3.2.2. Zimmiler

Zimmet akdi; İslâm Devleti ile Müslüman olmayan topluluklar arasında yapılan bir tür sözleşmedir. Bu sözleşme neticesinde Müslüman olmayan bir grup, Müslüman bir ülkede güvenlik içinde devamlı oturma ve o devletin hemen hemen bütün vatandaşlık haklarından yararlanma serbestliğine sahiptir. Öyle ki zimmiler, seyahat hürriyeti, can ve mal güvenliği, mesken dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti, özel şartlarla mabet inşası, düşünce toplantı ve eğitim hürriyeti, kamu hizmetlerinden yararlanma, ticaret hakkı gibi bütün hak ve hürriyetlerden faydalanabilmekteydiler. Ayrıca bu topluluklara verilen zimmet akdi, İslâm egemenliğini tanıma şartı ile Müslüman ülkelerin diğer semavi din mensuplarına sağladığı bir tür misafirperverlik olarak da ifade edilebilmektedir¹⁵⁵.

¹⁵³A. Ş. S. , nr. 2, 3.

¹⁵⁴A. Ş. S.,nr. 8, 48.

¹⁵⁵ Ayten Erol Vahapoğlu, **İslâm Devletler Hususî Hukukunda Yabancı Unsurlu İhtilâflar (Şahıs, Aile, Miras)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2004, 26-27; Erişen, 76.

Zımmi kesim Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü her coğrafyada zimmet akdinin verdiği güvenlikle hareket etmiş, yaşamlarını sürdürmüştür. Bu zımmiler aynı zamanda ticaret erbabı olarak da Osmanlı sınırlarında dolaşma sarahatine sahip olmuşlardır.

22 Mayıs 1765 tarihli bir sicil kaydı, Antakya sınırında ticarî faaliyet gerçekleştirmek için bulunan bazı zımmilerden söz etmektedir. Belgeye göre Süveyde İskeleyi'nden çıkıp, müste'men taifesiyle Halep yönüne giden bir zımmi, Antakya'da vefat etmiştir. Bu kişinin, beş bin kuruş kıymetinde olan yedi yük cedit bakırın eksiksiz Emin-i Beytü'l-mala teslimi için kayıt düşülmüştür¹⁵⁶. Belge'den anlaşıldığı üzere Halep-Antakya arası ticarete Süveyde iskeleyi mühim bir yer işgal etmekte ve bu iskele Antakya-Halep arası ticarete zımmi kesim için bir köprü görevi üstlenmektedir. Yine meydana gelmiş bu olay, bakırın Antakya ticarî ürünleri arasında yer aldığını göstermektedir. Öyle ki söz edilen zimminin yedi yük bakır Antakya-Halep arası yoldan geçirek bu eşyanın ticaretini yapma niyetinde olduğu düşünülebilir.

Antakya'da ikamet eden Müslümanlar ile zımmiler arasında ticarî ve soysal münasebetler gerçekleşmekteydi. Bu ticarî ve sosyal ilişkilere örnek olarak kredi ilişkileri gösterilebilir. Merhum Hamza Ağa'nın kerimesinin Astefan adlı zımmiden alacağı 30 kuruşu tahsil edememesi mevzunun Antakya mahkemesine götürülmesine sebebiyet vermiştir. Ödenmemiş bir borç nedeniyle açılmış olan bu dava dönemin Müslim-zımmi ilişkilerine dair ipucu içermektedir¹⁵⁷. Bu Müslim-zımmi ilişkisi, para alışverişi ihtiva ettiğinden ticaretle alakalandırılabilir.

3.3.3. Yabancı Tüccarlar (Müste'menler)

3.3.3.1. İngiliz Tüccarlar

XVIII. yüzyıl genelinde Osmanlı Devleti ile ticaret yapan Avrupa Devletleri arasında İngiltere, Fransa ve Hollanda bulunmakta idi. XVIII. yüzyılda kaleme alınmış bazı

¹⁵⁶A. Ş. S., nr. 8, 48.

¹⁵⁷A. Ş. S., nr. 6, 11.

raporlar, Hollanda, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti ile hacimli ve istikrarlı bir ticaret gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır¹⁵⁸.

Halep'te ikamet eden İngiliz konsolosu Növil (?) Kekes, 7 Ekim 1736'te Divân-ı Halep'e bir arzuhal yazmıştır. Bu arzuhalede İngiliz tüccarlarının müzdarip oldukları bir husus ele alınmıştır. Arzuhale göre İngiliz tüccarlarının Antakya ahalisi zimmetlerinde 17.250 kuruş hakları bulunmaktadır. Bu hakkın tahsili için Halil Ağa mübaşir olarak tayin edilir. Bahsi geçen 17.250 kuruşun ancak 5000 kuruşluk kısmı ödenmiştir. Hatta bu miktar alınmış olmasına rağmen eda ve teslim edilmez. Bu durumun sonuçlandırılması için Antakya'da bulunan Mustafa Ağa görevlendirilir. 5000 kuruşun acil bir şekilde ödenmesi, borcu ödeme hususunda mukavemet gösteren olursa isimlerinin Divan-ı Halep'e bildirilmesi talep edilir¹⁵⁹.

1731-1732 yılları arasında Halep'te ikamet eden bir tüccar ile ilgili belge Antakya ticaretine de değinmektedir. Belgede geçen İngiliz taciri on üç bin beş yüz kuruş borç vermiş ve bu paranın geri ödenmesi için Antakya Şer'iyye Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mahkeme kararına göre borçlular şer'i kaideler göz önünde bulundurularak borçlarını İngiliz tacire ödeyeceklerdi. Bu konuda mukavemet gösteren kişilerin isimleri mahkemeye sunulacak ve borçlarını kuruşu kuruşuna İngiliz tacire ödemeleri temin edilecekti¹⁶⁰.

İngiliz tüccarının verdiği borçla ilgili meydana gelen davayı müteakip bir ferman-ı hümayun kaleme alınmış ve bu fermanda İstanbul'da bulunan İngiliz elçisinin arzuhalden bahsedilmiştir. Bu arzuhalin içeriği Halep'te ikamet eden İngiliz tüccarı ile alakalıdır. Bu tüccar, yukarıda da bahsi geçmiş ve on üç bin beş yüz kuruş borç vermiş olan İngiliz taciridir. İngiliz elçisi bu tüccarın parasının geri ödenmesi için arzuhal yazmış ve bu sefer paranın ödenmesi hususunda herhangi bir sorun çıkmasını istemediklerini belirtmiştir¹⁶¹.

¹⁵⁸ Elibol, 69.

¹⁵⁹ A. Ş. S., nr. 2, 102.

¹⁶⁰ A. Ş. S., nr. 2, 6.

¹⁶¹ A. Ş. S., nr. 2, 6.

İngiliz tacirin konu olduğu olay birkaç kayıta yinelenmiş ve bu tacirin hakkının korunması için gereken önlemlerin alınması öngörülmüştür. Halep'te ikamet eden İngiltere konsolosunun konu olduğu bir başka kayıta göre İngiliz tüccarından alınan borç ile ilgili Halep Kadısı Mehmed Said Efendi imzalı yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda, İngiliz tüccarından alınan borca muhatap herkesin kendisine düşen görevi harfi harfine yerine getirmesi ve İngiliz tüccarın parasının geri ödenmesi gerektiği ifade edilmekte idi. Ayrıca ödeme konusunda mukavemet gösteren kişiler ile ilgili de gerekli cezaya çarptırılacakları tekrar belirtilmekteydi¹⁶². Uluslararası bir boyut kazanan bu borç davası üzerine Osmanlı Devleti çok eğilmiş ve böylece dış devletler ve dış ticaret hususundaki hassasiyetini gün yüzüne çıkarmıştır.

İstanbul'da ikamet eden İngiltere elçisi, İngiliz tüccarların haklarını koruma hususunda sürekli arzuhaller düzenlemekte ve bu sayede kendi tüccarlarının güvenliğini temin etmeğe çalışmakta idi. Yine 1736-1737¹⁶³ senesinde bir İngiliz elçisinin irsal ettiği arzuhal, elçilerin tüccarların meselelerine ne denli özen gösterdiklerini kanıtlar niteliktedir. Arzuhale konu olan İngiliz tüccarı Halep'te ikamet etmekte idi. Bu tüccar, Antakya ileri gelenlerinden bazılarına borç para vermiş ve bu paranın geri ödenmemesinden muzdarip olarak durumu İngiltere elçisine bildirmiştir. On üç bin beş yüz kuruşun tahsili için Halep kadısına da başvurulmuştu. Bu meblağın ödenmesi hususunda Halep mahkemesi tarafından bir buyruldu irsal edilmiştir¹⁶⁴.

Mahkeme kayıtlarından da anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancı tüccarların hakları hem şer'i mahkemeler tarafından korunmakta hem de devlet dâhilinde ikamet eden elçiler tarafından gözetilmekteydi. Konuyla ilgili mahkeme kayıtları borcun ödenmesinin temini için çaba sarf edileceğini açık açık ifade etmektedir. Ayrıca olaya müdahil olan yabancı ülke elçileri yabancı tüccarların haklarının hem içteki adalet sistemi sayesinde hem de dış müdahalelerle korunduğunu göstermekte ve yabancı tüccarların ülkedeki huzurunun önem arz ettiğine delil olmaktadır.

¹⁶²Hicrî 1144 (Miladî 1731-1732); **A. Ş. S., nr. 2**, 68.

¹⁶³Hicrî 1149.

¹⁶⁴**A. Ş. S., nr. 2**, 68.

3.3.3.2. Fransız Tüccarlar

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkiler, Kanunî Sultan Süleyman döneminde başlamış, 1535 yılında Fransa'ya verilen ve ticarî imtiyazlar içeren bir ahitnameyle pekiştirilmiştir. Fransa bu ahitname ile İstanbul'da bir daimi elçi bulundurma hakkı elde etmiş ve Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma hürriyetine kavuşmuştur¹⁶⁵.

1740 kapitülasyonuyla Fransa Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarını güçlendirmiş ve Osmanlı Devleti'ndeki en imtiyazlı devlet olabilme özelliğine sahip olmuştur. Bu durum Fransız İhtilâli'ne kadar sürmüş ve bu ihtilâle kadarki süreçte Osmanlı Devleti'nin en fazla ihracat-ithalat yaptığı ülke Fransa olmuştur. Fransız tüccarlar da bu durumun verdiği güven içinde, herhangi bir ihtilafta kadı huzurunda haklarının aranmasının verdiği huzurla Osmanlı sınırlarında refah bir ticarî, iktisadî ve sosyal hayat sürmüşlerdir¹⁶⁶.

Fransa tüccarından olan Zinav (?) 1746-1747'de Fransız tüccarların Osmanlı sınırlarında ticaret yapabilmelerini sağlayan kapitülasyonlar sayesinde Antakya civarında bulunmuştur. Bu tüccar, İskenderun İskeleyi'ni kullanarak eşyalarını Halep'e geçirmeği düşündüğü eşyalarını Beylan (Belen)'den geçirirken kırk iki düzine kırmızı boyası çalınmıştır. Yine Halep'e götürülen bu eşyalar arasından Belen'de bir denk çuka çalınmıştır. Bu durum ilgili devlet görevlilerine şikâyet edilmiştir. Hırsızların bulunması için çalışmalar başlamış ve çalınan çukalar ve boyaların tahsili ile hırsızların cezalandırılması için çaba sarf edilmiştir¹⁶⁷. 1160 senesinde Halep kadısı çalınan malların sahibine geri verilmesi için emir vermiştir. Yine aynı kafiyle İskenderun İskeleyi'nden Halep'e mal taşımakta olan bir başka tüccarın da çukaları çalınmış ve bu kişinin eşyalarının bulunması için de faaliyete geçilmiştir. Fransız tüccarların emniyeti hususunda daha çok ihtimam gösterileceği de ifade edilmiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Selim Hilmi Özkan, XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 19, 2009, 62.

¹⁶⁶ Nurullah Karta, 17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile İktisadi İlişkileri, **Turkish Studies**, Cilt 8, Sayı 11, 168.

¹⁶⁷ **A. Ş. S., nr. 4, 22.**

¹⁶⁸ **A. Ş. S., nr. 4, 23.**

1762-1763 senelerinde Fransız konsolosu İskenderun İskelesi'ni kullanarak Antakya'dan Halep'e geçme maksadında olan tüccarların çalınan eşyaları ile ilgili bir arzuhal kaleme almıştır. Arzuhalde İskenderun'dan Halep'e doğru giden kabilelerinin muhafazasını Osmanlı Devleti'nin sağlayamaması durumunda kendi muhafazalarını sağlamaya çalışacaklarını belirtmiştir. Akabinde Antakya'dan Halep'e gitmekte olan Fransız kafilesinin güvenliğinin sağlanması gerektiğini tekrar vurgulamıştır¹⁶⁹.

3.3.3.3.Elçi ve Konsolosların Ticaret Üzerindeki Etkisi

Elçi, bir devleti temsil etmek üzere başka bir devlette görevlendirilen kişidir. Devletlerin birbirine elçi göndermeleri bir anlamda karşılıklı olarak iyi niyet göstergesi olarak ifade edilmektedir. Osmanlı döneminde elçiler, devlet sınırlarından içeri girdikleri andan itibaren İslâmî eman (İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesi) telakkisine göre misafir olarak kabul edilmiş ve yol güvenlikleri, her türlü iase ve ibateleri devlet tarafından karşılanmıştır¹⁷⁰.

Konsolos ise bir ülkede başkent dışındaki önemli kentlerde görev yapan yabancı temsilciye denilmektedir. XVII. yüzyılda batılı devletler Osmanlı Devleti'ne konsolos geleneğini benimsetmeye çalıştılar ve anlaşma hükümlerinde konsolosların elçi yardımcısı olarak belirlenmesini sağladılar. Konsolos kendi milletinin işlerine nezaret etme, gelen malları kaydetme, kendi ülkelerine ait gemileri gözetme gibi görevleri yerine getirirdi¹⁷¹.

1675'te İngilizlere, 1680'de Hollandalılara ve 1740 ile 1802'de Fransa'ya verilen ahitnameler hem tüccarlara hem de konsoloslara tanınan ticarî ve siyâsî ayrıcalıkları içermektedir. XVI. yüzyıldan itibaren konsolosların birer ticarî mümessil gibi çalıştıkları ve doğrudan ticarete girdikleri belirtilmektedir. Ayrıca konsolosların

¹⁶⁹ A. Ş. S., nr. 7, 34.

¹⁷⁰ Ömer Düzbakar, XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 6, 2009, 186; Mehmet İpşirli, Elçi, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, 3-8; Nebi Bozkurt, Eman, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, 75.

¹⁷¹ Ali İbrahim Savaş, Konsolos, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, 178-179.

ülkenin her tarafında söz sahibi olmaya başladıkları ve toplumsal olaylara müdahil oldukları da gözlemlenmiştir¹⁷².

Konsolosların ticarî münasebetler içindeki rolü, XVIII. yüzyıla ait belgelere de yansımış ve bu belgeler gerek Osmanlı-İngiliz gerekse Osmanlı-Fransız ticaretiyle ilgili bilgiler ihtiva etmiştir. Bahsi geçen ve Antakya ticaretini konu alan bu belgelerden biri İngiliz tüccarı ile bu tüccarın borç davasını konu edinmektedir. Bu davaya göre Halep'te ikamet eden bir İngiliz tüccarı bölge halkına borç para vermiş ve borcunun geri verilmemesi üzerine konuyu İngiliz elçisine nakletmiştir. Bu olay İngiliz elçisinin bir arzuhal yazmasına neden olmuş elçi, İngiliz tüccarının verdiği borcun tarafına iadesini talep etmiştir. Ayrıca tüccarın parasının ödenmesi hususunda herhangi bir sorun çıkmasını istemediklerini belirtmiştir¹⁷³. Görüldüğü gibi elçiler dolaylı veya doğrudan Osmanlı ticaretine müdahil olmaya çalışmışlar, kendi ülkelerinden gelen tüccarları müdafaa yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı ülkesinde görev yapan elçiler kendi halklarının haklarını korumaktan geri durmamakta idiler. Bu elçiler, Osmanlı'nın verdiği ahitnamelerden faydalanarak ülkelerinden gelen tüccarlara destek olamaya çalışıyorlardı. 1736-1737 senelerinde bir İngiliz elçisi İngiliz tüccarının hakkını koruma maksadı ile bir arzuhal yazmış ve bu arzuhalde yukarıda da belirtilen mevzu tekrar gündeme getirilmiştir. Bu mevzu bir İngiliz tüccarının Antakya'dan bazı kişilere vermiş olduğu borcu geri alamamasından kaynaklanan sorundur¹⁷⁴. Görüldüğü gibi elçiler bir konuya defalarca eğilmekten ve tüccarlarının haklarını savunmaktan geri durmamışlardır.

Müste'men tüccarların haklarını koruma görevi üstlenen bir başka temsilci de konsoloslar olmuştur. Antakya'daki ticarî bir meselede Fransız konsolosu olaya müdahil olmuş ve Fransız tüccarların haklarını savunmuştur. Hicrî 1176 (Miladî 1762-1763) senesinde İskenderun İskeleyi'ni kullanarak Antakya'dan Halep'e doğru yol almakta olan bir Fransız tüccar kafilesinden iki kişinin eşyalarından bazılarının

¹⁷² Kemal Çiçek, *Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, 2001, 272; Haydar Çoruh, *1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat'ın Uygulanması, Üçüncü Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım)*, Cilt 1, 2000, 301.

¹⁷³ A. Ş. S., nr. 2, 6.

¹⁷⁴ A. Ş. S., nr. 2, 68.

çalınmasıyla meydana gelen olayın Fransız konsolosuna duyurulmasıyla Fransız konsolosu bu durumdan duydukları rahatsızlığı bir arzuhal yazarak dile getirmiştir. Arzuhalde tüccarlarının emniyetinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir¹⁷⁵.

Osmanlı Devleti, yabancı devletlerle kurduğu ilişkileri sağlam temellere oturtmak adına ülke sınırları içinde elçilik ve konsolosluk makamları tesis edilmesine müsaade etmiştir. Bu makamlar, temsil ettikleri devletlerin siyasi, iktisadî, sosyal, ticarî, hukukî gibi birçok alanda haklarını savunma yoluna gitmişlerdir. Bu elçi ve konsolosların faaliyetleri arasında özellikle ticarî maksatlarla Osmanlı sınırlarına giren ve devletlerinin ekonomisine ticarî faaliyetleri sayesinde canlılık katan insanları korumak yer almakta idi. XVIII. yüzyılda Antakya kazası dâhilinde meydana gelen olaylar gösteriyor ki, bu dönemde Antakya'da İngiltere ve Fransa tüccarları ticarî faaliyetlerini sürdürmekte ve bu faaliyetleri esnasında meydana gelen herhangi bir olayda elçi ve konsoloslar onları korumakla mükellef olmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin sağladığı ayrıcalıklar sayesinde devreye girebilen elçi ve konsoloslar meseleyi diplomatik yollarla çözmeye çalışmaktaydılar. Bu elçilik ve konsoloslukların Antakya'da bulunmaları da Antakya'nın ticarî önem arz eden kara ve deniz yolu güzergâhları üzerinde bulunmasıyla beraber, zengin bir ticarî emtia yelpazesine sahip olmasıyla açıklanabilmektedir.

¹⁷⁵A. Ş. S., nr. 7, 34.

3.4.Ticareti Yapılan Mallar

“Ticareti Yapılan Mallar” konusu 13 hükümden teşkil edilmiştir. Bu hükümlerin listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Ticareti Yapılan Mallar Konusuna Kaynak Teşkil Eden Hükümler		
Konu	Defter Numarası	Sayfa Numarası
Cariyeler	1	5
Cariyeler	4	20
Cariyeler	5	72
Cariyeler	8	87
Yağ	3	31
İpek	3	31
İpek	5	25
Şam Alacası	3	31
Şam Alacası	5	25
Yemeni	5	25
Tütün	8	7
Tütün	8	88
Balık	5	48

3.4.1. Cariyeler

Cariye, kadın köle anlamına gelen bir fıkıh terimidir¹⁷⁶. Köle ve cariyeler hürriyetlerine sahip olmayıp, başkalarının hüküm ve tasarrufu altındadırlar ve para ile alınıp-satılabilirler. Köle ve cariyeler şahsi mükellefiyetler bakımından hür insanlardan farksızken hukukî, sosyal ve iktisadî statüleri açısından farklıdırlar. Öyle ki, köle ve cariyeler hukukî işlemlere konu olması bakımından mal kabul edilirler¹⁷⁷. Köle ve cariyeler alınıp-satıldıkları gibi miras olarak da bırakılabilmekteydiler. Bu da onları önemli bir yatırım aracı yapmaktaydı. Ölen kişilerin terekelerinde de malları arasında köleler önemli bir yer kaplamakta idi¹⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nde ilk köleler I. Murat döneminde alınmaya başlanmıştır. Köle temin edilmeye başlandıktan sonra devlet, köleler ve köle ticaretiyle ilgili belirli bir

176 Ahmet Önkal, Cariye, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 158.

177 İbrahim Etem Çakır, Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 36, 202.

178 Emine Dinceç, Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları, **History Studies**, Cilt 2, Sayı 1, 18-19.

sistem kurulması yönünde çalışmalar yapmıştır. Diğer esnaf kuruluşları gibi esircilerin de bir loncası olmuştur. Esirlerin alınıp satıldığı bir pazar yeri tesis edilmiştir. Alınıp-satılan gulâm ve cariyelerden de belli bir oranda vergi tahsil edilirdi¹⁷⁹.

Osmanlı toplumunda farklı milletlerden cariyeler bulunmaktaydı. Bu cariyeler, evde günlük işlerle meşgul oldukları gibi çocukların bakımı ile de ilgilenirlerdi. Cariyelerin çalışma alanı evle sınırlı değildi. Bağ-bahçe işlerinde de faal olan cariyeler, tarlaların sürülmesinde, sulanmasında, otların biçilmesinde ve ekinlerin işlenmesinde sahiplerine yardımcı olurlardı¹⁸⁰.

Cariye ticareti ile ilgili vuku bulan olaylar, Şer'iyeye sicillerine de konu olmuştur. Mart-Nisan 1709 tarihinde Antakya'da meydana gelen bir dava cariyeye alım-satımını içermektedir. Bu dava, Antakya'nın Tut Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Ali'nin ölümü üzerine açılmıştır. Davaya göre, Halep'in Cemile Mahallesi'nde ikamet eden es-Seyyid Ahmet Ağa bin es-Seyyit Mustafa Ağa adlı kişi, Mustafa bin Ali'ye, Fatıma adında bir siyah cariyeye satmıştır. Bu satış seksen esedî¹⁸¹ kuruş karşılığında yapılmıştır. Bu meblağın altmış kuruşu ödenmiş olmakla beraber kalan yirmi kuruşun ödenmesi için kadı huzuruna gelinmiştir. Dava neticesinde yirmi kuruşun on sekiz kuruşunun ödenmesi yönünde bir karar alınmış ve bu paranın tamamının ödenmesiyle dava sonuçlanmıştır¹⁸².

XVIII. yüzyılda Antakya'da meydana cariyeye meselelerinden biri de bir cariyenin darp ve katli ile ilgilidir. Bu katli ile ilgili kayıtlara geçen arzuhale göre Antakya sakinlerinden Kuseyr Nahiyesi sakinlerinden eş-Şeyh Yusuf adında biri bir cariyeye ile Allah'ın emri ile evlendirilmiştir. Bu cariyeye bir süre ortadan kaybolmuş ve kaybolduğu bu süreçte eş-Şeyh Mustafa ve oğulları Kör Osman ve kardeşi Bekir adlı kişiler tarafından bu cariyenin katli edildiği ortaya çıkmıştır. Arzuhalde bu katillerin

¹⁷⁹ Nihat Engin, Osmanlılar'da Kölelik, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, 246-248.

¹⁸⁰ Dingaç, 19.

¹⁸¹ Esedî: Üstünde aslan resmi bulunan bir cins Hollanda parası. Buna "Arslanlı Kuruş" da denirdi. İspanyol menşeli riyal ve riyalî (real) gurusu ile Osmanlı ülkesinde tedavül ederdi. Esedî kuruş 70 akçeye tedavül ederdi; bkz: Mehmet Ali Ünal, Esedî, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, 231.

¹⁸² **A. Ş. S., nr. 1, 5.**

cezalandırılması ve maktül olan cariye'nin küçük yaşta olan kızının geleceği hususu ele alınmıştır¹⁸³.

Antakya'da yaşayan cariyeler zaman zaman hırsızlık ile de suçlanmışlardır. Evin hizmetini gören bu cariyeler evde kaybolan eşyaların sual olunacağı yegâne kişiler olarak görülmüş, hırsızlık olayına karışmış olup olmadıkları tespit edilmeden ilk saldırılan, hakarete uğrayan kişiler olmuşlardır. Kayıtlara göre Antakya'da ikamet eden bir cariye'nin arzuhalinde bu konuyu içermektedir. Arzuhalde cariye karışmadığını iddia ettiği bir hırsızlık vakasıyla suçlanmaktan ötürü karşı karşıya kaldığı hakaret ve ithamları dile getirmiştir. Kasır Nahiyesi'nde Hac Abid adındaki kişi gümüş kuşağı ve bin beş kuruşu çalınınca cariye'ye saldırmış ve hakaret etmiştir. Bu cariye bu durum üzerine bir arzuhal kaleme alıp Hac Abid'i şikâyet etmiştir¹⁸⁴.

Antakya'da kardeşi yaşayan bir cariye'nin arzuhalinde ise başka bir konuya değinilmektedir. Bu konu bir vefattan sonra kalan eşyalarla ilgilidir. Muhammet adlı kimsenin vefatı üzerine onun tüm kap kacağı, eşya ve elbiseleri, toplam yüz kuruşluk eşyaları zapt edilmiş, cariyeler bunun üzerine arzuhal yazmışlardır. Cariye zapt edilen hakkının tahsil edilmesini talep etmiştir¹⁸⁵.

Bir başka köle olan Halime Cariye'nin arzuhalinde ise cariyelerin zapt edilip satılmasını içermektedir. Miladî 13 Ekim 1765¹⁸⁶ senesinde yazılan arzuhale göre Bekir Efendi ve kardeşi Ali Efendi'nin elindeki cariyelerin tamamının satıldığı bildirilmiştir¹⁸⁷.

XVIII. yüzyıl Antakya'sındaki cariye ticaretine ve cariyelerin sosyal hayattaki konumuna Şer'iyye sicillerindeki kayıtlara bakıldığında; bu kölelerin alınıp-satılan birer emtia olarak telakki edildiği görülmektedir. Arzuhal kayıtları, cariyelerin haklarını arayabildiklerini ve efendilerine veya kendilerini zor durumda bırakan başkaca kişilere karşı mahkemelere başvurabildiklerini göstermektedir. Yine cariyelerin çeşitli ithamlara (hırsızlık vs.) duçar oldukları göze çarpmakta bu durumda da Osmanlı adalet sistemine sığındıkları ortaya çıkmaktadır. Bütün bu örnekler Antakya'da cariye ticaretinin olabileceğini ortaya koymaktadır.

¹⁸³A. Ş. S., nr. 4, 20.

¹⁸⁴A. Ş. S., nr. 5, 8.

¹⁸⁵A. Ş. S., nr. 5, 72.

¹⁸⁶Hicrî 27 Rebiü'l-ahir sene 1179.

¹⁸⁷A. Ş. S., nr. 8, 87.

3.4.2. Yağ

Zeytin, meyvesi yağ çıkarmaya elverişli bir maddedir. Bu yağ sabun üretiminin de en temel maddelerinden biri olarak sayılabilir. Zeytinyağı mutfakta yemeklik olarak kullanılabilirdiği gibi hassa ahırlarında at ve deve gibi hayvanların yağlanması için de kullanılmaktaydı. Bu bitki özellikle Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin kıyı şeridinde yetişen en eski ürünlerdendir. Bu ürüne ekonomik olarak çok değer atfedilmektedir. Osmanlı Devleti'nde zeytinyağının nasıl değerlendirileceği belirli hükümlere bağlanmış ve bu ürün vergilendirilmiştir¹⁸⁸.

Akdeniz'in kıyı şeridinde yer alan Antakya zeytin yetiştiriciliğinin yoğun olduğu, zeytinden elde edilen ürünlerin değerlendirildiği ve ticarî emtia olarak sunulduğu bir yerdir. Sicil kayıtları, Antakya'daki zeytinyağı üretiminin bir kanıtı niteliğindedir. Ele alınacak belge doğrudan zeytinyağı ticaretini ele alan bir hadise olmasa da bölgenin zeytinyağı üretimine elverişli olduğunu gösterir nitelikte olduğu için önem arz etmektedir. Şer'iyye kaydına göre, 1744-1745 tarihinde Antakya'nın Cami-i Kebir mahallesinde ikamet eden el-Hac Zekeriya adlı kişi Bakras Kaza'sına bağlı Arsuz Nahiyesi'ne varıp, oradan yağ satın almıştır. Bu kişi geri gider iken köy ahalisinden Kılboğaz Ali, Elif oğlu Sarı Mustafa, Yılan Oğlu Mustafa, Çevik Mustafa, Kel Halil oğlu Mehmet ve Kara Abdullah adlı kişilerin saldırısına uğramıştır. El-Hac Zekeriya'nın, eşyalarına el konulmuş ve öldürülmüştür¹⁸⁹. Vuku bulan dava da, Yahya bin El-Hac Zekeriya'nın babasının hakkını almak için açtığı bir davadır.

3.4.3. İpek

İpek, belirli zaman ve sıcaklıklarda gelişen ipek böceği tohumlarının dut yaprakları ile beslenmeleri neticesinde böcek şeklini alarak ördükleri kozadan üretilen elyafa denilmektedir. Bu elyaf çeşitli işlemlerden geçirilerek iplik elde edilmektedir¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Zeki Arıkan, Midilli- İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti, **OTAM**, Cilt 25, Sayı 40, 2006, 2-3.

¹⁸⁹ **A. Ş. S.**, nr. 3, 31.

¹⁹⁰ Afşin Şahin-Sibel Cengiz, 16'ncı Yüzyıl Fiyat Devrimi ve Osmanlı İnan Savaşlarının Osmanlı İpekçilik Endüstrisi Üzerine Etkileri, **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2010, 69.

Osmanlı Devleti'nde ipekçiliğin ve ipek ticaretinin temelleri, XIV. yüzyılın sonlarında atılmış ve XV. yüzyılın başlarında bu faaliyet devam etmiştir. Bunu takip eden yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu İran ile ticarî münasebetler kurulmasında ipek ticaretinin önemi büyük olmuş ve bu ticaret Osmanlı ekonomisinde ilerleme sağlamıştır¹⁹¹. İpek ticareti Antakya ile Kıbrıs arasında da meydana gelmiştir. Kıbrıs'ta ipeğin İstanbul'a oranla daha yüksek meblağlara satılması Antakyalı ipek tüccarlarının Kıbrıs'a ipek satmaya karar vermesine neden olmuştur¹⁹².

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın gelişmekte olan sanayi kollarına hammadde tedarik etmeye başlamasıyla beraber ipekçilik daha fazla önem kazanmış ve Avrupalıların Osmanlı topraklarından aldıkları hammaddelerin başında yer almaya başlamıştır. İpek önceleri Avrupa'ya kumaş, iplik ve hammadde olarak ihraç edilmekteyken XVIII. yüzyılın sonunda doğrudan hammadde olarak ihraç edilmeye başlanmıştır¹⁹³.

İpek ticareti ile alakalı bazı belgeler bu konuda yol gösterici olmuştur. Antakya kazasında meydana gelen bir olaydan aktarılanlar, bu kazanın iklimi ve sınai ürünleri bakımından zengin bir ticarî potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Ele alınacak belge Antakya'da ipek yetiştiriciliği yapıldığını gösterir niteliktedir. Davaya göre, 1744-1745 tarihinde Antakya'nın Cami-i Kebir mahallesinde ikamet eden el-Hac Zekeriya adlı kişi Bakras Kaza'sına bağlı Arsuz Nahiyesi'ne varıp, oradan harir (ipek) satın almıştır. Bu kişi geri gider iken köy ahalisinden Kılboğaz Ali, Elif oğlu Sarı Mustafa, Yılan Oğlu Mustafa, Çevik Mustafa, Kel Halil oğlu Mehmet ve Kara Abdullah adlı kişilerin saldırısına uğramıştır. El-Hac Zekeriya'nın, eşyalarına el konulmuş ve öldürülmüştür¹⁹⁴. Vuku bulan davada, Yahya bin El-Hac Zekeriya'nın babasının hakkını almak için açtığı bir davadır. Belgeden anlaşılacağı üzere Antakya yakınlarındaki Arsuz Nahiyesi ipek yetiştiriciliği ve ticaretinin yapıldığı bir bölgedir.

¹⁹¹ İsmail Kıvrım-Süleyman Elmacı, Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik, *Turkish Studies*, Cilt 6, Sayı 4, 2011, 717.

¹⁹² Haydar Çoruh, **II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2008, 227.

¹⁹³ Elibol, 63.

¹⁹⁴ **A. Ş. S., nr. 3, 31.**

Bu bölgeye gerek kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gerekse ticarî bir maksatla gelmiş olan el-Hac Zekeriya'nın öldürülmesiyle sonuçlanan olay bölgedeki Osmanlı dönemi ipekçiliği için bir delil niteliği taşımaktadır.

3.4.4. Şam Alacası

Birkaç rengin karışımından oluşan çok renkli anlamına gelen “alaca” Anadolu'nun birçok yerinde, çok renkli kumaş anlamında kullanılmaktadır. Örneğin birçok renkten oluşan kilime “alacalı kilim” veya birden fazla renkli iplikle dokunmuş veya şekillendirilmiş bir çuvala “alacalı çuval” denilmektedir. Alacaların umumiyetle kırmızı zemin üzerine sarı çubuklar dokunmasıyla elde edildiği de ifade edilmektedir. Alaca örnekleri pamuklu ipekli ve yünlü olabilmektedir. Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde (Tire, Erzurum, Bursa, Halep, Manisa, Kastamonu vb.) alaca dokunmaktaydı ve bu alacalar pamuk ipliğinden üretilmekteydi. Ancak alacalar özellikle Şam'da dokunduğu için “Şam Alacası” en bilinen türdür¹⁹⁵. Şam alacası ipekli bir kumaştır ve pamuklu alacalara nazaran hem daha pahalı hem de daha çok rağbet gören bir kumaş özelliği arz etmektedir¹⁹⁶.

Şam alacası Osmanlı döneminde Şam'ın yakın olduğu kentlerden biri olan Antakya üzerinden Anadolu'ya nakledilmekteydi. Ticari amaçlarla Şam'dan Antakya'ya gelen tüccar grupları Antakya'ya alaca getirmekteydi. İpekli bir kumaş olan Şam alacası bu yörede rağbet görmekte ve ticarî hareketlilikte yerini almaktaydı¹⁹⁷.

2.4.5. Yemeni

Bir tür başörtüsü olan yemeni, XVIII. yüzyıl Osmanlısında Antakya, Halep ve Şam arasında bir ticarî emtia görünümü arz etmekteydi. Şam'dan Halep'e oradan da Antakya'ya gelmiş Yusuf bin İbrahim adlı tüccar bölgeye Şam'ın meşhur

¹⁹⁵ Günay Ataleyler- Işıl Eraslan, Anadolu'da “Alaca” Üzerine Bir Karşılaştırma, **Akdeniz Sanat Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2013, 251; Mine Esiner Özen, Alaca, Türkçe'de Kumaş Adları, **Tarih Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, Sayı 33, 1982; Murat Hanilçe, Şeriye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Tokat'ta Giyim, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 30, 2011, 440.

¹⁹⁶ İlker Er-Serdar Genç, XVII. Yüzyıl sonlarında Balıkesir'de Giyim Kuşam, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 11, Sayı 19, 2008, 111; Ataleyler-Eraslan, 253.

¹⁹⁷ **A.Ş.S.**, nr.5, 25.

ürünlerinden olan alaca getirmiş ve Antakya'dan şehirde üretimi yoğun olan yemeni satın alarak Şam'a götürme maksadıyla dönüş yoluna koyulmuştur¹⁹⁸.

Yukarı da bahsi geçen ticaret örneği gösteriyor ki, ticarî maksatlarla yola koyulan şahıslar yola çıktıkları şehirlerin mühim malzemelerini geçecekleri ticaret güzergâhlarına götürmekteydiler. Bu tüccarlar, dönüş yolunda uğradıkları şehirlerin ticarî önem arz eden ürünlerini satın alarak varacakları şehirde de bunun ticaretini yapmaktaydılar.

3.4.6. Tütün

Tütün, 1492'de Amerika'dan Avrupa'ya getirilen ve Avrupalı tüccarlar tarafından Osmanlı Devleti'nde hastalığa şifa diye tanıtılan bir tüketim ürünüdür. Bu ürün XVI. yüzyılda Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına girmiştir. Osmanlıda resmi dilde duhân, halk arasında tütün diye adlandırılmıştır. Tütünün Osmanlı topraklarına ne zaman ve ne amaçla getirildiği hususunda muhtelif bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerin bazılarına göre bu ürünün, Osmanlı topraklarına 1598 yılında getirilmiş olduğu ifade edilmektedir. Tütünün Osmanlıya getirilişini, Peçevî İbrahim 1600, Kâtip Çelebi 1601, Naima 1606 olarak tarihlendirmektedir. Mısır'dan 1605 yıllarında Suriye'ye sıçrayan "nargile" kültürü, tütünün Osmanlı coğrafyasında bilhassa İstanbul kahvehanelerinde yaygın olarak kullanılış şeklini oluşturmaktadır¹⁹⁹.

Antakya iklimi birçok tarım ürününün yetişmesine elverişlidir. Bu tarım ürünlerinden biri de tütündür. XVIII. yüzyılda Antakya'nın Ordu köyü ve bu köye yakın yerlerinde tütün ekildiğine dair kayıtlar mevcuttur. Mukataa sistemi çerçevesinde yapılan tütün ekim ve ticareti, gümrük-i duhân vergisine tabi tutulmuştur²⁰⁰.

Antakya çevresi, coğrafi konumunun elverişli olması sayesinde başka bölgelerden Anadolu'ya nakledilecek tütünün geçiş güzergâhlarından birini teşkil etmekte idi. 13 Ekim 1765 tarihli bir belgede Antakya'dan tütün nakledildiği tespit edilmiştir.

¹⁹⁸A.Ş.S., nr.5, 25.

¹⁹⁹Fehmi Yılmaz, Tütün, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, 1; Mehmet Yavuz Erler- Kerim Edinsel, Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919), **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 18, 2011, 230.

²⁰⁰A. Ş. S., nr. 8, 7.

Belgede, Bezge'den bir yük tütünle Antakya'ya gelen İbrahim ve İsmail adlı iki kişinin Çavuş ve Bedevi Bahçeleri civarında on kişinin saldırısına uğramasından ve ikişer yerden yaralanmasından bahsedilmiştir. Bu kişiler, İbrahim ve İsmail adlı kulların seksen kuruş akçeleri, iki tüfeği, iki entari ve iki kuşağına el koyarak Asi Nehri'ne atmaya çalışmışlarken Antakya'dan birkaç kişi bunları kurtarmıştır. Dava mağdur olan bu iki kişinin haklarının alınması için cereyan etmiştir²⁰¹.

Yukarıda ele alınan dava kaydı Bezge-Antakya arası güzergâh üzerinden tütün geçirildiğini ve XVIII. yüzyıl Antakya'sında tütün ticaretinin de yer aldığını gösterir nitelikte olduğu için önem arz etmektedir. Belge, bir keyif kaynağı olarak kullanılan tütünün Osmanlı topraklarındaki yayılış serüveninde Akdeniz'le bağlantısı olan Antakya'dan geçirildiğini de göstermektedir. Yine belgeden anlaşıldığı üzere

3.4.7. Balık Ticareti ve Dalyancılık

Dalyan, deniz, göl ya da nehirlerde kıyılara yakın yerlerde kurulan, ağdan yapılmış büyük havuzdur. Bu havuzlar balıkların geçit yerlerine, aynı zamanda akıntı ve dalgalardan korunmuş bir bölgeye kurulurdu. Eskiden beri dalyanlarda olan ve adına “kuzuluk” denilen kafesler, balık avı için önem arz etmekteydi. Bu tuzakların yapımında çoğu kez ağaç kazıklar ve kargı çitler kullanılmaktaydı²⁰². Dalyanlardaki, “gözcü” ya da “vardacı” denilen ve balıkların gelişini haber veren nöbetçilerin uyarısıyla bu havuzların ağzı kapatılmaktaydı. Balıkçılar bölgeye kayık ile varıp, içeride kalan balıkları avlamaktaydı²⁰³. Bu yöntem sayesinde balık stokları tahrip edilmemekte ve yavru denecek kadar küçük balıklar yakalanmamaktaydı²⁰⁴. Bu havuzlar, çeşitli balık türlerinin yılın belirli zamanlarında gruplar halinde geçtikleri göç yolları üzerinde kurulmaktaydı²⁰⁵. Dalyanlarda, balıkların giriş-çıkışları bir dereceye kadar insan kontrolünde olduğu için burada gösterilen faaliyet balık yetiştiriciliği kapsamında da değerlendirilmekteydi²⁰⁶.

²⁰¹ A. Ş. S., nr. 8, 88.

²⁰² Bülent Bakar, Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Marmara Denizinde Bir Dalyan Projesi, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı 48, 2009, 117-118.

²⁰³ <http://www.forumgercek.com/showthread.php?t=76595>, 21.04.2012.

²⁰⁴ Tomris Bök, **Beykoz Dalyanı'nın İşleyişi ve Avcılığı Üzerine Araştırmalar**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1991, 1.

²⁰⁵ Koray Balık, **Türkiye Dalyanlarının Yapısal Özellikleri ve Hama Dalyanı'nın Modernizasyonu**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2006, 12.

²⁰⁶ Balık, 3.

Osmanlının hâkim olduğu, deniz ve sularla bağlantısı olan bölgelerde oturan insanlar, bir şekilde su ürünlerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir. İmparatorluğu kuranlar, geçmişlerindeki konar-göçer yaşamlarının bir etkisi olarak, başlangıçta su ve deniz ürünlerinin tüketimine uzaktılar. Balık, Türklerin günlük gıdaları arasına girmezdi; padişahın yedikleri meyanında ise nadiren zikredilirdi. Ancak zamanla balıkçılık ve dalyancılık Osmanlı ekonomisinde yer almaya ve balık, ticarî bir ürün olarak önem arz etmeye başladı²⁰⁷.

Osmanlı dönemi Antakya'sı da dalyancılık dolayısıyla balık ticareti için önem arz eden yerlerden biriydi. Antakya sınırlarından geçen Asi Nehri, balık avı ve dolayısıyla dalyan tesisi için uygun bir hüviyete sahipti. Nefs-i Meyrik Kalesi, Şuğur Kasabası ve Nefs-i Antakya'dan bu nehir geçmekte ve bu mahallerde dalyanlar bulunmakta idi²⁰⁸. Antakya Kazası'ndan geçen Asi Nehri üzerindeki dalyanlar, miri mukataat²⁰⁹, zeamet²¹⁰, tımar²¹¹ ve vakıf²¹² olarak tasarruf edilmekteydi. Dalyanlardan bazıları mülk, bazıları vakıf olup; Rikabiye, Sultaniye, Dink ve Kantra dâhilinde olan dalyanlardan senede kırk-elli bin miktarında balık avlanmakta ve her tanesi on bir kuruşa satılmaktaydı²¹³.

Asi Nehri üzerinde bulunan dalyanların, miri mukataat, zeamet, tımar ve evkaftan birinin beratına dâhil olan kısmı resm-i mahiye tabi olmaktadır. Bu dalyanların miri mukataat, zeamet, tımar ve evkaftan birinin beratına dâhil olmayan ve resm-i mahiye tabi tutulmayan kısımları da vardı.²¹⁴ Dalyanlar, havas²¹⁵, vakıf, zeamet ve tımar

²⁰⁷Hasan Hüseyin Atar-Celal Ateş, Türklerde Tarih Boyunca Su Ürünleri Avcılığı, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, Sayı 1, 2009, 275.

²⁰⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **A.MKT, NZD.**, nr. 66/1, 19 Safer 1177/29 Ağustos 1763.

²⁰⁹Miri Mukataat: İltizam veya emanet usulüyle işletilen devlet gelirleridir; bkz: Mehmet Ali Ünal, Miri Mukataat, **Osmanlı Tarihi Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011, 478.

²¹⁰Zeamet: Geliri 20 bin ile 99.999 akçe arasında olan dirliklere verilen isimdir. Zeamet orta dereceli devlet memurlarına ve sipahi subaylarına tevcih edilmekteydi; bkz: Mehmet Ali Ünal, Zeamet, **Osmanlı Tarihi Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011, 743.

²¹¹Tımar: Osmanlı Devleti'nde bir kısım asker ve memurlara geçimlerini temin etmek veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere verilen vergi kaynaklarına denir. Tımarın yıllık vergi geliri 20 bin akçeye kadardır, Mehmet Ali Ünal, Tımar, **Osmanlı Tarihi Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011, 687.

²¹²Vakıf: Sahipleri tarafından hayra ve hasenata tahsis olunmuş mülk ve mal; bkz: Şemsettin Sâmî, Vakf, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989, 1496.

²¹³BOA, **A.MKT., NZD.**, nr.66/1, sene 1196/1782.

²¹⁴BOA, **A.MKT., NZD.**, nr. 66/1, 2 Nisan 1176/13 Nisan 1763.

olarak tasarruf edilmiyorsa ve bir kişinin özel mülkü değilse bu dalyanların 1176/1763 senesinden itibaren malikâne²¹⁶ olarak tevcih edilmesi yasaklanmıştı²¹⁷.

Antakya'da Asi nehri üzerinde bulunan bir balıkhane olarak tabir edilen dalyan, Zevce-i Yusuf olarak tanınan bir hanım tarafından 1755 yılında işletilmekteydi²¹⁸. Asi nehrinde bulunan bir dalyan sayesinde Humus ve Trablus şehrinde gelen balık tüccarları ve balıkçılar bölgede balıkçılık yapıyor ve bunun karşılığında Osmanlı Devleti'ne her yıl *dalyan resmi* adı altında bir vergi veriyorlardı²¹⁹. Balık öşrü adı da verilen bu vergi, dalyanlarda ağ ile tutulan balıklar satıldıktan sonra tahsil edilirdi. Kazanç üzerinden alınan bu verginin 2/3'ü devlete, 1/3'ü ise avlama işini yapan esnafa verilirdi²²⁰.

Sonuç olarak Asi nehri üzerindeki dalyanlar sayesinde avlanan balıklar (özellikle yılan balığı) bir ihraç ürünü mahiyeti taşımakta ve dolayısıyla dış ticarete yer edinmekteydi. Bu da bölge ekonomisine canlılık katmıştır.

3.5. Antakya'nın Ticarî Münasebetlerde Bulunduğu Yerler

Tezin çalışma alanına giren yılları kapsayan hükümlerin incelenmesi sonucu Antakya'nın, Halep, İdlip ve Şam ile ticaret münasebet içinde olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla alakalı tezde değerlendirmesi yapılan hükümler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır:

²¹⁵ Havas: Yıllık geliri 100 bin akçe ve yukarıya olan dirliklere verilen isim. Haslar, sancakbeyliklerden padişaha kadar olanlara mahsustu; bkz: Mehmet Ali Ünal, Has, **Osmanlı Tarihi Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2011, 301.

²¹⁶ Malikâne: Osmanlı maliyesinde vergi iltizam sisteminin 1695 yılından Tanzimat'a kadar uygulanan özel bir türüdür. Bir kimseye hayatı boyunca varidatından faydalanmak ve miras bırakmamak şartıyla verilen yer: Mehmet Ali Ünal, Malikâne, **Osmanlı Tarihi Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2011, 442.

²¹⁷ BOA, A. MKT., NZD., nr. 66/1, 7 Muharrem 1177/18 Temmuz 1763.

²¹⁸ A. Ş. S., nr. 5, 48.

²¹⁹ Ahmet Gündüz, XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Amik Nahiyesi (1550-1584), **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2008, 245; Dalyan resmi, bazı kaynaklarda resm-i balıklığı veya öşr-i mahi olarak da geçmektedir Mehmet Ali Ünal, Resmi Dalyan, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2011, 560.

²²⁰ Neş'et Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 5, 1947, 490.

Antakya'nın Ticarî Münasebetlerde Bulunduğu Yerler Konusuna Kaynak Teşkil eden Hükümler		
Konu	Defter Numarası	Sayfa Numarası
Halep	1	5
Halep	2	6
Halep	4	23
Halep	8	48
İdlip	3	11
Şam	5	25

3.5.1. Halep

Halep'in Antakya'ya olan yakınlığı, Halep-Anadolu; Anadolu-Halep arası ticarete Antakya ile bağlantı kurulmasını zorunlu kılmıştır. Antakya'nın Osmanlı tarafından fethedildiği süreçte, Avrupalılar gemilerini demirlemek için İskenderun körfezini kullanmaya başlamışlardı. Bu körfezden Halep'e yolculuğun katırlarla üç-dört gün sürmesi gibi avantajlar şehrin kıymetini arttırmıştı. İskenderun Körfezi ile Halep arasındaki Antakya şehri de hem konaklama için uygundu hem de yağmacılara ve çetelere karşı korunaklıydı. Bu olumlu özellikleri sayesinde Avrupalılar, Halep ile yaptıkları ticarete genellikle İskenderun Körfezi'ni kullanmakta ve Antakya üzerinden geçmekte idiler²²¹.

22 Mayıs 1765 tarihli bir sicil kaydı, Antakya ile Halep arasındaki ticarî münasebetleri içermektedir. Belgede, Süveyde İskelesi'nden Halep yönüne bir tüccar kafilesiyle gitmekte olan bir zımminin vefatı ve eşyalarının akibeti ele alınmıştır. Bu zımni Antakya-Halep arası güzergâhta yedi yük bakır taşımakta idi²²².

Antakya-Halep güzergâhıyla ilgili belge ve bilgiler, İngilizlerin Osmanlı Devleti dâhilindeki ticaretine dair veriler de ihtiva etmektedir. 1731-1732 yılları arasında Halep'te ikamet eden bir İngiliz tüccarının verdiği borcun Antakya şer'i mahkemesine yansması, Antakya-Halep arasındaki uluslararası ticaretin varlığını ortaya koymaktadır²²³.

²²¹Eldem, 32-33.

²²²A. Ş. S., nr. 8, 48.

²²³A. Ş. S., nr. 2, 6.

Fransa ticareti açısından da Antakya-Halep arası güzergâh önemli bir yer edinmiştir. 1746-1747 yıllarında Fransız tüccarlar İskelesi'ni kullanarak eşyalarını Halep'e geçirme niyetindeyken bazı mallarının Belen civarında çalınması üzerine Antakya mahkemesine başvurmuşlardır. Mahkemede alınan karar Fransız tüccarların emniyeti için çaba harcanacağı yönündedir²²⁴.

Antakya-Halep arasındaki ticarî münasebetlerden bir kısmını cariye alım-satım davaları da oluşturmaktadır. Antakya'da meydana gelen bir davanın Halep'ten satın alınan bir cariye ile ilgili olması bunu kanıtlar niteliktedir²²⁵.

Belgelerden anlaşılacağı üzere Antakya-Halep arasındaki yol hem yerli tüccarlar (zımmiler) hem de yabancı tüccarlar (İngiliz ve Fransızlar) için önemli bir geçit olmakla beraber bu tüccarların yağma ve saldırılara uğradığı bir güzergâh niteliği de taşımaktadır. Ancak güvenliğin sağlanması hususunda Osmanlı adalet sisteminden medet umulmuş, olaylar Osmanlı mahkemelerinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

3.5.2. İdlib

Antakya ile ticarî münasebet kurulan şehirlere biri de İdlib'tir. İdlip sakinlerinden olan Cercos Veled-i Abdullah'ın Antakya yakınlarında katli ve eşyalarına el konulması İdlib-Antakya arasında ticarî ilişkilerin varlığını göstermektedir. Cercos'un oğlunun beyanına göre bu kişi, Antakya'dan dönüşü esnasında katli edilerek öldürülmüştü ve Asi nehrine atılmıştı. Bu kişinin katır, eşya, maiyetindeki gümüş, altın ve ellibin beş kuruşluk ticarî eşyası çalınmıştır. Mahkeme olaya delalet edecek herhangi bir bulguya rastlamadığından olayla ilgili kesin bilgi toplanması gerektiği kararına varılmıştı. Dava kaydı İdlib-Antakya arasındaki ticaretin varlığını kanıtlamaktadır²²⁶.

²²⁴A. Ş. S., nr. 4, 23.

²²⁵A. Ş. S., nr. 1, 5.

²²⁶A. Ş. S., nr. 3, 11.

3.5.3. Şam

Biladüşşam (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) bölgesinin en önemli merkezlerinden biri Dımaşk'tır (Dımaşkuşşam, Şam). Şehir 927 (1521) yılından itibaren kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçti ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden biri oldu. Şam, doğu-batı yönündeki ticaret için önemli bir konumdaydı. Değerli taş, kumaş, altın, halı vb. ticaretinin önemli ayaklarından birini Dımaşk (Şam) oluşturmaktaydı²²⁷.

Antakya ile Şam arası ticaret, bölge ile bağlantısı olan Halep'e kadar uzanmış olup, bu üç şehir arasındaki ticarî münasebetler Osmanlı dönemi belgelerine sirayet etmiştir. Yusuf bin İbrahim adlı tacir, Şam sakinlerinden olup ticarî maksatlarla Antakya'ya gelmiştir. Bu şahıs, Antakya'dan Halep'e varmış ve buradan dönüşü esnasında da vefat etmiştir. Müteveffanın mirası eşi Emine bint el hac Osman ile oğlu Hasan'a kalmıştır. Belgede bu veraset işinin ticarî kısmı ele alınmıştır. Vefat eden tüccarın ardında kalan mallar ve ticarî münasebetlerinin ölümünden sonraki yansımaları dile getirilmiştir. Yusuf bin İbrahim'in vefatından sonra geride kalan ticarî emtiaları arasında Antakya sakinlerinden Ahmet Efendiye emanet ettiği on top Şam alacası bulunmaktaydı. Bunlar dışında el-Hac Durmuş Ağa zimmetinde sekiz kuruş nukudu mevcuttu. El-Hac Yusuf vefatından önce yüz yirmi beş top kaba yemeni satın almıştı. Yusuf Efendi, bu yüz yirmi beş top yemeninin satın alınması esnasında vefat etmişti. Dava sonucuna göre, gerek, Ahmet Efendi zimmetinde, gerek el hac İsmail zimmetinde ve gerekse Durmuş Ağa zimmetindeki müteveffanın veraseti sayılan mal ve nukut, şer'i hükümler doğrultusunda hak sahibi olan varislere dağıtıldı²²⁸.

Bahsi geçen belgede Antakya-Şam-Halep arası ticaret güzergâhına değinilmektedir. Belgeden anlaşıldığı üzere bu ticaret güzergâhı üzerinde özellikle kumaş ticareti yapılmakta idi. Ticarî önem arz eden bu kumaşlar arasında da Şam alacası ve yemeni zikredilmektedir. Değerlendirilen vesika gösteriyor ki, Antakya'ya Şam alacası getirip burada onun ticaretini yapan Yusuf bin İbrahim; Antakya'dan da yemeni satın

²²⁷ Cengiz Tomar, Şam, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 311-314.

²²⁸ **A. Ş. S., nr. 5, 25.**

alıp Şam'da yemeni ticareti yapmakta idi. Dolayısıyla ticaretini Şam-Antakya-Halep üçgeni arasında kurup bu yörelerin önemli ticari emtialarından faydalanma yoluna giden tüccar bu üç şehrin ticarî ekonomisine hizmet etmekteydi.

3.6. Ticarî Problemler

XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet otoritesinin zayıfladığı, merkezi idarenin azaldığı, hükümetin taşrada etkisini kaybettiği bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemde, özellikle Anadolu eyaletlerinin sancak, kaza, kasaba ve köylerinde yol kesme, soygun, rüşvet, iltimas ile başka yolsuzluklar ve problemler yaygın hale gelmiştir. Bu durumun yansımaları merkeze sunulan arzuhallerde yankı bulmuştur. Bu yüzyılda etkisini arttıran eşkıyalık olayları sosyal huzursuzluklara sebebiyet vermiştir.

XVIII. yüzyıl Antakya'sının durumu Anadolu'nun genel durumundan pek farklı değildi. Osmanlı Devleti'nin genelinde meydana gelen soygun, eşkıyalık olayları, borçlanma, adam katilleri gibi hadiseler Antakya kazasında da meydana gelmekte ve bu durum şikâyetlere sebebiyet vermekteydi. Kazanın, Anadolu ile Ortadoğu arasında tampon bölge olması, deniz yoluna açık olması, ticaret ve hac yolları üzerinde bulunması yol kesme gibi problemleri arttırmaktaydı.

Aşağıda dönemin ticarî problemleri Şer'iyeye sicilleri ışığında incelenecek olup, "hırsızlık, eşkıyalık, borçlanma ve tüccarların öldürülmesi" başlıkları altında sunulacaktır. Konuya kaynak teşkil eden hükümler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Ticarî Problemler Konusuna Kaynak Teşkil Eden Hükümler		
Konu	Defter Numarası	Sayfa Numarası
Hırsızlık	2	8
Hırsızlık	3	11
Hırsızlık	4	19/22/23
Hırsızlık	7	34
Hırsızlık	8	93
Eşkiyalık	3	31
Eşkiyalık	6	5
Eşkiyalık	8	97/99/100
Tüccarların Öldürülmesi	2	8
Tüccarların Öldürülmesi	3	11

3.6.1. Hırsızlık

XVIII. yüzyılda Antakya’da meydana gelen hırsızlık hadiseleri Şer’iyye sicillerindeki davalara yansımıştır. Bu davalardan biri 1736 yılında iki Yahudi’nin katli ve mallarına el konulması neticesinde açılmıştır. Dava kaydındaki bilgiler şöyledir:

Antakya’ya bağlı Cebel-i Akra’ Kazası’nda iki Yahudi neferi katledilerek yanlarındaki üç kese nakit akçeleri ile eşyalarına el konulmuştur. Bu kişilerin bargirleri Antakya menzillerinden birine satılmıştır. Bu durum haber alınarak hırsızlar yakalanıp huzura getirilmiş ve gerekli cezaya çarptırılmışlardır²²⁹.

Antakya’ya ticarî maksatlarla İdlip’ten gelen bir tüccar da hırsızlığa maruz kalmış ve ardından katli edilmiştir. Cercos Veled-i Abdullah adlı tüccarın verasetinin görüşüldüğü bir belge bölgedeki hırsızlık olayı ile ilgili bilgiler içermektedir. Antakya’da iken katli edilen ve Asi nehrine atılan Cercos’un maiyetinde katır, altın, gümüş ve elli beş bin kuruşluk malı vardı. Cercos katledildikten sonra bu malları çalınmıştır²³⁰.

XVIII. yüzyılda Antakya’da meydana gelmiş bir diğer hırsızlık olayı müste’men taifesiyle alakalıdır. Hırsızlık olayına maruz kalan kişiler, çalınan kırmızı boyaları

²²⁹A. Ş. S., nr. 2, 8.

²³⁰A. Ş. S., nr. 3, 11.

ve çukalarının bulunması yönünde beyanda bulunmuştur. Dava sonunda, çalınan malların bulunması, hırsızların yakalanıp cezalandırılması ve malların sahiplerine teslimi için çaba sarf edilmesi yönünde kararlar verilmiştir²³¹.

Fransız tüccarlar Antakya'da ticaret yaparken hırsızlık vakası ile karşılaştılar. Bu durum uluslararası bir boyut aksettirdiğinden, geniş yankılar uyandırmış ve konu ile ilgili yazışmalar yoğun olmuştur. Şer'iyye sicillerine yansıyan durum ile ilgili gelişmeler şöyle olmuştur:

Antakya sınırında ticaret ile meşgul olan Zinav (?) adlı Fransız tüccar, İskenderun İskelesi'ni kullanma yoluna gitmiş ve böylece mallarını Halep'e geçirmeyi tasarlamıştır. Fakat bu tüccarın Belen'den geçişi sırasında bir kısım kırmızı boyası ve çukası çalınmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti tarafına şikâyet edilmiştir. Hırsızların bulunması için çalışmalar başlamış ve çalınan çukalar ve boyaların tahsili ile hırsızların cezalandırılması için çaba sarf edilmiştir²³². 1160 senesinde Halep kadısı çalınan malların bulunup sahibine geri iade edilmesi için emir vermiştir.

Aynı kafiyle sefer halinde olan bir başka Fransız tüccarının da çukaları çalınmış ve bu kişinin eşyalarının bulunması için de faaliyete geçilmiştir. Fransız tüccarlarının uğradığı bu hırsızlık faaliyetleri sonunda Osmanlı Devleti'nin, Fransız tüccarların emniyeti hususunda daha çok ihtimam gösterileceği ifade edilmiştir²³³.

Meydana gelen bu hadiseler neticesinde Fransız konsolosluğu faaliyete geçmiş ve İskenderun İskelesi'ni kullanarak Antakya'dan Halep'e geçme maksadında olan tüccarların çalınan eşyalarının bulunması ve tüccarlara teslim edilmesi hususunda bir arzuhal kaleme almıştır. Konsolos, arzuhalde İskenderun'dan Halep'e doğru giden kafiyelerinin muhafazasını Osmanlı Devleti'nin sağlayamaması durumunda kendi muhafazalarını sağlamaya çalışacaklarını belirtmiştir²³⁴.

²³¹A. Ş. S., nr. 4, 19.

²³²A. Ş. S., nr. 4, 22.

²³³A. Ş. S., nr. 4, 23.

²³⁴A. Ş. S., nr. 7, 34.

24 Kasım 1765 tarihli bir arzuhal gümrük akçesi ve eşyası ile ilgili bir hırsızlık olayını konu edinmektedir. Arzuhali kaleme alan İbrahim adlı tüccar, Antakya Kazası'nın Kuseyr Nahiyesi'nde Sofular ve Dermaşta köy ahalisinin aralarında anlaşarak iki yüz kuruşluk gümrük akçe ve eşyasını elinden aldıklarını ifade etmiştir. Bu tüccar, adlarını verdiği köylerin ahalisinin teftiş edilmesini ve onun malının tahsil edilmesini istemiştir²³⁵.

Görüldüğü üzere Antakya'daki yerli ve yabancı tüccarlar, hırsızlık olayı ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu hırsızlık vakalarından sonra hem Müslim hem de gayrimüslim tüccarların dava açmaları, mağdur tarafların etnik ve dini yapılarını önemsemeden Osmanlı adalet sisteminde çözüm arandıklarının göstergesidir.

3.6.2. Eşkîyalık

XVIII. yüzyılda orduların nakli, ulakların ulaşımı, ordu iaşesinin depolanması gibi durumlar için menziller kullanılmakta idi. İki menzil arasındaki mesafe, zaman zaman eşkıyalar yüzünden korunamamış, bu durum da tüccar, hacı ve ulakları Antakya çevresinde olumsuz etkilemiştir²³⁶.

Antakya'nın Cami-i Kebir mahallesinde ikamet eden el-Hac Zekeriya adlı kişinin uğradığı saldırı Antakya çevresindeki eşkıyalık hareketlerini göstermesi açısından önemli bir olaydır. Eşkîyaların saldırısına uğrayan el-Hac Zekeriya, Bakras Kaza'sına bağlı Arsuz Nahiyesi'ne yağ ve ipek satın almak maksadıyla gitmiş, yağ ve ipeği temin ettikten sonra geri dönüş için yola çıkmıştır. Geri dönüş yolunda köy ahalisinden Kılboğaz Ali, Elif oğlu Sarı Mustafa, Yılan Oğlu Mustafa, Çevik Mustafa, Kel Halil oğlu Mehmet ve Kara Abdullah adlı eşkıyaların saldırısına uğramıştır. El-Hac Zekeriya eşyalarına el konularak öldürülmüştür. Bu olayın ardından vuku bulan dava, Yahya bin El-Hac Zekeriya'nın babasının hakkını almak için açtığı bir davadır²³⁷. Bu davadan anlaşılacağı üzere, Bakras Kazasına bağlı Arsuz Nahiyesi güvenlik zafiyeti olan ve eşkıya baskınlarına sahne olan bir bölge olarak göze çarpmaktadır.

²³⁵Hicri 1157 (Miladi 1744-1745); A. Ş. S., nr. 8, 93.

²³⁶Erişen, 28.

²³⁷A. Ş. S., nr. 3, 31.

1755 tarihli bir buyruldu, Antakya çevresinde meydana gelen eşkıya baskınları hakkındaydı. Buyrulduya göre, Antakya yolu üzerindeki Kurtkulağı adı verilen mevki eşkıya baskınlarına sahne olmaktadır. Ayrıca Kurtkulağı zabitanın bu tür yolsuzluklara karıştığı, gelip geçen yolculardan ve tüccarlardan haddinden fazla geçiş vergisi aldığı ifade edilmekteydi. Bu durum adı geçen yolun zamanla ıssızlaşmasına, yolcu ve tüccarlar tarafından terk edilmesine neden olmuştur. Yolu kullanamayan yolcular ve tüccarlar ise bu durumdan dolayı mağdur olmuşlardır. Mağdur olan bu kişiler ise durumun düzeltilmesi için devlete başvuruda bulunmuşlardır²³⁸.

Eşkıyalık olayları zaman zaman toplu şikâyetleri beraberinde getirmiştir. Payas Kasabası'nda ikamet eden, bir grup ahalinin başvurusu üzerine meydana gelen davada şikâyette bulunan hazır bulunmuştur. Bu davada, Belen-Payas-Uzeyr yollarının eşkıya baskınları açısından güvenilir olmadığı belirtilmiş ve yolların güvenliğinin temini talep edilmiştir. Davada dile getirilen konuya göre Belen-Payas-Uzeyr yollarını kullanan yolcu ve tüccarlar sık sık eşkıyalar tarafından rahatsız edilmekteydi. Bu eşkıyalar tüccarların ipek ve diğer eşyalarını gasp etmekteydiler. Dava için toplanan kişiler, bahsedilen bölgede faaliyette olan eşkıyalar olan Veyseoğlu Musa ve yardımcısı olan eşkıyaların bir daha kasabalarına alınmamasını istemişlerdir²³⁹.

Payas-Belen-Uzeyr yollarının eşkıyadan tathiri ve yolların güvenliğinin sağlanması hususundaki davaların ardından alınan kararlara göre bu yollar eşkıyadan temizlenecek ve yoldan geçen tüccar ve diğer kafilelerin güvenliği sağlanacaktı²⁴⁰.

3.6.3. Tüccarların Öldürülmesi

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'ndeki ticarî münasebetlerin önem arz ettiği aynı zamanda ticarî problemlerin de bir hayli fazla olduğu bir dönem olarak göze çarpmaktadır. XVIII. yüzyılda meydana gelmiş bir saldırı, Antakya'da meydana gelen ticarî problemlerden biri olan tüccar katillerini göstermesi açısından önemlidir.

238 A. Ş. S., nr. 6, 5.

239 A. Ş. S., nr. 8, 97.

240 A. Ş. S., nr. 8, 99-100.

Antakya'nın Cebel-i Akra nahiyesinde ticarî münasebetlerle bulunduğu düşünölen iki Yahudi'nin katlinin ardından akçe ve eşyalarına el konulması ile sonuçlanarak Antakya mahkemelerine yansıyan hadise hem bölgedeki hırsızlık olaylarına hem de tüccar öldürölmesi hadiselerine örnek olarak gösterilebilir²⁴¹.

Antakya'ya ticarî maksatlarla İdlip'ten gelen bir tüccar da Antakya'da katl edilmiştir. Antakya'da iken katl edilen tüccar ardından bölgede bulunan Asi nehrine atılmıştır²⁴².

3.7. Antakya ve Deniz Ticareti

“Antakya ve Deniz Ticareti” konusunun kaynakları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Antakya ve Deniz Ticareti Konusuna Kaynak Teşkil Eden Hükümler		
Konu	Defter Numarası	Sayfa Numarası
İskenderun İskelesi	4	22/23
İskenderun İskelesi	5	33
İskenderun İskelesi	7	34
Samandağ İskelesi	8	48

3.7.1. Ticaret Yapılan İskeleler

Liman kentleri, ticaret kültürünün geliştiği süreçte önem arz etmiş ve bu kentler ulaşım olanakları ile hammadde-pazar ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda hızlı gelişimin seyrettiği yerler olmuştur. Doğu Akdeniz Havzasında yer alan Süveydiye (Samandağ) ve İskenderun Limanları ticarî gelişimi hızlandıran bağlantı noktalarından olmuşlardır.

3.7.1.1.İskenderun İskelesi

M.Ö. 333 yılında Büyük İskender'in adına izafe edilerek Alexandria adıyla kurulan İskenderun, Halep-Antakya-İskenderun yolunun Akdeniz kıyılarına ulaştığı kesimde yer alan ve bu sayede önemli konuma sahip bir şehirdir. Şehrin limanı batıda hafif bir

²⁴¹A. Ş. S., nr. 2, 8.

²⁴²A. Ş. S., nr. 3, 11.

çıkıntı meydana getirmiş ve bir burnun siperinde yer almıştır. Bu gemilerin barınmasını kolaylaştıran bir coğrafi özellik olmuştur²⁴³.

Osmanlı döneminde İskenderun İskelesi Halep şehrinin iskelesi haline gelmişti. Ardından giderek büyümeye başlayan liman, Halep'e deniz yoluyla gelen tüccarların ve ticarî malların karaya çıkarılmasında kullanılmıştı. Bu vaziyet uluslararası ticaretin yaygınlaşmasını, Halep ve civar şehirlerin Avrupa devletleriyle yaptıkları ticaret hacminin artmasını sağlamıştır. Bahsi geçen artış İskenderun'un büyüme kaydetmesini beraberinde getirmiştir. Gelişen İskenderun, dış limanlar için de önemli bir yere sahip olmuş ve liman ile Fransa'nın Marsilya Limanı arasında canlı bir ticarî ilişki kurulmuştur. Ayrıca Venedik'ten İskenderun yoluyla Halep'e mal giriş-çıkışı sağlanmıştır. Venedik dışında Hollanda'nın İskenderun ile ticarî bağlantıları olmuştur. Bu ticarî münasebetler sayesinde İskenderun şehrinde tüccarlar tarafından, bal mumu, pamuk ipliği, ham ipek, ham pamuktan yapılan kumaşlar satılmaya başlanmıştır²⁴⁴.

İskenderun İskelesi, XVIII. yüzyıl kayıtlarında da yer almıştır. Kayıtlar iskeleyi kullanarak ticaret yapan kabileler hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Halep'te ikamet eden müste'men tüccarının Halep'ten İskenderun'a-İskenderun'dan Halep'e yolculukları neticesinde yapmakta oldukları ticaret sicil defterlerinde yer edinmiştir. Bu taifenin malları ile beraber güvenli bir yolculuk yapmalarının temini hususunda gerekli önlemlerin alınması ve her kafilenin geçişi sırasında ihtimam gösterilmesi gerektiği hususu dile getirilmiştir²⁴⁵.

İskenderun İskelesi pek çok tüccar kafilesinin geçişine sahne olmuştur. Bu kabilelerden biri de Fransız tüccar kafilesidir. Fransız tüccarlar İskenderun İskelesi'ne doğru yol alırken Belen'den geçmekte ve akabinde ticarî eşyalarını

²⁴³ Metin Tuncel, İskenderun, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, 580.

²⁴⁴ Naim Ürkmez, Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı, **Turkish Studies**, Cilt 8, Sayı 5, 2013, 903; Metin Ziya Köse, **Osmanlı Venedik Ticareti (1600-1630)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2005, 139-142; Tuncel, 581.

²⁴⁵ **A. Ş. S.**, nr. 5, 33.

Halep'e geçirmekte idiler²⁴⁶. Bu iskele üzerinde Antakya'ya, oradan da Halep'e çuka, kırmızı boya gibi emtialar geçirdikleri göze çarpmaktadır²⁴⁷.

Fransız tüccarların İskenderun İskelesi'ni kullanarak Antakya'dan Halep'e geçme maksadıyla çıktıkları yolculuk hırsızlık ile kesintiye uğramıştır. Miladî 1762-1763 senelerinde Fransız konsolosu yukarıda bahsedilen olayları konu alan bir arzuhal yazmıştır. Arzuhalde İskenderun'dan Halep'e doğru giden kafilelerinin muhafazasını Osmanlı Devleti'nin sağlamasını, emniyetin sağlanmaması halinde tüccarlarının muhafazasını kendilerinin sağlamaya çalışacaklarını belirtmiştir²⁴⁸.

Yukarıdaki gelişmeler gösteriyor ki, Halep-Antakya; Antakya-Halep arası ticarî münasebetlerin kurulmasında İskenderun İskelesi önemli bir yere sahipti. Bu iskele sayesinde iki şehir arasında kurulan ticari münasebetler zaman zaman hırsızlık nedeniyle sekteye uğramışsa da bu iskelenin varlığı Halep-Antakya arası ticareti güçlendirmiştir. Bu iskele hem yerli hem de yabancı tüccarlar için bir güzergâh olmuştur. Belgeler, İskenderun İskelesini kullanan tüccarların bu güzergâh üzerinden kırmızı boya ve çuka taşıdıklarını ve bu malların ticaretini yaptıklarını da göstermektedir.

3.7.1.2.Samandağ İskelesi

Süveydiye (günümüzdeki Samandağ) İskelesi ilk çağlarda Araplar tarafından Asi ağzı yakınında kurulmuş ve bu iskelenin Seleucia Pierre Limanı'nın yerini alması amaçlanmıştır²⁴⁹.

1765 senesine ait bir kayıt Samandağ İskelesini konu edinmektedir. Antakya'ya gelmiş ve burada ticaret yapma maksadıyla bulunmakta olan bazı zimmiler, Süveyde (Samandağ) İskelesi'ni kullanıp Halep yönüne gitmekte idiler. Bu zimmilerden biri bu güzergâh üzerinde hareket ederken vefat etmiştir. Bahsi geçen kişinin malının beytü'l-male teslim edilmesi hususunda karar alınmıştır. Belgede bu zimmilerin müste'men taifesi ile yola çıktığı ifade edilmektedir. Böylece Süveyde İskelesini

²⁴⁶A. Ş. S., nr. 4, 22.

²⁴⁷A. Ş. S., nr. 4, 23.

²⁴⁸A. Ş. S., nr. 7, 34.

²⁴⁹Tuncel, 580.

kullanarak Halep'e gitmeye çalışan tüccar grupları arasında Müste'menlerin olduğunu anlaşılmaktadır²⁵⁰.

3.8. Gümrük

3.8.1. Osmanlı Devleti'nde Gümrüğün Yapısı ve İşleyişi

Gümrük, ticarî mahiyet taşıyan malların uluslararası ve hatta ulus içi sınırlardan geçişinde alınan vergiye verilen addır. Kaynaklar, gümrük vergisinin ilk defa Hz. Ömer zamanında alındığını ifade etmektedir. Ancak İslâm hukukunda gümrükle ilgili sabit bir uygulamanın mevcut olmaması, tarihi süreç içinde bu verginin İslâm ülkelerinde farklı şekilde toplanmasını beraberinde getirmiştir. İslâm ülkelerinde bu vergi uygulanırken malın değerinden ziyade, tüccarların Müslim olup olmaması esas alınmıştır²⁵¹.

Osmanlı Devleti'nin gümrük ile ilgili siyaseti, ticaret siyasetiyle birdi. Yani hem iç hem de dış ticaretin temelinde gümrük vergisi yer almakta ve bu vergi ticarî kontrolün sağlanmasına vesile olmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bir maldan, gümrük olan yere giriş ve çıkışından ayrı ayrı vergi alınır. Girişte alınan vergi "amediyeye", çıkışta alınan vergi ise "reftiye" olarak adlandırılırdı. Transit gümrüğüne ise "müruriye" denilirdi. Osmanlı gümrükleri, sahil, kara ve sınır gümrükleri olmak üzere üç kısma ayrılırdı²⁵².

Osmanlı Devleti'nde gümrük vergileri iltizam ve emanet usulü ile toplanırdı. İltizam usulünde vergiler açık arttırma yoluyla bir-üç sene arası bir süre için mültezimlere ihale olunurdu. Emanet usulünde ise bu vergiler, gümrük eminleri ve memurları aracılığı ile hazine hesabına alınır²⁵³.

Osmanlı Devleti'nde fethedilen yeni topraklar, bölgenin mevcut kanun ve nizamları pek değiştirilmeden idare edilmekte idi. Bu durum hemen hemen her sancağın

²⁵⁰ A. Ş. S., nr. 8, 48.

²⁵¹ DİA, Gümrük, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 260-261.

²⁵² Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılar'da Gümrük, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 263-264.

²⁵³ Burçin Yereli, İslâm Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri ve Osmanlı Devletinde Gümrük Vergileri Uygulaması, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, 1994, 86.

kendine has kanun ve nizamnamesinin olmasını beraberinde getirmiştir. Bunun bir uzantısı olarak gümrük resimleri, eyaletten eyalete, sancaktan sancağa değişiklik göstermiştir. Ayrıca Müslüman, gayr-i Müslim ve harbiler gümrük resmini öderken farklı farklı statülerde olmuşlar ve bu statülere göre vergi ödemişlerdir²⁵⁴.

Osmanlının malların geliş ve satışını denetleme yoluna gittiği gümrük vergisi, malın cinsine, vilayetlere ve tüccarların durumuna göre değişiklik göstermiştir. Buna göre resm-i gümrük adı verilen gümrük vergisi, Müslümanlardan % 2 akçe, gayr-i müslimlerden % 4 akçe ve harbiden % 5 akçe şeklinde alınmıştır. Ayrıca limana getirilen buğday ve arpanın her çuvalı için bir akçe maktu vergi tahsil edilmiştir. Bir yerden bir yere taşınan mallar için de malın güvenliğini sağlamak maksadı ile geçiş resmi mahiyetinde bir vergi alınmıştır. Nitekim gümrük resminin toplanma amaçları arasında tüccarın yol güvenliğini temin etme hususunun da yer aldığını göstermektedir. Alınan bu vergi karşılığında İslâm devletleri tüccarların yol güvenliğini sağlamayı taahhüt etmiştir²⁵⁵.

Görüldüğü üzere Osmanlıda gümrük resmi hem tüccarların yol güvenliğini sağlama mahiyetindeki bir önlem niteliği taşımakta hem de devlete maddi bir kazanç arz etmektedir ki ticarî getiriler Osmanlı malî sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Gümrük ile ticaretin birlikte hareket eden iki yapı olarak telakki edilmesi adı geçen idarelerin beraber işlediğini ve birbiriyle kemikleşmiş bir yapı oluşturduklarını göstermektedir. Böylece Osmanlı Devleti açısından gümrük sisteminin yer almadığı bir ticaret düşünülemez gibi böyle bir ticaretin varlığının da sağlıklı bir özellik göstereceği ifade edilebilir.

3.8.2. Antakya'da Gümrük

Antakya'da Gümrük Konusuna Kaynak Teşkil Eden Hükümler		
Konu	Defter Numarası	Sayfa Numarası
Gümrük	5	92
Gümrük	8	7/93

²⁵⁴ Kütükoğlu, 264.

²⁵⁵ Yereli, 87.

Hem deniz hem de kara ticareti açısından önem arz eden Antakya şehri, Doğu Akdeniz havzasında yer almakla beraber, Halep'ten İstanbul'a uzanan Anadolu ticaretinin bir bağlantı noktası olmuştur. Bu konumun getirdiği avantajlar sayesinde Antakya, ticaretle içi içe addedilen gümrük için de önemli bir şehir olmuştur.

1700-1800 yıllarını kapsayan kadı sicillerinde yapılan incelemelerde Antakya'daki gümrük mukataasına dair kayıtlara rastlanmıştır ve dönemin gümrük sisteminin işleyişi hakkında bilgiler elde edilmiştir. Dönem kaynakları Antakya'da gümrüğün iltizam usulüne göre işlediğini göstermektedir. Antakya'daki gümrük mukataasına değinen bir mahkeme kaydı, İskenderun ve Antakya resm-i gümrük mukataasına tabi, Kasır, Altınözü, Cebel-i Akra, Süveyde, Dergüş Nahiyelerinden ve karada ziraat ile uğraşılan dönümlerden alınacak verginin, zilhicce Eylül-Ekim 1754 senesine ait kısmının Antakya sakini kâtipler ve ulemadan olan kişiler tarafından hesaplanması ve iltizam olunacak yerlerin iltizama verilmesi hususunda kaleme alınmıştır. Ayrıca bedel-i iltizamın devlet tarafına teslim olunması karşılığında verilen temessüke göre aydan aya ödeme yapılacağı ifade edilmiştir. Bunun dışında Antakya'dan alınan tütün gümrüğünün (gümrük-i duhân) yıllık gelirin hesaplanarak tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁵⁶.

1766 yılında yazılan bir ferman (Dönüm-i Duhân Fermanı) Antakya gümrüğü ile ilgili olarak kaleme alınmıştır. Bu tarihten evvel Rikab-ı Humayun'da Mir-ahur olarak görev yapmış olan el-Hac Halil Bey, bir arzuhal kaleme alıp, 1762-1763 senelerinde Halep Eyaletinin gümrük-i duhân mukataasının kendisine iltizam edildiğini ifade etmiştir. Kasır, Altınözü, Cebel-i Akra, Süveyde, Dergüş kaza ve köylerinde dikilmiş olan fidanları tarlalarından sökümüştür. Antakya'nın Ordu köyü ve bölgeye yakın yirmi köy ahalisinin de ekilmiş olan duhânları koparılmıştır. Bu olayları müteakip, Ordu Müftüsü Musa Efendi'nin tahrikiyle köy ahalisi resm-i dönüm vermeme hususunda bir karar almışlar ve bu kararlarında inatlaşmışlardır. Devlet ise, zikr olunan kaza ve köylerde ekilmiş olan tütünün vergisinin tamamen tahsil edilmesi gerektiğini ve ahalinin ödememe konusundaki inatlarının devam etmesi durumunda on üç bin mal-ı mirinin kendilerinden marifet-i şerle tahsil edileceğini belirtmiştir. Olumsuz durumun devamı halinde bu miktarın inat edenlerin

²⁵⁶A. Ş. S., nr. 5, 92.

kendi mallarından tahsil edileceği söylenmiştir. Halep'in tütün gümrüğü vergisi ve zahair gümrüklerinin mukataasının malikâne mutasarrıfları tarafından devlet tarafına teslim edilmesi gerektiği de kayıtlara düşmüştür. Belgeye göre, El hac Halil Bey'in tarlasında iken sökülen duhânlarının her dönümünden iki buçuk kuruş resm-i miri ve kalemiyye, tahsildarlar için onar para ve kadı için ikişer para tahsil edilmeli ki bu her dönüm için toplam ikişer buçuk kuruş on iki para anlamına gelmektedir²⁵⁷.

Tütün ticaretinin mukataa sistemi dâhilinde yapıldığı ve tütün gümrüğü vergisinin el-Hac Halil Bey tarafından toplandığı belgede ifade edilmektedir. Antakya ve Halep'teki tütün ticareti ve tütünden alınan gümrük vergisi zaman zaman bölgede yaşanan olaylar nedeniyle sekteye uğramış ve bu durum devletle yazışmaları zorunlu kılmıştır. Yazışmalar neticesinde tütün gümrüğü vergisinin toplanması hususunda bir karar çıkmış ve tahsil edilmesi gereken miktar hesaplanarak taraflara bildirilmiştir.

24 Kasım 1765 tarihli bir arzuhal gümrük akçesini konu edinmekte ve İbrahim adlı bir tüccarın çalınan gümrük akçesi ve gümrük eşyası ele alınmaktadır. İbrahim adlı tüccar, Antakya Kazası'nın Kuseyr Nahiyesi'nde Sofular ve Dermaşt köy ahalisinin aralarında anlaşarak onu soyduklarını ve iki yüz kuruşluk gümrük akçe ve eşyasını elinden aldıklarını ifade etmiştir. Bu tüccar, adlarını verdiği köylerin ahalisinin teftiş edilmesini ve onun malının tahsil edilmesini istemiştir²⁵⁸.

3.9. Osmanlı Esnaf Teşkilatı ile İlgili Genel Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilatı XIII. yüzyılda ortaya çıkan ahilik teşkilatının bir devamı, ticarî hayatın da önemli bir unsuruydu. Hiyerarşik bir sisteme dayanan esnaf teşkilatı, esnaf şeyhi, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak gibi gurupları ihtiva etmekte idi. Her esnaf dalı kendi aralarında sıkı kurallara bağlı loncalara ayrılmaktaydı. Her esnaf kolunun kendine has gelenekleri ve her mesleğin bir piri vardı²⁵⁹. Ayrıca esnaf teşkilatının bazı değerleri bulunmakta idi. Bu değerler; “elini, sofranı, kapını açık tut,

²⁵⁷A. Ş. S., nr. 8, 7.

²⁵⁸A. Ş. S., nr. 8, 93.

²⁵⁹ Selahattin Bayram, Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları, *İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 21, 2012, 81-83.

gözünü bağlı tut, beline ve diline sahip ol” gibi bir takım kurallar çerçevesinde şekillenmiştir²⁶⁰.

Osmanlı esnaf teşkilatlarının kendi aralarında koydukları kanun ve nizamlar, bu alanda hazırlanan kanunnamelerin temelini teşkil etmiştir. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti’nde, bütün sanatkârlar ve esnaflar Ahi Babalardan ve bu kişilerin yetki verdiği görevlilerden aldıkları izin belgesiyle iş görür, sanat icra eder ve ticaret yapabilir bir duruma gelmiştir²⁶¹. Esnaf ve sanatkârların toplandıkları bu birlik, sanat ve ticaret ahlakını ön planda tutarak, iktisadi sıkıntılarının olduğu dönemlerde onlara direnme gücü vermiştir. Bu örgütlere giren esnaf ve sanatkârlar, mesleki, dini ve ahlaki eğitimden geçirilmiş ve hatta askeri talim ve terbiye görmüşlerdir²⁶².

Lonca teşkilatlarının belli başlı ilkeleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- İnsan severlik,
- Gençliğin meselelerine çözüm arama,
- Eğitimin her zaman ön planda olması,
- Askerlik alanında eğitim faaliyetlerinin yapılması,
- Sosyal hizmetlerin sağlanması:
 - a) İşyeri edindirilmesi ve araç-gerecin sağlanması
 - b) İş kazaları, malûliyet, yaşlılık ve ölüm halleri ile yangın ve deprem gibi doğal afetlerde yardım ve desteğin sağlanması,
- Gerçek bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla sağlanabileceğinin bilinmesi,
- Kamu hizmetlerinde devletin ulaşamadığı hizmetleri üstlenmek; özel teşebbüs ve mülkiyeti kabul etmek,
- Sermayenin atıl bırakılmaması, ekonomik hayatın sürekli canlı kalmasının sağlanması²⁶³.

Osmanlı sosyal tabakası içinde önemli bir yere sahip olan esnaf teşkilatı, devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu hammaddelerin temini, mamul maddelerin üretimi,

²⁶⁰ Cafer Çiftçi, Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı, **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 7, 2004, 23.

²⁶¹ Ziya Kazıcı, Esnaf Teşkilatı (Ahilik), **Diyanet Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3, 251.

²⁶² Çiftçi, 23.

²⁶³ Bayram, 87.

günlük hayatı ilgilendiren ticaretin yürütülmesi işleri ile ilgilenmiş, insanların ihtiyaçlarını karşılama amacı gütmüş ve ödediği vergilerle devlet hazinesini desteklemiştir²⁶⁴. Böylece tezin ana konusu olan ticaretle bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ilgilenmişlerdir.

3.9.1. Antakya Esnaf Teşkilatı ve Ticaretle Olan İlgileri

Antakya Esnaf Teşkilatı ve Ticaretle Olan İlgileri		
Konusuna Kaynak Teşkil Eden Hükümler		
Konu	Defter Numarası	Sayfa Numarası
Esnaf Teşkilatı	8	46/108

Osmanlı şehirlerinde ekonomik faaliyetlere yön veren esnaf teşkilatı Antakya'da da etkili oldu. Antakya esnafı her meslek dalına göre ayrı ayrı teşkilatlanıp ayrı ayrı idareciler tarafından yönetilmekteydi. Ayrıca her grup kendi idarecilerini seçebilmekte ve kendileri için inşa edilmiş çarşı pazarlarda görevlerini ifa etmekteydiler. Antakya esnaf teşkilatında çırak, kalfa, usta, yiğitbaşı, ustabaşı, esnaf kethüdası ve esnaf şeyhi hiyerarşisi yaygındı. Esnafın yönetici kademesinde ahî baba, esnaf şeyhi veya kethüda bulunmaktaydı. Esnaf, temsilcisini yani şeyhlerini kendi aralarında seçerek kadıya bildirmek zorundaydılar. Bu husustaki beratın alınması için de konu İstanbul'a bildirilirdi. İstisnai durumlarda Antakya esnaf temsilcisini Halep Beylerbeyi tayin ederdi²⁶⁵.

XVIII. yüzyılda Antakya'da doksan üçe yakın meslek grubunun varlığına rastlandığına dair bilgiler mevcuttur. Aynı dönemde on yedi esnaf çarşısı ve pazaryerinin de varlığı bu esnaf gruplarının mevcut çarşı ve pazarlara dağıldığını göstermektedir. Kayıtlara göre şehirde abacı, attar, bakkal, çıkırcı, debbağ, değirmenci, hallaç, hasırcı, kıssahan, mimar, bozacı, nalbant, şerbetçi ve semerci gibi meslek grupları bulunmaktadır²⁶⁶.

²⁶⁴ Abdülkadir Gül, **Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya**, Ankara: Gece Kitaplığı, 2015, 147-148.

²⁶⁵ Rifat Özdemir, **Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)**, Antakya: Antakya Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi, 2007, 17; Gül, 149.

²⁶⁶ Gül, 152, 166; Mehmet Yusuf Çelik, **50 No'lu Antakya Şer'iyeye Sicili (H.1316-1318 / M. 1898-1901)**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay 2012, 397.

Antakya'daki esnaf grupları aşağıdaki çarşı ve hanlarda mesleklerini icra etmekteydi:

- Bedesten Çarşısı
- Bez Han
- Cenar ve Yeca Nam Çarşı
- Çıkrıkçı Bazarı
- Kaşşaş Havlusu (Avlusu)
- Merhum Celi Efendi Havlusu
- Meydan Sukki
- Nakip Hanı
- Neccar Çarşısı
- Sukk-i Sipahi
- Sukk-i sultanî
- Sabun Hanı
- Uzun Çarşı²⁶⁷

Osmanlı sosyo-ekonomik hayatının önemli kurumlarından biri olan esnaf teşkilatının Antakya'da ticarî faaliyetlerin yürütülmesinde etkili olduğu gözlemlenmektedir. Esnaflar, üretim-tüketim, alışveriş, ticaret, para akışı gibi konularda uzmanlaştılar ve şehri ayakta tutan önemli faaliyetlerin merkezi konumunda oldular. Böylece Antakya'daki ticarî hayatın gelişmesinde tüccar sınıfı ile birlikte mühim katkı sağladıkları söylenebilir.

3.10. Batılı Seyyahların Gözünden Antakya ve Ticarî Önemi

Osmanlı Dönemi Antakya'sına ışık tutan kaynaklar arasında kenti ziyaret etmiş seyyahların kaleme almış oldukları seyahatnameler büyük öneme sahiptir. Batılı devletlerin ticarî ehemmiyetinden dolayı ilgi duydukları şehir, aynı zamanda bu ülke seyyahlarının da odak noktası olmuştur. Antakya'ya uğramış olan seyyahlar kentin o zamanki sosyo-ekonomik yapısı hakkında hâsıl olan gözlemlerini eserlerine aktarmışlardır.

²⁶⁷A. Ş. S., nr. 8, 46-108.

Seyyah olmanın yanı sıra tüccar da olan Jean Baptiste Tavernier, 1638 yılında yaptığı seyahatinde Marsilya üzerinden İskenderun'a gelerek oradan Antakya ve Halep yönüne uzanan yolculuğuna devam etmiştir. Bu yolculuk esnasında elde ettiği izlenimleri aktaran Tavernier, İskenderun yolu üzerinden İran'a varılabileceği yönünde bilgiler aktarmıştır. Korsanlık faaliyetleri dolayısıyla deniz yolunun güvensiz olduğunu vurgulamıştır. Coğrafi keşiflerle yeni yolların keşfedilmesi sürecinde Halep'in eski ticarî öneminin azaldığını da belirten seyyah, bölgenin ipek üretimi açısından hâlâ rağbet gördüğünü yazmıştır²⁶⁸.

Antakya'yı ziyaret etmiş seyyahlardan biri de Richard Pococke'dir. Pococke, 1738 yılında Antakya'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyareti esnasında Antakya'ya Süveydiye tarafından girmiştir. Süveydiye'den Antakya'ya kadar uzanan dut bahçelerine dikkat çeken seyyah, bölgede ipek böcekçiliği ve ipek ticareti yapıldığını ifade etmiştir²⁶⁹.

Carsten Niebuhr adlı seyyah Haziran 1766 tarihinde Antakya'da bulunmuştur. Niebuhr, Antakya sakinlerinin ekim-dikimini yaptığı ürünleri göz önünde bulundurarak kent ekonomisi ve ticareti üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Antakyalıların ekim-dikimini yaptığı ürünlerin en önemlilerinden birinin tütün olduğunu belirtmiştir. Tütünün aynı zamanda Antakya'da ticarete ve ihracata konu olan ürünler arasında yer aldığını ifade etmiştir. Ayrıca ipek ticaretinin bölge ekonomisi açısından önemli bir yere sahip olduğuna da değinmiştir²⁷⁰.

Abraham Parsons, Asya ve Afrika seyahati esnasında Antakya'ya uğramış ve Antakya'nın Bez Hanı'nda konaklamıştır. Bu seyahat esnasında elde ettiği izlenimlerden aktardığı bilgilere göre şehir yüksek bir dağın eteklerinde Asi Nehri'nin aktığı güzergâh üzerinde kurulmuştur. Parsons bölge sakinlerinin bölge ikliminin elverişliliği sayesinde Antakya'da çeşitli sebzeler yetiştirdiklerine müşahit olmuştur. Ayrıca Parsons'un seyahatnamesinde Asi Nehri'nden avlanan balıklardan bahsedilmiş, dolayısıyla balık ticaretine işaret edilmiştir. Parsons'un kayıtlarında

²⁶⁸ Arzu Baykara Taşkaya, Jean Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, Hazırlayan: Ali Berktaş, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul, 2010, 343 s., **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 26, Sayı 2, 2011, 639-641.

²⁶⁹ Richard Pococke, **A Description of the East and Some other Countries**, Cilt II, Londra 1745, 188-194.

²⁷⁰ Carsten Niebuhr, **Reisebeschreibung Nach Arabien und Andern Umliegenden Landern**, Cilt III, Hamburg 1837, 15-18.

ifade ettiği üzere Antakya'nın nehirlerinden avlanan yılan balıkları tuzlanıp kurutulduktan sonra Osmanlının diğer şehirlerine pazarlanmaktaydı. İpek böcekçiliği Antakya'yı ziyaret eden diğer seyyahların olduğu gibi Parsons'un da dikkatini çekmişti. Seyahatnamede aktarıldığı üzere kentte üretilen ipeğin büyük bir kısmı Halep'e gönderilmekteydi. İpek, Halep'ten Fransa ve İngiltere'ye "Antakya İpeği" adı altında ihraç edilmekteydi. Ayrıca ipekçilik dışında Antakya'da yoğun olarak pamuk bezi üretimi de yapılmaktaydı²⁷¹.

Antakya iklimine değinen ve elverişli iklimi sayesinde yetiştirdiği ürünlerin fazlalığından söz eden seyyahlardan biri de Constantin-François Volney olmuştur. Volney Antakya'nın elverişli iklimi sayesinde yetiştirdiği ürünlerin fazlalığından dolayı Avrupa'nın bir ambarı görevi üstlendiğini dile getirmiştir. Bu kapasitesi sayesinde Avrupalı tüccarların Avrupa'nın hububat ihtiyacını Antakya'dan yapacakları ticaretle karşılayacaklarını belirtmiştir. Parsons'un seyahatnamesinde değindiği yılan balığı ticaretine vurgu yapan Volney bu balığın, Asi Nehri'nde bol miktarda bulunduğuna ve her yıl büyük miktarda avlandığına dair bilgiler vermiřtir²⁷².

Antakya'yı ziyaret etmiş batılı tüccarların ortak izlenimleri şehirde ipek ticaretinin yoğun olarak yapıldığı yönündedir. İpek ticareti dışında, Asi nehrinden avlanan balıkların ticarete konu olduğu hemen hemen her seyyahın dikkatini çekmiştir. Antakya'nın ikliminin elverişliliği sayesinde yetiştirilen tarım ürünlerinin de ticarete ve ihracata konu olduğunu belirten seyyahlar bu tarımsal verimliğin Avrupa için önemli bir ithalat konusu olduğu yönünde bilgiler vermişlerdir.

²⁷¹ Abraham Parsons, **Travels in Asia and Africa; Including a Journey from Scanderoon to Aleppo and over the Desert to Bağdad and Bussora**, Londra 1808, 70-73.

²⁷² Constantin-François Volney, **Voyage en Egypte et en Syrie**, Paris 1959, 276.

SONUÇ

Şer'iyye sicilleri, hukukî, iktisadî, sosyal, idarî ve askerî hayat açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim Şer'iyye sicilleri, şehir tarihleri için birinci dereceden kaynak niteliği taşımaktadır.

1700-1800 yılları aralığını kapsayan Antakya Şer'iyye Sicilleri'nin incelenmesi sonucu elde edilen ticarî verilerin işlendiği bu tez, hem deniz hem de kara ticareti için önem arz eden Antakya'nın ticarî tarihinin bir kesitini ortaya koyma amacıyla kaleme alınmıştır.

İncelemenin temelini oluşturan XVIII. yüzyıla ait dokuz adet defter, Antakya ve çevresinin ticarî potansiyeli hakkında pek çok önemli veriler ihtiva etmektedir. Ticarî bilgiler içeren belgelerin kullanılmasıyla oluşturulan tezin son bölümünde, ticaretin Antakya ekonomisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Elde edilen veriler, Antakya ve çevresinde faaliyet gösteren tüccarların başında Müslüman tüccarların yer aldığını göstermektedir. Bahsi geçen tüccar grupları yanında Müslüman kadınların da ticarî hayatta faal olmaları ve faaliyetlerini hem Antakya sınırları içinde hem de Antakya'dan Hac yoluna uzanan güzergâhta göstermeleri dikkat çekicidir.

Bölgede yerli tüccar olarak tanımlanacak Yahudi ve Zımmilerin de yer aldığı görülmektedir. Bölgedeki tüccar grupları Antakya ticaretinde etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca bu tüccar gruplarının Antakya-Halep arası ticarete Süveyde İskelesini kullanarak hareket ettikleri ve iskele sayesinde rahat bir ulaşım ile ticaret yaptıkları göze çarpmaktadır.

İncelenen dönemde yabancı tüccarlara ait kayıtlara da rastlanmıştır. Fransız ve İngilizlerin Antakya'ya olan ilgileri ortaya konmuştur. Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağlamış olduğu ayrıcalıklar sayesinde güvenli bir ticaret yapma hakkını ellerinde bulunduran Müste'menler güvenliklerini tehdit eden herhangi bir durumda Osmanlı adalet sistemine sığınmışlar, haklarının devlet tarafından aranmasını talep etmişlerdir. Tüccarların Osmanlı ülkesinde haklarını gözeten elçi ve konsolosların varlığı da kayıtlarda kendini göstermiştir.

Siciller, Antakya'da ticareti yapılan emtia hakkında da bilgiler içermektedir. Cariyelerle ilgili hükümler şehirde cariye ticaretinin yapıldığına dair verileri ihtiva etmektedir. Tüccarların alım-satım yaptıkları mallarla ilgili kayıtlar bölgede, yağ, ipek, tütün ve balık gibi emtiaların ticaretinin yapıldığını ortaya koymaktadır. Bölgedeki zeytin yetiştiriciliği zeytinyağı, dut yetiştiriciliği ise ipek ticaretinin yapılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bölge ikliminin ticareti olumlu yönde etkilediğine dair sonuçlar çıkarılması mümkündür. Bölgeden geçen Asi nehrinin dalyan kurulabilecek özellikler arz etmesi ve balık yetiştiriciliğine elverişli olması balık ticaretine ivme kazandırmıştır. Bölgede çıkarılan yılan balıklarının tuzlanarak Avrupa'ya ihracı Antakya ekonomisine katkı sağlamıştır.

Kayıtlara göre Antakya'nın ticarî münasebetlerde bulunduğu şehirler bölgeye yakın, Halep, İdlip ve Şam'dır. Bu şehirlerden gelen tüccarlar veya Antakya'dan bu şehirlere giden tüccarlar sayesinde ticarî malların alışverişi sağlanıyordu. Antakya'da yetiştirilen ve imal edilen ürünlerin bir kısmı ticaret yolları kullanılarak bahsi geçen şehirlere nakledilmekteydi. Ayrıca Halep, İdlip, Şam gibi şehirlerdeki meşhur ürünler –Şam alacası vb.- aynı şekilde tüccarlar tarafından pazarlanmak üzere Antakya'ya getirilmekte idi.

Siciller, Antakya'daki ticarî faaliyetler yanında ticarî problemlere de delalet etmektedir. Bu ticarî problemler hırsızlık, eşkıyalık, tüccarların öldürülmesi olarak kategorize edilebilir. Ticarî öneme sahip Antakya'da yerli ve yabancı tüccarlar, karşılaştıkları problemler karşısında mahkemelere başvurmuştu. Belgelerden anlaşıldığı üzere, bölgede zaman zaman ticarî güzergâhlar eşkıya ve hırsızlar

tarafından tutularak yol güvenliği bozulmuştur. Eşkivalık ve hırsızlık hareketlerinin tüccarın öldürölmelerine varan olayları beraberinde getirdiği görölmektedir.

Belgeler, Antakya'da ticaret yapılmasını kolaylaştıran ve tüccar geçişlerine sahne olan iki iskelenin (Süveyde, İskenderun) önemini de ortaya koymaktadır. Bu vaziyet Antakya'nın jeopolitik konumunun vermiş olduğu avantajların ticarete yansımısını göstermektedir. Öyle ki, Antakya konumu sayesinde hem karadan hem de denizden sağladığı geçişlerle ticarete canlılık katan bir şehir olma özelliğine sahip olmuştur.

Gümrük kayıtları, Antakya'da ticaretin mevcudiyeti hakkında ipuçları sunmaktadır. Nitekim gümrükle ilgili mahkeme kayıtları ticaretin yapıldığını ve Antakya ekonomisine katkı sağladığını ortaya koymakta ve Antakya'daki ticarî canlılığı açığa çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti yönetiminde Halep'e bağlı bir kaza görünümünde olan Antakya, İpek Yolu'nun Anadolu'ya bağlandığı bir mevkide yer almış ve ticarî münasebetlerin kurulmasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Bu sayede XVIII. yüzyılda ticarî açıdan önemli bir konuma sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Antakya Şer'iyye Sicili (A. Ş. S.), nr. 1-9

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT, NZD., nr. 66/1, 19 Safer 1177/29 Ağustos 1763,7 Muharrem 1177/18 Temmuz 1763.

BOA, A.MKT., NZD., nr.66/1, sene 1196/1782.

BOA, A.MKT., NZD., nr. 66/1, 2 Nisan 1176/13 Nisan 1763.

2. Araştırma - İnceleme Eserler

Afyoncu E (1958) Osmanlı bürokrasisinden bir kesit: defterhâne-i âmire'nin kuruluşu ve gelişmesi. *Türkler* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).

Afyoncu E (1994) Defterhane. *İslâm Andiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).

Akgündüz A (1988) *Şer'iyye Sicilleri I* (İstanbul).

Akyıldız A (2007) Para. *İslâm Ansiklopedisi* 34 (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara).

Arslan C (2002) Osmanlı'da mülkiyet ilişkileri tartışmaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (28–29): 245–265.

Arıkan Z (2006) Midilli- İstanbul arasında zeytinyağı ticareti. *OTAM* 25 (40): 1-28.

Atalar M (1980) Şer'iyeye mahkemelerine dair kısa bir tarihçe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4: 303-328.

Ataleyler G, Eraslan I (2013) Anadolu'da "alaca" üzerine bir karşılaştırma. *Akdeniz Sanat Dergisi* 6 (11): 251-263.

Atar HH, Ateş C (2009) Türklerde tarih boyunca su ürünleri avcılığı. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 1: 269-281.

Bahadır G (2010) Kuruluşundan 14. yüzyıla kadar Antakya. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (13): 349-372.

Bahadır G (2011) Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm medeniyetinin oluşması (636-1100). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (16): 113-126.

Bahadır G (2013) Kuruluşundan Memlûklere kadar Antakya tarihi. *Hatay Tarihi*, ed. Ahmet Gündüz (Hatay Valiliği Basımı, Hatay).

- Bakar B (2009) Birinci dünya savaşı öncesinde Marmara denizinde bir dalyan projesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 48: 117-131.
- Balık K (2006) Türkiye dalyanlarının yapısal özellikleri ve Hama Dalyanı'nın modernizasyonu. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bali RN (2000) Adana Yahudileri. *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, haz. Erman Artun ve M. Sabri Koz (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul).
- Baçoğlu Mİ (2009) Antik çağda Kilikya bölgesinde zeytinyağı üretimi. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Adana.
- Bayraktar N (2008) 20 no'lu Antakya Şer'iyye sicili (h. 1245-1246/ m. 1829-1831). Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay.
- Bayram S (2012) Osmanlı Devleti'nde ekonomik hayatın yerel unsurları: ahilik teşkilâtı ve esnaf loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21: 81-115.
- Berkes N (2013) *Türkiye İktisat Tarihi I* (Yayı Kredi Yayınları, İstanbul).
- Bozkurt N (1995) Eman. *İslâm Ansiklopedisi* 11 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Bök T (1991) Beykoz dalyanı'nın işleyişi ve avcılığı üzerine araştırmalar. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Buluş A (2010) Vergi toplamanın özerkleştirilmesinin vergi toplamanın etkinliğine katkısı: iltizam sistemi ile bir mukayese. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (1): 81-120.
- Bulut M (2000) XVII. yüzyılda Osmanlılar ve merkantilistler. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* 11 (39): 23-35.
- Bulut M (2012) Osmanlı ekonomi politiğine yeniden bir bakış. *BİLİG* 62: 63-94.
- Cin H (1966) Osmanlı toprak hukukunda miri arazinin hukukî rejimi ve bu arazinin tmk. karşısındaki durumu. *AUHFD* 22 (1): 745-798.
- Çağatay N (1947) Osmanlı İmparatorluğunda reayadan alınan vergi ve resimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5 (5): 483-511.
- Çakır İE (2014) Osmanlı toplumunda köle ve cariyeler, Sofya 1550-1684. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36: 201-216.
- Çelik K (2009) 565 numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'iyye sicili'nin tanıtımı ve fihristi 1839-1840 (h. 1255-1256). *Turkish Studies* 4 (3): 550-582.
- Çelik MY (2012) 50 no'lu Antakya Şer'iyye sicili (h.1316-1318 / m. 1898-1901). Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay.
- Çiçek K (2001) Diplomat, banker ve tüccar: 18. yüzyıl başlarında Larnaka'da para ticareti ve yabancı sermaye. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 21: 269-283.
- Çiftçi C (2004) Müşteri memnuniyeti, kalite ve Osmanlı esnafı. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7: 17-34.

- Çoruh H (2000) 1833 Kıbrıs isyanı, isyanda yabancı konsolosların rolü ve adada Tanzimat'ın uygulanması. *Üçüncü Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım)* 1: 295-306.
- Çoruh H (2008) II. Mahmut döneminde Kıbrıs'ın idarî, iktisadî ve ictimâî yapısı (1808-1839). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Çoruh H (2013) *Osmanlı'da Değişim Rüzgârları (Azınlıkların Yükselişi)* (Hatay).
- Demir A (1996) *Çağlar İçinde Antakya* (Akbank Yayınları, İstanbul).
- Demir A (1998) Antakya ve Antakya tarihinde bir dönem (1098-1268). *Mimarlık Dergisi* 281: 24-28.
- DİA (1996) Gümrük. *İslâm Ansiklopedisi* 14 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Dingeç E (2010) Osmanlı toplumunda kadınların üretime katkıları. *History Studies* 2 (1): 9-30.
- Doğan M (2011) Osmanlı tımar sisteminde tevcih prosedürü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (1): 1-11.
- Dündar R (2010) 18 Mart-14 Haziran 1608 yılı Kıbrıs eyaleti bütçesi. *Turkish Studies* 5 (4): 1032-1048.
- Düzbakar Ö (2009) XV-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde elçilik geleneği ve elçi iâşelerinin karşılanması Bursa'nın yeri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2 (6): 182-194.
- Eldem E, Goffman D, Masters B (2003) *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir, İstanbul*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Elibol N (2005) XVII. yüzyıl Osmanlı dış ticaretiyle ilgili bazı değerlendirmeler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (1): 61-76.
- Engin N (2002) Osmanlılar'da kölelik. *İslâm Ansiklopedisi* 26 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Er İ, Genç S (2008), XVII. yüzyıl sonlarında Balıkesir'de giyim kuşam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (19): 107-115.
- Erdem S (1988) Adana (İslâmi Devir Öncesi). *İslâm Ansiklopedisi* 1 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Erdem S (2010) 1786-1789 (h. 1200-1203) tarihli 65 numaralı Adana Şer'iyeye sicili tanıtımı ve fihristi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (1): 489-514.
- Erdost Mİ (2010) Demokratikleşme açısından toprak reformu. *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri*. Memleket Yayınları: 5, Ankara, Türkiye, Haziran.
- Erişen N (2002)H. 1168-1169, m. 1754-1756 tarihli 6 numaralı Şer'iyeye siciline göre Antakya'nın sosyo-ekonomik yapısı. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Erler MY, Edinsel K (2011) Samsun'da tütün üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4 (18): 230-247.

- Ertay MY (2012) Tanzimat d6nemi Osmanlı merkezileşmesi karşısında bir Osmanlı ayanı: Tavaslızâde Osman Ağa. *History Studies* Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı: 117-133.
- Eroğlu C, Babuçoğlu M, K6çer M (2012) *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, (ORSAM Kitapları, Ankara).
- Farođhi S (1998) *Osmanlı Kùltürü ve Gùndelik Yasam-Ortaçağdan Yirminci Yùzyıla* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Fayda M (2013) Yermük savaşı. *İslâm Ansiklopedisi* 43 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Genç M (2007) *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).
- Genç M (2014) Klâsik Osmanlı sosyal-iktisadî sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi* 42: 9-18.
- Gök İ (2014) Türklerin Suriye'ye girişı ve Süleymanşâh. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36: 217-251.
- Gökhan İ (2010) Memlûkler döneminde Antakya (1268–1516). *Hatay Araştırmaları I*, ed. Ahmet Gündüz-Selim Kaya (Antakya Belediyesi Yayınları: Hatay).
- Gökhan İ (2013) *Selçuklular Zamanında Maraş* (Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş).
- Gökhan İ (2013) Hatay bölgesinde Memlûkler dönemi. *Hatay Tarihi*, ed. Ahmet Gündüz (Hatay Valiliği Basımı, Hatay).
- Gül A (2015) *Kùltürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya* (Gece Kitaplığı, Ankara).
- Gün D (2006) XVIII. yüzyılda Antakya'nın sosyal ve ekonomik yapısı (1708-1777). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Günay V (2006) Batı Anadolu'da ayanlık mücadeleleri ve Bergama voyvodası Sağancılı Veli. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 21 (2): 93-118.
- Günay N (2010) XIX. yüzyıldan günümüze Maraş'taki ekonomik ve sosyal değişikliklerin şehirdeki bazı geleneksel meslekler üzerindeki olumsuz etkileri. *Millî Folklor Dergisi* 86: 163-173.
- Gündüz A (2008) XVI. yüzyılın ikinci yarısında Amik nahiyesi (1550-1584). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (10): 233-256.
- Gündüz A (2009) *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*, (Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya).
- Gündüz A, Gülcü E (2009) XVI. yüzyılda Antakya nahiyesi (1526-1584), *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (12): 289-323.
- Gündüz A (2010), Osmanlı döneminde Hatay bölgesi. *Hatay Tarihi*, ed. Ahmet Gündüz (Hatay Valiliği Basımı, Hatay).
- Gündüz T (2001) Kahramanmaraş. *İslâm Ansiklopedisi* 24 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).

- Gürbüz A (2009)16-17. yüzyıllarda Maraş şehrinde sosyal ve ekonomik hayat. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2 (9): 165-170.
- Halaçoğlu Y (1988) Adana (İslâmî Devir). *İslâm Ansiklopedisi* 1 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Hanilçe M (2011) Şer'iyeye sicillerine göre xix. yüzyıl başlarında Tokat'ta giyim. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30: 423-455.
- İhsanoğlu E -ed.- (1994) *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I* (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul).
- İnalcık H (1980) Osmanlı pamuklu pazarı, Hindistan ve İngiltere: pazar rekabetinde emek maliyetinin rolü. *ODTÜ Gelişim Dergisi Özel Sayı*: 1-65.
- İnalcık H (2005) Türkler ve Balkanlar. *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 3: 20-44.
- İnalcık H (2011) *Osmanlı İdari ve Ekonomi Tarihi* (İsam Yayınları, İstanbul).
- İpşirli M (1995) Elçi. *İslâm Ansiklopedisi* 11 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Kallek C (2012) Ticaret. *İslâm Ansiklopedisi* 41 (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara).
- Kaplan Hİ (2001) Salnâmelere göre Adana (1880 – 1900). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Kara A (2000) *Antakya'nın* 111 numaralı Şer'iyeye sicili (h. 1156-1157/m.1743-1745). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya.
- Kara A (2004) XIX. yüzyılın ilk yarısında Antakya (1800-1850).Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Kara A (2012) XIX. yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Ermeni toplum yaşantısı: Çorum ve Antakya karşılaştırmalı örnekleri. *International Journal of Social Science* 5 (6): 303-311.
- Karagöz B (2008) Osmanlı monokrasisi'nin sultanizm'den korunmasında ahilik kurumunun rolü. *Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kırşehir, Türkiye, 15-17 Haziran.
- Karaman K, Pamuk Ş (2009) Avrupa devletleriyle karşılaştırma Osmanlı bütçeleri ve mali yapının evrimi. *Toplumsal Tarih* 191: 26-33.
- Karamanoğlu İ (2003) 23 no'lu Antakya Şer'iyeye sicili (h. 1247-1249/ m. 1831-1834). Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay.
- Karta N (2013) 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile iktisadi ilişkileri. *Turkish Studies* 8 (11): 163-173.
- Kaypak Ş (2010) Antakya'nın kent kimliği açısından irdelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (14): 373-392.
- Kazıcı Z (1978) Esnaf Teşkilatı (Ahilik). *Diyanet Dergisi* 17 (3): 250-255.
- Keskin N (2007)Devletin toprak üzerinde örgütlenmesi: Türkiye'de illerin yönetimi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

- Keskinkılıç E (2003) Yenileşme dönemi Osmanlı bütçeleri üzerine genel bir bakış. *OTAM* 14: 319-345.
- Kılıç R, Demirçelik M (2011) Mülkiyet kavramının tarihsel gelişimi sürecinde ortaçağ ve reform hareketleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 30: 181-190.
- Kırpık G (2012) Haçlılar ve ipek yolu. *BİLİG* 61: 173-200.
- Kıvrım İ, Elmacı S (2011) Osmanlı döneminde Amasya'da ipekçilik. *Turkish Studies* 6 (4): 715-728.
- Koç E (2005) 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde tarım. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Köse MZ (2005) Osmanlı Venedik ticareti (1600-1630). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Küpeli Ö (2011) Yenişehir (Bursa) âyânı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve muhallefâtı. *History Studies* 3 (3): 245-263.
- Kütükoğlu MS (1996) Osmanlılarda gümrük. *İslâm Ansiklopedisi* 14 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Lybyer AH (1987) Osmanlı Türkleri ve doğu ticaret yolları. *E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi* 3: 141-157.
- Mantran R (1988) XVII. yüzyılın ikinci yarısında doğu Akdeniz'de ticaret, deniz korsanlığı ve gemiler kafileleri. *Bulleten* 53 (203): 685-695.
- Niebuhr C (1837) *Reisebeschreibung Nach Arabien und Andern Umliegenden Landern* III (Hamburg).
- Oğlakçı M (2006) Galata bankerlerinin Osmanlı devlet maliyesi sistemine etkileri: Baltazzi (Baltacı) ailesi örneği. Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Önal Ö (2004) 21 nolu Antakya Şer'iyye sicili (h. 1243-1245-m.1827-1830). Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hatay.
- Önkal A (1993) Cariye. *İslâm Ansiklopedisi* 7 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Özaydın A (1993) Dânişmendliler. *İslâm Ansiklopedisi* 8 (Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul).
- Özbay RD (2009) 17. yüzyılda iltizam sisteminde peşin mukataa satışlarından, malikâne uygulamasına (1656-1658). *Uluslar Arası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirimler Kitabı*. Yalova, Türkiye, 30-31 Ekim, 1 Kasım.
- Özcan R (2004) XVII. yüzyılın ortalarında Ayıntab (Gaziantep). *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9: 31-39.
- Özdeğer H (1996) Gaziantep. *İslâm Ansiklopedisi* 13 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Özdemir R (2007) *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*. (Antakya Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi, Antakya).

- Özel A (2013) Müste'men. *İslâm Ansiklopedisi* 32 (Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul).
- Özen ME (1982) Alaca, Türkçe'de kumaş adları. *Tarih Dergisi* 33: 291-340.
- Özkan SH (2009) XVII. yüzyılın sonlarında Hıristiyan birliği projesi ve Osmanlı-Fransız ilişkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19: 61-72.
- Özünü EE (2010) XVI. yüzyıl Osmanlı kentlerinin ekonomik nitelikleri üzerine bir karşılaştırma denemesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 18 (1): 257-270.
- Pala C (1996) Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal örgütlenme. *Ekonomik Yaklaşım* 7 (21): 39-69.
- Parsons A (1808) *Travels in Asia and Africa; Including a Journey from Scanderoon to Aleppo and over the Desert to Bağdad and Bussora* (Londra).
- Pococke R (1745) *A Description of the East and Some other Countries II* (Londra).
- Sahillioğlu H (1985) 1524-1525 Osmanlı bütçesi. *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İFM*. 41 (1-4): 415-449.
- Sahillioğlu H (1991) Antakya. *İslâm Ansiklopedisi* 3 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Savrul BK, Özel HA, Kılıç C (2013) Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 8 (1): 55-78.
- Sevim A (2010) Süleyman Şah I. *İslâm Ansiklopedisi* 38 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Şahin A, Cengiz S (2010) 16'ncı yüzyıl fiyat devrimi ve Osmanlı İran savaşlarının Osmanlı ipekçilik endüstrisi üzerine etkileri. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 1 (1): 69-82.
- Şahin H (2012) Osmanlı döneminde Maraş'ta ticaret (xix. yüzyılın sonu ve xx. yüzyılın başlarında). *Akademik Bakış Dergisi* 29: 1-11.
- Şahin C (2015) Osmanlı toprak sistemi hakkında genel bir değerlendirme. *International Journal of Social Science* 5 (6): 434-461.
- Şemsettin Sâmî (1989) Vakf. *Kâmûs-ı Türki* (Enderun Kitabevi, İstanbul).
- Şen MA, Türkmenoğlu MA (2012) Avrupa feodalitesi ile Osmanlı tımar sistemi üzerine bir mukayese. *The Journal of Academic Social Science Studies* 5 (4): 189-204.
- Şıvgın H (2000) 19. yüzyılın ilk yarısında Ayıntap. *OTAM* 11: 503-553.
- Tabakoğlu A (1985) XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı bütçeleri. *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İFM*. 41 (1-4): 389-414.
- Taş KZ (1988) 18. yüzyılın son çeyreğinde Adana şehri. *OTAM* 9: 367-387.
- Taşkaya AB (2011) Jean Baptiste Tavernier, Tavernier seyahatnamesi, haz. Ali Berktaş, çev. Teoman Tunçdoğan, kitap yayınları, İstanbul, 2010, 343 s. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 26 (2): 639-641.
- Tatar Ö (1998) 8 numaralı Antakya Şer'iyye sicili h. 1178-1179/m. 1764-1765. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.

- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2010) *397 Numaralı Halep Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (943 / 1536) I*, (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, No: 109, Ankara).
- Tekin KH (2013) Osmanlı hâkimiyeti döneminde Halep şehrindeki ticari yapılanma. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (8): 681-698.
- Tomar C (2010) Şam. *İslâm Ansiklopedisi* 38 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Tuncel M (2000) İskenderun. *İslâm Ansiklopedisi* 22 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Tuş M (1999) Osmanlılarda özel toprak mülkiyeti ve vakıf münasebetleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5: 181-197.
- Türkoğlu AE (2006) Geçmişte ve günümüzde Antakya'da Hıristiyanlık. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Adana.
- Uğur Y (2010) Şer'iyeye sicilleri. *İslâm Ansiklopedisi* 39 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Ünal MA (2011) *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (Paradigma Yayıncılık, İstanbul).
- Ürkmez N (2013) Ermenilerin kontrol noktası: İskenderun limanı. *Turkish Studies* 8 (5): 901-917.
- Üstündağ N (2005) Osmanlı'da "şehir" ve şehri geliştiren unsurlardan biri olarak ayanlar: Vidin ve Rusçuk örneği (18. yüzyıl). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2: 149-167.
- Üzgül C (2008) Osmanlı dönem politiğine kısa bir bakış (xviii.-xix yüzyıllar). *Tarih Okulu* 1: 5-17.
- Vahapoğlu AE (2004) İslâm devletleri hususî hukukunda yabancı unsurlu ihtilâflar (şahıs, aile, miras). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Vasiliev AA (1943) *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel. (Maarif Matbaası, Ankara).
- Volney CF (1959) *Voyage en Egypte et en Syrie* (Paris).
- Yazıcı T (1997) Halep. *İslâm Ansiklopedisi* 15 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Yereli B (1994) İslâm vergi hukukunda dış ticaret vergileri ve Osmanlı Devleti'nde gümrük vergileri uygulaması. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi* 9 (1): 79-104.
- Yılmaz F (2012) Tütün. *İslâm Ansiklopedisi* 42 (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Yılmazçelik İ (1998) XVIII. yüzyılda Gaziantep'in idari, fiziki ve sosyo-ekonomik durumu. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 28: 105-123.

3. İnternet Kaynakları

- Antakya Şer'iyeye Sicilleri'nin toplu katalogu.
<http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/> (01.04.2015).

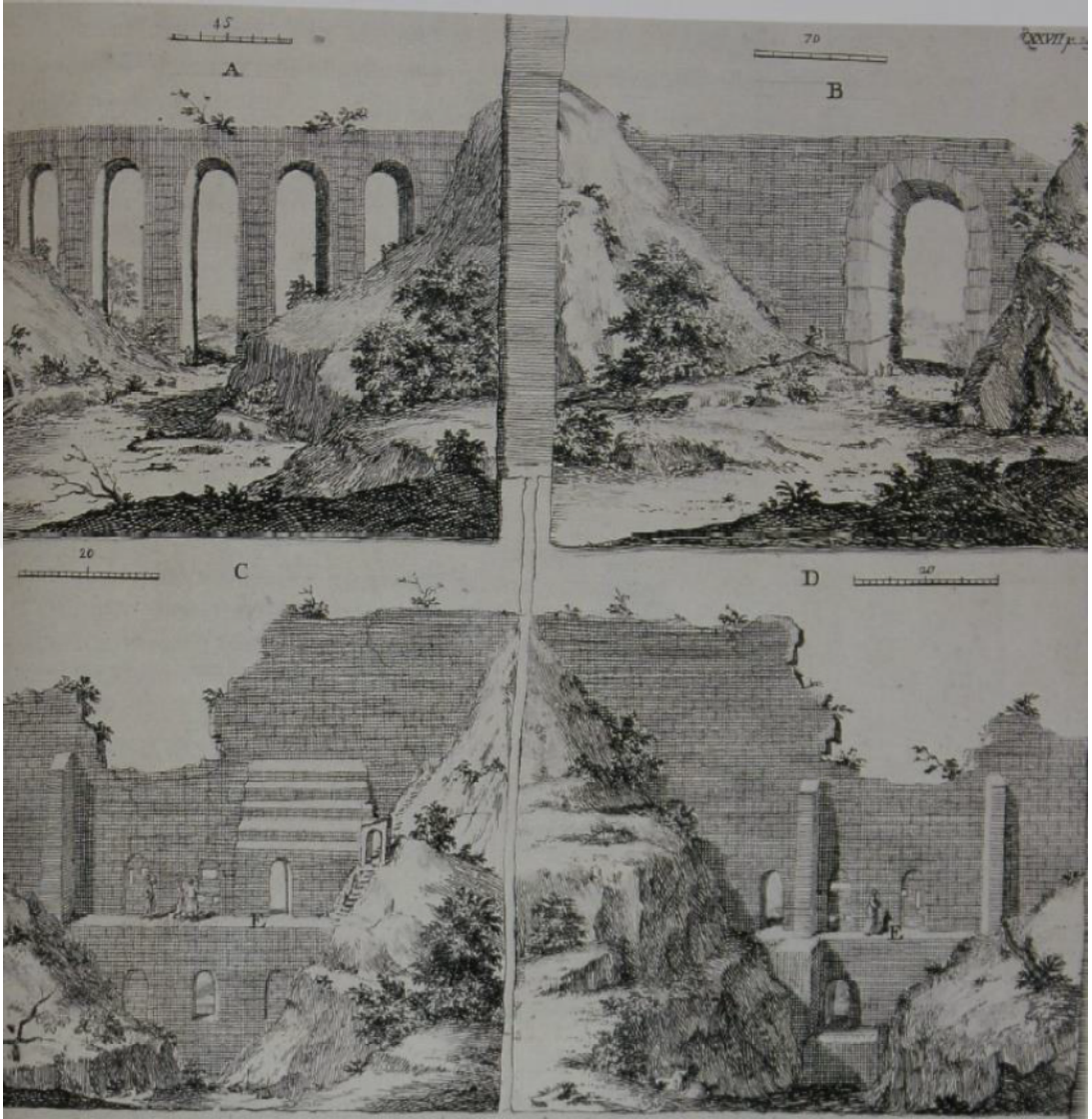
EKLER

Ek 1. Pococke'nin Seyahatnamesinden Antakya'yı Gösteren Bir Harita²⁷³

²⁷³ Pococke, 190.

Ek 2. Antakya Demir Kapı ve Bazı Su Kemerleri ²⁷⁴

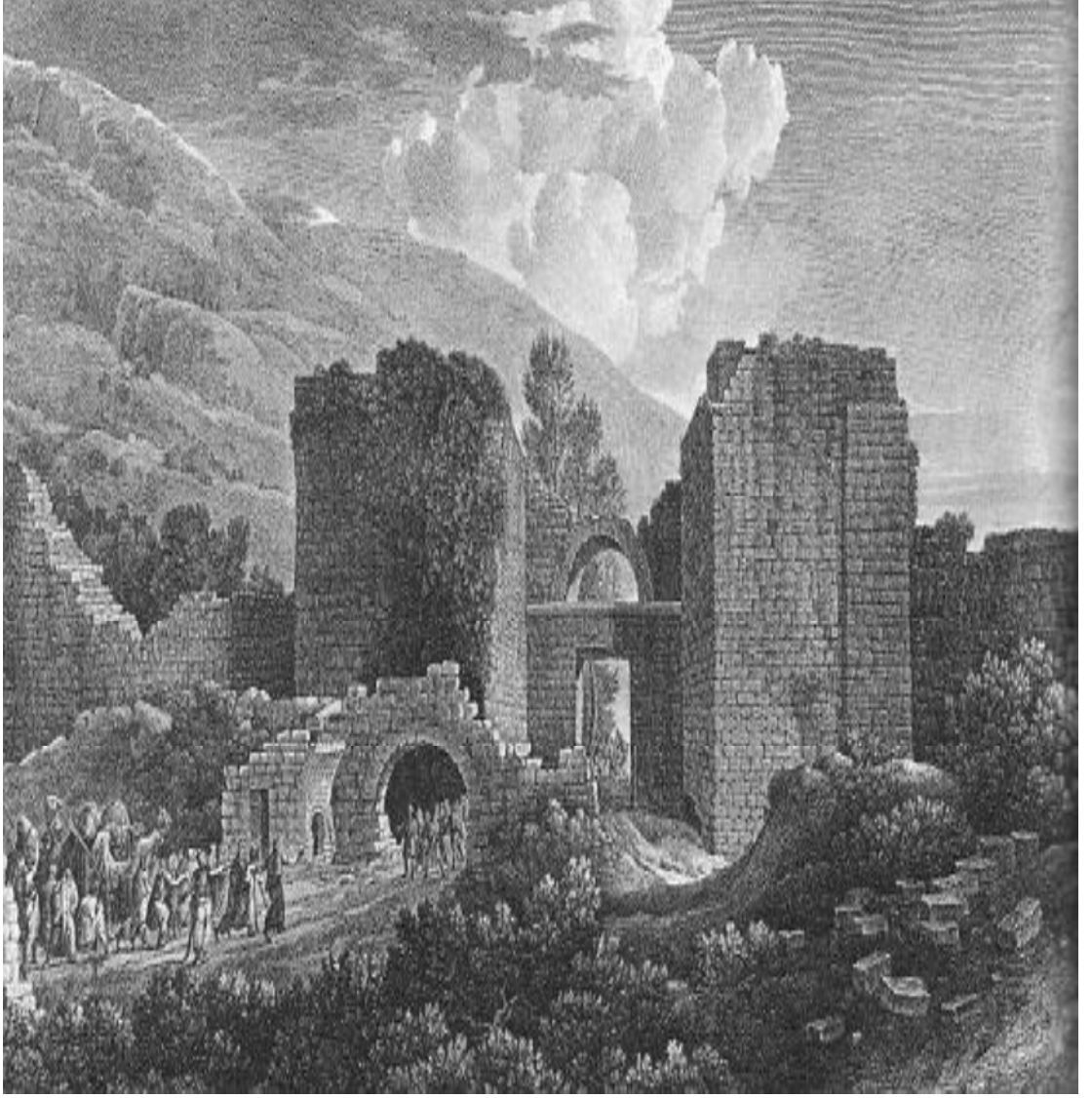
²⁷⁴ Pococke, 192.

Ek 3. Antik Yol (Seyyah François Cassas'ın çizdiği Gravür)²⁷⁵

²⁷⁵ Demir, **ağlar İçinde...**, 138.

Ek 4. Antakya Şehir Duvarları²⁷⁶

²⁷⁶ Demir, **Çağlar İçinde...**, 138.

Ek 5. Eski Antakya arşısı²⁷⁷

²⁷⁷ Demir, ağlar İçinde..., 96.

Ek 6. Niebuhr'un Seyahatnamesinden Antakya ve Çevresinin Haritası ²⁷⁸

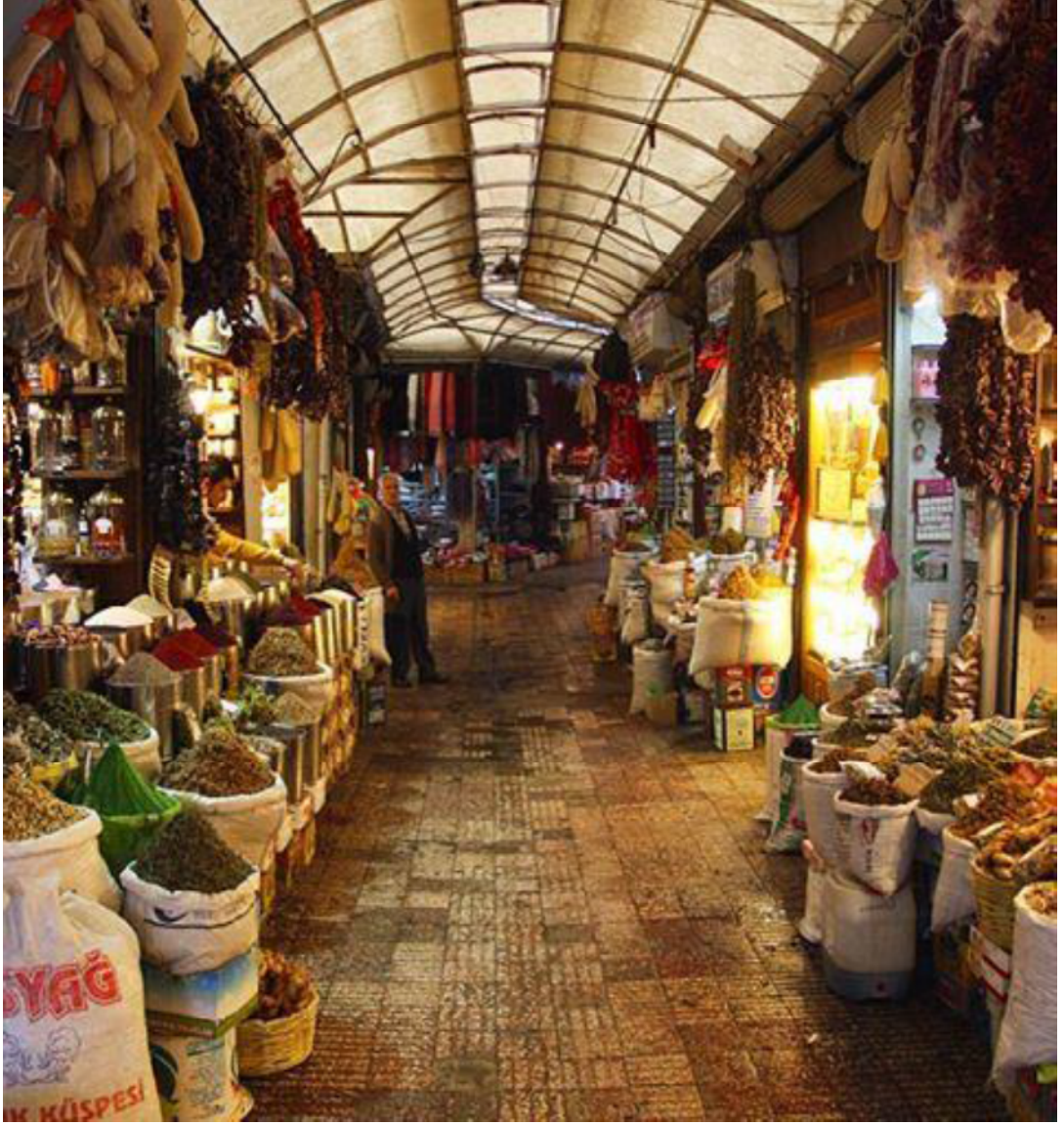
²⁷⁸ Niebuhr, 17.

Ek 7. Parsons'un Seyahatnamesinden Antakya'nın Bir Fotoğrafı²⁷⁹

²⁷⁹ Parsons, 72

Ek 7. Antakya Uzun Çarşısının Günümüz Hâli

Ek 8. Antakya Meydan Çarşısının Günümüz Hâli

Ek 9. Günümüz Defne İlçesi'ndeki İpekçilikten Örnekler

Ek 10. İdlib'den Antakya'ya Gelen Bir Tüccarın Katli ile İlgili Belgenin Transkripsiyonu²⁸⁰

Devletlü sa'âdetlü merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun. Arzuhâl-i kulları budur ki İdlib sâkinlerinden tüccâr tâ'ifesinden babam Cercos nâm zımmî ticaret için İdlib'den kalkıp Derguş'a gelip ve Derguş'tan dahi kalkıp Antâkya'ya gelir iken Antâkya kazasında Kayacık ve Telice ve Hacı Paşa mezra'ası ve Ansu nâm karyeler beynlerinde zikrolunan Telice karyesi altında esnâ-i tarîkde babam mezbûru katl ve sekiz yüz kuruşluk emvâl ve eşyasını nehb ü gâret ve meyyitini dahi Asi'ye bırakıp gâib eylediklerinden sonra bundan akdem zikrolunan karyelerin ahâlîleri şer'le müdâfa'a ve ihkâk-ı hak olunmak için iki üç def'a taraf-ı şer'den mürâsele ile Antâkya voyvodası tarafından âdem ta'yîn ve da'vet-i şer' olduklarında adem-i itâ'atlerinden nâşî müdâfa'adan nükûl ve varan âdeme cevâp vermediler. Merâhim-i Aliyyelerinden mercûdur ki mübâşir kulları ta'yîn ve zikr olunan karyeler Antâkya kadısı ve voyvoda huzûrlarında müdâfa'a-i şer' ve icrâ-yı hak ve eğer icrâ-yı hak mümkün olmaz ise Dîvân-ı Haleb'e ıhzâr olunmaları bâbında emr ü fermân devletlü sultânım hazretlerindedir.

Bende Mihâil

²⁸⁰ A.Ş.Ş., nr. 3, 11.

Ek 11. Süveyde İskelesinden Müstemen Kafilesiyle Halep'ten Antakya'ya Gelen Bir Zimmi Hakkında Belge²⁸¹

شرعیته شعاری فضیلت و تارانتا کیه قاضی افروز ز بر فضله و منافع الاما و الا و اوز و بود
 انها اولوز که اوز خمر بر وجهک بیت اللال معاطه سر حکت معصفتک تا کتا مسکنه ز اولوز حاکم
 معروف و معروف بر اولوز بوب و فوات ایز که لک مال و نسیار که موقت لکل امین بیت اللال
 حافظه ضبط و حفظ ایز بلیس و اوز بیک افروز زیاد و مایه قد و قضاة و نواب عفو استماع
 امین بیت اللال و کل ایام دولت علیه روزیت افصح حضور تحصیل بدوات شرفه سه و معص
 اولوز فوت افروز اموال و نسیار که طرفه ضبط و حفظ افروز امین بیت اللال
 چقبو بیت اللال نسیار که سید جلبد لکل امین انکجه و مرد اولوز ذمیک شین بیک عرو
 عبادت بر بر بیک حد بر باقری اولوز که بوضع کت یک طبع عام و عاقبت ایلد اولوز نه و تجر
 اخبار و نقله کیفیت مذکورک بود عهد افروز منایر شروط برات عا و خلاف اولوز علی
 بقدر معاطه از نورنیک تحریک نظام و مال مبدیک کسر و نقصان با دی و حدیصلتی مشاود اول
 اید مدیک معاطه اعظمه سیک تعلیل احتمال کلیند موور الکفین احدی کیفیت و شروط
 معلوم از ای ب مرد اولوز مسفوک بر خدایه ضایع و تلف الکفین بعینه شایع فروردی
 کت ایلد بر اقدم و برست مقدم بود حرفه ارسال و امین بیت اللال ایتهم اکتز اکتز
 تحیر و اصدار و اذم ابو بکر ایلد ارسال افروز نسیار و معنی لکل اولوز بود لواز اذم
 جواز کونست لکل منطوق برات عالی اوزر عمل و حرکت و حال کفوک بوضع اموال
 تمام و کلاما تحیل و معنی علی کت ایلد بوجانیه سو قد و ارسال بلامکت اکتز اکتز اکتز
 و علت و یا خود مراد ایلد بیت اللال خمارت افروز خفت کونست بوز اکتز اکتز اکتز
 فیا بعد عتاب افروز حقیقی کت اولوز افروز و موجب شروط برات بجا ایلد حرکت ایلد
 نام اکتز عا و السلام

²⁸¹ A.Ş.S., nr. 8, 48.

Ek 12. Süveyde İskelesinden Müstemem Kafilesiyle Halep'ten Antakya'ya Gelen Zımmi Hakkındaki Belgenin Transkripsiyonu²⁸²

Şer'iat şî'âr fazîlet dūsâr Antakya Kâdîsı Efendi zîde fazluhu ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân voyvodası inha olunur kî Öteden beri Halep'in Beytü'l-mâl Mukâta'ası Haleb Muhassıllığı'nın mukâta'tât-ı cesîmesinden olmak hasebiyle vâris-i ma'rûf ve ma'rûfesi olmayıp vefât eden kimselerin mâl ve eşyâları ma'rifet-i şer'le Emîn-i Beytü'l-mâl bulunanların tarafından zabt ve hıfz ettirilmesi ve otuzbin akçeden ziyâde oldukda kuzât ve nüvvâb da'vâsını istimâ' etmeyip da'vâları Emîn-i Beytü'l-mâl Vekîli ile Devlet-i 'Aliyye'de rivâyet olunmak husûsu muhasıllık berâvât-ı şerîfesinde musarrafl olduğundan ol makûle kuvvet olanların emvâl ve eşyâları tarafımızdan zabt ve hıfz olunması mühim ve muktezî iken bu esnâda Süveyde İskelesi'nden çıkıp müste'men tâ'ifesi kâfilesiyle Haleb'e gelir iken Antakya'da mürd olan Zımmî'nin beş bin kuruş kıymetinden 'ibâret yedi yük cedîd bakırı ol tarafda ba'zı kimesnenin tama'-ı hâm ve i'âneti ile ol cânibde tahrîr ve îfâ olduğu ihbâr olunmağla keyfiyet-i mezkûrun bu vecihle vukû'-ı mugâyir-i şurût-ı berât-ı 'âlî ve hilâf-ı evâmîr-i 'aliyye olduğundan başka mukâta'a-ı mezburenin tahrîb-i nizâm ve mâl-ı mîrînin kem ve noksânına bâdî ve Haleb Muhassıllığı misüllü Devlet-i 'Aliyye-i ebed-müddetin mukâta'a-ı 'azimesinin ta'tîl ve ihtilâl-ı küllîsine mü'eddî olmağın imdi keyfiyet ve şurût-ı berât-ı 'âlî ma'lûmunuz olup mürd olan mesfûrı bir hilâli zâyî ve telef olmaksızıneşyâ-yı mezbûresi mu'temed-i 'aleyh kimesne ile bir an akdem ve bir sâ'at muakddem bu tarafa irsâl ve Emîn-i Beytül-mâl'a tesîme ihtimâm eylemeniz için işbu tezkere tahrîr ve isdâr ve adamımız Ebû Bekr ile irsâl olunmuşdur inşâllah-ı te'âlâ vusûlünde gerektir ki bir türlü i'zâr-ı vâhî irâdına cevâz gösterilmeyip mantûk-ı berât-ı 'âlî üzere 'amel ve hareket ve hâlik-i mesfûrın bulunan emvâl ve eşyâsını tamâmen ve kâmilen tahmîl ve mute'med-i 'aleyh kimesne ile bu cânibe sevk ve irsâle bezl-i miknet eyleyesiz eğer husûs-ı mezkûrde 'özl ve 'illet veyahûd mürâfa'a ile Beytü'l-mâl'a hasârat olunmağa ruhsat gösterilir ise ta'arruz edenlere Devlet-i 'Aliyye'den fî-mâ-ba'd 'itâb olunacağını kendülere ifhâm ve müceb-i şurût-ı berât-ı 'âlî ile hareket edip hilâfından tehâşî tam eyleyesiz fî- gurre-i Z (Zilhicce) Sene 1178 (22 Mayıs 1765)

Mustafa Bin Ahmed (Mine'l-muhlis Mütessellim-i Halep)

²⁸² A.Ş.S., nr. 8, 48.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Güler GÜLER

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: Antakya/1990

Tel: 0538 650 3810

E-Posta: guler1900@windowslive.com

Yazışma Adresi: Harbiye Mah., Gümüşgöze Yolu Sok. No:9 Defne /HATAY

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet
Lise	Mirioğlu Çok Programlı Lisesi	2007
Lisans	Mustafa Kemal Üniversitesi	2012

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2013	MEB (Çekmece Gültepe İlköğretim Okulu)	Öğretmen

YABANCI DİL

İngilizce